

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

ПОЛІТОЛОГІЯ

СОЦІОЛОГІЯ

ПРАВО

№ 1 (37)

**КИЇВ
2018**

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, протокол № 6 от 4 червня 2018 року.

Журнал внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з політологічних, соціологічних, юридичних наук відповідно до Постанов Президії Вищої атестаційної комісії України від 09.07.1999 № 1-05/7 та від 14.04.2010 р. № 1-05/3; Наказу МОН України від 13.07.2015 № 747 (додаток 17).

*Вісник Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право
включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).*

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2018. – № 1 (37). – 122 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О.О. Кравчук – д. ю. н., доц., зав. кафедри господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (головний редактор); П.В. Кутуєв – д. с. н., професор, зав. кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (головний редактор); А.А. Мельниченко – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського (заступник головних редакторів); А.О. Ручка – д. філос. н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України; А.П. Горбачик – к. фіз.-мат. н., доц., декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; А.С. Радей – к. філос. н., ст. викладач кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського; Б.В. Новіков – д. філос. н., професор, зав. кафедри філософії факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського; В.А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри публічного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського; В.М. Денисенко – д. політ. н., професор, зав. кафедри теорії та історії політичної науки ЛНУ ім. Івана Франка; В.М. Кулик – д. політ. н., головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; В.С. Бакіров – д. с. н., професор, академік НАН України, зав. кафедри прикладної соціології, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; Д.І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського; Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного права та права інтелектуальної власності факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського; Є.І. Головаха – д. філос. н., професор, зав. відділу методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАНУ; І.П. Голосніченко – д. ю. н., професор, заст. директора з наукової роботи Київського інституту інтелектуальної власності і права Національного університету «Одеська юридична академія»; Л.Г. Сокурняська – д. с. н., професор, зав. кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; Л.Є. Смола – д. політ. н., професор кафедри видавничої справи та редагування КПІ ім. Ігоря Сікорського; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор, заст. декана з наукової роботи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; Н.В. Костенко – д. с. н., професор, зав. відділу соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; О.А. Фісун – д. політ. н., професор, зав. кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; О.В. Тріщук – д. із соц. к., професор, зав. кафедри видавничої справи та редагування ВПІ КПІ ім. Ігоря Сікорського; О.Г. Злобіна – д. с. н., професор, зав. відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ; О.Д. Куценко – д. с. н., професор, зав. кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка; О.С. Мурадян – к. с. н., доц., декан факультету соціології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна; С.О. Макеєв – д. с. н., професор, зав. відділу дослідження соціальних структур Інституту соціології НАНУ; Ю.С. Ганжуров – д. політ. н., професор, заслужений працівник культури України, зав. кафедри менеджменту видавничо-поліграфічної галузі КПІ ім. Ігоря Сікорського;

МІЖНАРОДНИЙ СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

А.В. Коротаєв – д. іст. н., зав. лабораторії моніторингу ризиків соціально-політичної дестабілізації Науково-дослідного університету «Вища школа економіки», Москва, РФ; Абель Полезе – Ph.D. з соціальних наук, ст. науковий співробітник Інституту політичних наук та врядування Талліннського технічного університету, Таллінн, Естонія; Адріана Міка – доктор наук (габілітований доктор) з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща; Алієв Амір Ібрагім огли – д. ю. н., професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету, Азербайджанська Республіка; Анджей Пукшто – д. політ. н., зав. кафедри політичних наук Університету Вітовта Великого, Литва; Войцех Рафаловський – Ph.D з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету; Георгій Дерлуг'ян – Ph.D з соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ; Джесіка Зиховіч – Ph.D зі слов'янських студій, наукова співробітниця Центру нових демократій імені родини Вейзерів Мічиганського університету; Джеффри Александер – Ph.D з соціології, професор соціології Йельського університету, США; Ева Ясюк — доктор права, перший проректор Вищої торгівельної школи в Радомі, Польща; Ерік Райнерт – Ph.D з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія; Є. Калужнова – к. е. н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень; Є.І. Степанов – д. філос. н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної асоціації конфліктологів, Москва, РФ; Іренеуш Садовський – Ph.D з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща; Кеван Харріс – Ph.D з соціології, асистент-професор соціології Університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США; І.В. Котлярів – д. с. н., професор, директор Інституту соціології НАН Білорусі; Кімітака Мацузато – професор політичних наук Токійського університету, Японія; С.В. Костокевич – к. с. н., старший науковий співробітник відділу соціології соціальної сфери Інституту соціології НАН Білорусі; М.А. Шабанова – д. с. н., професор, зав. кафедри соціально-економічних систем та соціальної політики Науково-дослідного університету «Вища школа економіки», Москва, РФ; Миколай Павляк – Ph.D з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету; Моніка Еппінгер – Ph.D з антропології, асистент-професор соціології права Університету міста Сент-Луїс, США; Н.М. Зарубіна – д. філос. н., професор кафедри соціології Московського державного інституту міжнародних відносин (університету) МЗС РФ; Пал Тамаш – Ph.D з соціології, професор соціології Університету Корвінус, Будапешт, Угорщина; Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада; С.О. Нефьодов – к. фіз.-мат. н., д. істор. н., професор Уральського федерального університету, Єкатеринбург, РФ; Сальваторе Бабонес – Ph.D з соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія; Сара Вітмор – Ph.D з політичних наук, старша викладачка університету Оксфорд Брукс, Велика Британія; Тадеуш Кочовські – д. ю. н., професор, зав. кафедри господарського права Вроцлавського економічного університету; Чангу Сонг – Ph.D з політичних наук, викладач університету м. Окленд, Нова Зеландія; С.О. Шавель – д. с. н., професор, головний науковий співробітник відділу соціології соціальної сфери Інституту соціології НАН Білорусі; Яцек Верчінські – д. ю. н., професор, директор аспірантських програм факультету права і адміністрації Варшавського університету; Марек Римза – професор соціології Варшавського університету; Лукан Вей – Ph.D з політичних наук, професор політичних наук університету Торонто, Канада; Шон Лохна – Ph.D з політичної економії, старший радник Міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України; Пол Д'аньєрі – Ph.D з політичних наук, професор політичних наук університету Каліфорнії в Риверсайді (США); Емілі Болзе – Ph.D з політичних наук, асоційований професор порівняльної політики Університету Кентуккі; Деніел Федорович – DPhil з політичних наук, дослідник Університету Торонто.

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Гнатюк В. В.

Вступ до субнаціональної політики: від упереджень до стверджень.....6

Ivasechko O. Ya., Khar O. Yu.

Union for the Mediterranean: features of functioning and prospects of development.....12

Міненко П. В.

Концептуальні засади та категоріальне визначення поняття «мозкові центри»: наукове переосмислення традиційних підходів.....17

Олефір І. В.

Генезис інформаційного суспільства.....23

Пашков В. О.

Система вищої освіти як предмет політичного управління у третьому рейху: цілі та наслідки.....28

СОЦІОЛОГІЯ

Chris Weston

The decline and fall of British power.....34

Кутуев П. В., Коржов Г. А., Пиголенко И. В., Якубин А. Л., Мельниченко А. А.,

Акимов Е. А., Ищенко А. Н., Костюкевич С. В., Андрос И. А., Кобяк О. В.

Интеграция инженерного образования и бизнес-образования как драйвер развития национальных экономик постсоветских стран43

Акулов М. І.

Від симетричної антропології до політичної екології: драматична історія принципу узагальненої симетрії в акторно-мережевій теорії.....55

Бойко Н. Л.

Громадянська активність онлайн: до соціологічного портрету українського користувача Інтернету.....61

ПРАВО

Бачинський О. В.

Стан наукової розробки виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.....66

Бережна А. О.

Особливості публічного використання музичного твору як об'єкта авторського права: аналіз нормативних положень.....70

Буренко Р. И.

Возможны ли административные суды в Республике Беларусь?.....75

Комісаров С. А.

Особливості адміністративного провадження у справах про вчинення проступків проти публічного порядку.....82

Попівняк О. І.

Щодо визначення поняття митної безпеки у теорії та законодавстві.....87

Починок К. Б.

Сучасний стан правової природи господарського права.....92

Шевченко А. М.

Фізичні особи в корпоративних правовідносинах відповідно до Цивільного кодексу України: погляд на питання.....97

Школьний О. В., Хаврук В. О.

Математичні методи аналізу та прогнозування злочину на основі показників сезонності.....102

РЕФЕРАТИ.....113

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

Hnatiuk V.

Introduction to subnational policy: from warnings to approval..... 6

Ivasechko O., Khar O.

Union for the Mediterranean: features of functioning and prospects of development..... 12

Minenkova P.

Conceptual foundations and categorical definition of «think tanks»:
academic rethinking of traditional approaches..... 17

Olefir I.

Genesis of the information society..... 23

Pashkov V.

The system of higher education as an object of political management in the Third Reich:
objectives and consequences..... 28

SOCIOLOGY

Weston C.

The decline and fall of British power..... 34

Kutuev P., Korzhov H., Piholenko I., Yakubin A., Melnichenko A.,

Akimova E., Ishchenko A., Kostiukevich S., Andros I., Kobiak O.

Integration of engineering education and business education
as a driver of the development of national economies of post-Soviet countries..... 43

Akulow M.

From symmetric anthropology to political ecology: a dramatic history
of the principle of generalized symmetry in actor-network theory..... 55

Boiko N.

Online civil activity: to sociological portrait of Ukrainian Internet users..... 61

LAW

Bachynskyi O.

State of scientific research on carrying out special assignment to expose criminal activities
of the organized group or criminal organisation..... 66

Berezhna A.

Peculiarities of the public use of musical works as an object of copyright: analysis of legislation..... 70

Burenko R.

Are administrative courts in the Republic of Belarus possible?..... 75

Komissarov S.

Features of administrative proceedings in the case of proceedings
of sponsors against public order..... 82

Popivniak O.

Regarding the definition of the concept of customs security in theory and legislation..... 87

Pochynok K.

The modern status of legal nature of economic rights..... 92

Shevchenko A.

Individuals in corporate legal relationships under the Civil Code of Ukraine:
look at issue..... 97

Shkolnyi O., Khavruk V.

Mathematical methods of analysis and forecasting of the crime
on the basis of seasonal indicators..... 102

ABSTRACTS..... 113

УДК 32.01:[321:323.172]"197/20"

ВСТУП ДО СУБНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІД УПЕРЕДЖЕНЬ ДО СТВЕРДЖЕНЬ

Гнатюк В. В.,

аспірант кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті простежено еволюцію субнаціонального питання в політичній науці у період з 70-х рр. ХХ ст. до нашого часу. Автор виділив етапи становлення проблематики, хронологічно окреслив та класифікував їх. Здійснено аналіз ключової літератури, яка відображає концептуальне наповнення субнаціональної тематики протягом вказаного історичного періоду. Автором визначено теоретичні обставини, що гальмували наукові дослідження, а також політичні процеси, які їх стимулювали та обумовлювали. Були вказані перспективи подальших розвідок у субнаціональних порівняльних дослідженнях.

В статье прослежена эволюция субнационального вопроса в политической науке с 70-х годов ХХ века до нашего времени. Автор выделил этапы становления проблематики, хронологически очертил и классифицировал их. Осуществлен анализ ключевой литературы, которая отражает концептуальное наполнение субнациональной тематики в течение указанного исторического периода. Автором определены теоретические обстоятельства, которые тормозили научные исследования, а также политические процессы, которые их стимулировали и обуславливали. Были указаны перспективы дальнейших исследований в субнациональных сравнительных исследованиях.

The article examines the evolution of subnational issue in political science from the 1970s to our time. The author highlights the stages of the formation of problem, chronologically outlines, and classifies them. The analysis of key literature, which reflects the conceptual content of subnational issue during the specified historical period, is carried out. The author determines the theoretical circumstances that hampered scientific research, as well as political processes that stimulated and conditioned them. Prospects for further research in subnational comparative studies based on the latest developments of Latin American scholars are outlined.

Ключові слова: субнаціональне питання, субнаціональна одиниця, субнаціональний порівняльний метод, національний ухил, федеративний монізм.

Постановка проблеми. Дослідження науковців на межі останньої чверті ХХ ст. в політичній науці відзначалися своєю обмеженістю у вивченні субнаціональної політики. Вчені активно аналізували демократичні переходи держав на національному рівні у 80-90-х рр. В рамках даної політичної практики процес децентралізації зумовив інтерес до місцевої політики в унітарних та федеративних країнах, що прагнули демократизуватися. Врешті-решт на початку ХХІ ст. відбулося формування нового теоретико-методологічного підходу до вивчення політичних процесів, який був проте відірваний (у часовому аспекті) від практики, яка уже здійснювалася майже 30 років. Така ситуація мала конкретні обставини у вигляді «упереджень» у політичній науці, що побутували у той час. Сьогодні ж існують «ствердження», які цей стан спростовують.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Субнаціональний рівень аналізу політичних процесів у державі порушувався рядом науковців (Р. Дал, Дж. Сарторі, С. Роккан, А. Лейпхарт, Дж. Фокс, Г. О'Доннелл), проте відображав фрагментарний погляд на дану проблематику. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Р. Снайдер обґрунтував методологічний інструментарій для досліджень такого типу – субнаціональний порівняльний метод. У наступні два десятиліття тематика набула значного наукового відголосу з боку латиноамериканських дослідників (Е. Гібсон, Ж. Бехренд, Л. Уайтхед, К. Гервасоні, А. Гірауді, Е. Бентон, Дж. Суарес-Као, Ф. Фрейденберг, К. Ітон та ін.), що розкривають потенціал феномену «субнаціональна політика» з різних аспектів.

Постановка завдання. Відповідно до теми дослідження визначені такі завдання :

1. Окреслити політико-процесуальні умови та теоретичні обставини становлення наукової проблеми.

2. Виділити етапи розвитку субнаціонального питання та їх особливості в політичній науці у вищевказаний період.

Метою статті є висвітлення еволюції субнаціональної проблематики у політичній науці у період з 70-х рр. XX ст. до сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. 70-ті рр. XX ст. ознаменували початок довготривалого політичного процесу в глобальному масштабі. Це було охарактеризовано науковцем С. Хантінгтоном як «третя хвиля демократизації» [14] і протікала вона як перехід національного режиму з недемократичного стану у демократичний. Кульмінаційного вираження дані процеси набули у 80-90-х рр., коли максимальна кількість країн вступила у фазу транзиту. Стосовно практичного поля здійснення, ця проблематика отримала значний теоретико-методологічний відгос у роботах політологів [5; 7; 20; 22; 23; 24; 25], які досліджували специфіку інституційних (неінституційних також) змін у державі на національному рівні. Як наслідок, ми вступили у вік децентралізації. [26, с. 1]

Процеси демократизації та децентралізації детермінували об'єктивну акумуляцію значного потенціалу відцентрових сил у країнах, що трансформувалися. Саме ця умова у далекій перспективі зумовила перестановку акцентів дослідження у політичній науці: з національного на субнаціональний рівень аналізу. І, хоча, зародки до вивчення цієї теми з'являються на початку 70-х рр. минулого століття, проте наукової автономності проблема набуває лише з початком XXI ст. Причини такого часового розколу у предметному пошуку, що підкріплювався б відповідною адекватною до нього методологічною основою, приховані у конкретних обставинах, що були виражені у формі теоретичних «упереджень» того часу.

Протягом тривалого періоду дослідники аналізували політичні процеси у державі виключно на національному рівні. Загалом у науці побутувала ідея, що будь-який прояв політичного життя у зменшеному просторовому масштабі – регіональному чи локальному – це лише проекція національного вияву. З іншого боку, відсутність інтересу до місцевої політики обумовлювалася сумнівом щодо достовірності даних про субнаціональні явища, а також скептицизмом стосовно можливості здійснення узагальнень через збільшення випадків на основі субнаціональних одиниць. В сукупності ці причини символізували феномен «головного ухилу» [24] у теорії політичної науки. Основний масив праць у другій половині XX ст., що стосувалися демократизації, був у національному ракурсі [6]. Таким чином зазначаємо про «національний ухил» як упередження, що став відповідним атрибутом для політології з 70-х рр. XX ст., коли про це зауважив С. Роккан.

На нашу думку, у той момент зароджується зіставлення ситуацій (juxtaposition), коли співіснують визначені парадигмальним відношенням концептуальні рамки для науки, а також політична практика, яка далеко не завжди вписується у ці методологічні окреслення, проте вони існують разом у єдиному територіально-просторовому вимірі. Як наслідок, це обумовлює певні «виходи» за межі, що конституювані раніше.

Вперше це здійснюється з публікацією роботи «Поліархія. Участь та Опозиція» Р. Дала [5], який зазначає, що «навіть у межах країни, субнаціональні одиниці часто варіюються в можливостях, які вони надають для оскарження та участі» [5, с. 14]. Проте далі він не розвиває цю думку, що потім лапідарно назве «серйозним упущенням» цілої праці.

А. Лейпхарт [20], застосовуючи порівняльний метод, вважав, що в його основі обов'язково має лежати відносно незначна кількість емпіричних випадків, проте згодом відмітив, що одним із шляхів вирішення даної складності є збільшення їх кількості за допомогою повздовжнього розширення, тобто, збільшення подій одного роду, що цілком може відповідати ряду субнаціональних одиниць у державі. Хоча цей фрагмент тези не був ним доповнений.

Дж. Сарторі, у той же час, у своєму дослідженні [25] проводить співвідношення, у якому, по-перше, є національний та субнаціональний рівні аналізу, по-друге, – загальне поняття «системи», а, по-третє, – виборча система як кластер. Аналізуючи їх на предмет системності, вчений зазначає, що «штат у державі не є суверенним ... Звідси Флорида або Луїзіана не є державою у такому сенсі, як Мексика та Танзанія» [25, с. 9], проте логіка такого мислення – це шлях у теоретичну пастку, бо врешті-решт, визначаючи інший критерій аналізу, тобто конкретніший, ми спускаємося «вниз» по драбині концептуалізації, де відбувається зміна кореляційної ситуації, і тоді «субнаціональні одиниці аналізуються в термінах системних властивостей, задуманих також на національному рівні. Здається, що штат насправді є державою» [25, с. 12]. У такому осмисленні відображається мінливість протікання предмета дослідження, який актуалізується безпосередньо політичною практикою, а тому латентно віднаходить у собі новий потенціал, що може споглядатися уже не в тих концептуальних рамках.

Представники політичної науки, напрацювання яких ми розглянули вище, втілюють теоретичну конотацію «національного ухилу» (whole-nation bias), яка існувала протягом 70-80-х рр. XX ст. Таке

наукове «упередження» відповідало логічним запитам методологічного пошуку, який ґрунтувався на аналізі виключно національного рівня держави, що перебувала у транзиті. Субнаціональна проблематика опосередковано виникала у дослідженнях, характеризувалася фрагментарним висвітленням, а часто – лише зауваженнями чи згадкою. Такі часові рамки та концептуальне наповнення були властиві розвитку тематики субнаціональної політики – етапу представлення, який символізував першу «зустріч» методологічного флагоману та явища, яке не вписувалося, проте екзистенційно було завжди поряд з ним.

Це «національне упередження» у порівняльній політології змінилося в останнє десятиріччя ХХ ст., коли почали досліджувати різноманітні аспекти субнаціональної політики, а саме: територіальне продовження процесів демократизації. Адже транзит, у який входила держава, що трансформувалася, закінчувався успішним, тобто демократичним, дефініціюванням національного режиму (інколи був реверс даного процесу), проте часто таке ствердження не усувало порушень громадянських прав та свобод індивідів на місцях – субнаціональних одиницях, – а тому потребувало здійснення «зменшення масштабу» на відповідність інституційних результатів перехідного процесу до ліберального режиму у них. Ця тенденція у середині 90-х рр. підняла місцеву політику на чільне місце у дослідженнях. Отже, обумовлюючись процесами демократизації та різними видами децентралізації, субнаціональна одиниця стала відображати якісно-кількісний еквівалент зміни на рівні держави, а також бути феноменом політичного життя, яке не є явищем «у маленьких штанцях» [10] Вищезгадані процеси були характерними як унітарним, так і федеративним країнам [7].

Одним з перших, хто підійшов до осмислення субнаціональної проблематики у цей період, був Г. О'Доннелл, який корелював просторовий чинник з дотриманням принципу верховенства права, що функціонує на даній території [22]. Відповідно до цього, дослідник розділив Латинську Америку на «сині», «зелені» та «коричневі» зони, де у перших функціонує верховенство права, у других – воно більш обмежене, а у третіх – практично відсутнє. По суті, він відзначає, що демократичний національний режим – це лише оболонка складного інституційного процесу, який інтегрує територію, де протікає, додаючи однак, що «режим поліархія, що акумулює регіональні режими, які за своєю природою не є поліархіями, володіють журналістською інформацією та доповідями правозахисних організацій (вони є безпосередніми учасниками місцевого життя, що здійснюють його моніторинг), що деякі з цих регіонів функціонують менш, ніж в поліархічний спосіб» [23]. Іншими словами, «гегемонія живе знизу» [21]. На нашу думку, тут буде доречною теза про те, що ступінь, у якому громадяни демократії користуються політичними правами та свободами, широко різняться не тільки через соціальні розколи, такі, як клас та етнос, але і через субнаціональні кордони.

Субнаціональні одиниці аналізу почали відігравати все більшу роль у порівняльній політології. Уже тоді існувала значна кількість досліджень з таких проблем, як етнонаціональні конфлікти, економічні, політичні та соціальні реформи, демократизація, що залежали від порівнянь потенціалу між субнаціональними одиницями, проте на кінець ХХ ст. була приділена недостатня увага щодо методологічних питань, які виникають в процесі таких досліджень.

На початку ХХІ ст. у світ виходить стаття Р. Снайдера [26], яка стає, без перебільшення, відправною точкою у побудові методології у порівнянні субнаціональних одиниць. Ключовими ідеями цієї теоретичної конструкції стали: по-перше, акцент та концентрація уваги на субнаціональних одиницях, які є інструментом для збільшення кількості спостережень і можливості для здійснення контрольованих порівнянь і, як наслідок, оптимізації досліджень малої множини елементів; по-друге, аналіз таких одиниць дає змогу підвищити точність у вияві причинно-наслідкових зв'язків через єдиний кластер узагальнення та уніфікований код; по-третє, надається безпосередній концептуальний інструментарій для порівняння контексту просторової нерівності політичних та економічних трансформаційних процесів.

Науковець також зауважує про дві стратегії субнаціонального аналізу: в межах нації та міжнаціональні порівняння. Більше того, їх можна активно об'єднати в одному дослідженні.

В цілому, така методологічна множинність допомогла та спричинила «відкриття дверей» до субнаціональних досліджень, завдяки наголосу на детерміністській, а не імовірнісній причинності. Перевага логіки необхідних та достатніх умов полягає в тому, що вона дозволяє каузальним висновкам бути дійсними у невеликій кількості випадків [27].

Перше десятиліття ХХІ ст. характеризувалося наявністю досліджень, які репрезентували підвищений науково-теоретичний інтерес до субнаціональної політики, що (необхідно зазначити), був підкріплений власними методиками вимірювання та класифікації випадків у межах субнаціональних одиниць аналізу.

Так, робота Е. Гібсона [9] заснована на ситуації, коли у демократичній державі наявні авторитарні регіональні одиниці. Остання, у свою чергу, конструє сферу «граничного контролю» (boundary control), що за сутністю є широкомасштабною системою територіального врядування, до складу якої входять три структурні елементи: парафіалізація влади, націоналізація впливу та монополізація наці-

онально-субнаціональних зв'язків. Вагомим внеском є введення терміну «територіальність» як стратегії впливу, контролю та управління ресурсами, людьми на території, яку контролюють.

К. Гервасоні [15] аналізує процес фіскальної децентралізації у ключі теорії держави-рантьє, що, як наслідок, впливає на форму субнаціонального політичного режиму на прикладі Аргентини. Науковець відзначає, що рантьєризм – це явище політичне, а не факт, що обумовлюється географічними чинниками наявності ресурсів. Для його досліджень характерне використання об'єктивних та суб'єктивних методик вимірювання субнаціональних режимів.

У працях А. Гірауді [11] розглядається проблема зіставлення режимів, тобто існування субнаціональних недемократичних режимів (SUR) поряд з національними демократичними урядами. Зокрема, досліджуються фактори, що сприяють відтворенню цих режимів (SUR) в Аргентині та Мексиці, дві країни, які останнім часом переживали національну демократизацію, хоча й територіально нерівномірно.

Роботи Ж. Бехренд [2] спираються на практику Аргентини для розробки аналітичної основи концепту «закритої гри», завдяки якій можна відобразити політичну динаміку субрегіону. «Закриті ігри» провінційної політики – це субнаціональні політичні режими, в яких сім'я, або скорочена група сімей, панує над політикою у провінції, контролює доступ до провідних державних посад, засоби масової інформації та інші ділові можливості.

Е. Бентон [4] проаналізувала роль субрегіональних політиків в авторитарних системах (приклад Мексики, штат Оахака). Зазначають, що їх функціональний діапазон знаходиться у рамках сателітного забезпечення для національного рівня, проте автор доводить, що чиновники часто постають підтримкою для національного режиму через реалізацію їх місцевих вимог. Їх стратегії залежать від власного рівня політичного контролю над усіма населеними пунктами, що перебувають під власністю. Зокрема, вони діють від імені національного режиму, в якому вони сильні, але дозволяють місцевому політику грати там, де вони слабкі.

У період з 90-х рр. XX ст. до середини другого десятиліття XXI ст. хронологічно окреслюється другий проміжок – етап контакту, – у розробці субнаціонального питання у порівняльній політології. Адже саме тоді вперше здійснюється «комунікація» між політичною практикою та концептуальним зародком, що намагається її осмислити. Окрім конституювання методологічних питань та значної кількості досліджень з субнаціональної політики, важливою зміною стала трансформація парадигмальної «упередженості»: від «національного ухилу» до «федеративного монізму». Останній втілювався в тезі, що єдиною одиницею субнаціонального аналізу є суб'єкти складних держав, які володіють певною юридично визначеною політичною самостійністю на противагу до адміністративно-територіальних частин простих країн. Таким чином у всіх роботах превальювали виключно федеративні країни: Аргентина, Бразилія, Мексика, РФ, Індія, США та інші, а унітарні – упускалися з цього списку. Проте дана проблема стала питанням часу.

Тенденція досліджень останніх чотирьох років відобразила нові практичні площини для застосування порівняльної методики у субнаціональній політиці. У багатьох унітарних країнах Латинської Америки демократизація, а потім економічні ринкові реформи обумовили політичну децентралізацію. У той момент, як в деяких державах децентралізація почалася раніше, наприклад, Чилі та Колумбія, про транзит до демократії говорити ще рано. Специфікою ж було те, що децентралізація стала загальним процесом, що характеризував інституційні зміни у всіх державах Латинської Америки не залежно від форми державного устрою. Вони, латиноамериканські країни, почали обирати власні субнаціональні органи влади. Попри те, що темпи, глибина і ступінь здійснення децентралізації очевидно різнилися, проте, існували від одного випадку до іншого, тобто становили цілісний кластер для аналізу. У будь-якому разі результат цих процесів віддзеркалював все більшу актуальність місцевого політичного життя для цілої країни.

Дослідження [1; 3; 6; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19] свідчать, що «федеративний монізм» на сьогоднішній день подолано, бо ці роботи тим чи іншим чином стосуються унітарних держав. У порівняльній науці викристалізувалося «ствердження» про субнаціональне питання, яке увійшло у стадію – етап колаборації, – який, по-перше, базується на динамізмі методологічних принципів проблематики, а, по-друге, автономності вивчення власного предмета. [28] Поряд з основами, які були закладені Р. Снайдером на початку XXI ст., кожен з науковців додав свій розроблений варіант до вимірювання та концептуалізації випадків у субнаціональних одиницях. Також існують спроби до уніфікації та узагальнень результатів наукових пошуків.

Висновки. Форма державного устрою, яка була донедавна науково формотворчим критерієм для дослідника у субнаціональній проблематиці, стала дискурсом, на тлі якого розгортаються політичні процеси, проте далеко ним не обмежуються, в силу міжнародних взаємодій та специфіки локального політичного життя.

Еволюція субнаціональної проблеми у порівняльній політології є яскравим відображенням ситуації політичного мутуалізму, теоретико-практичної коекзистенції, яка безпосередньо виникла у процесі зіткнення політичної дійсності та методології, що її досліджувала. Часто остання характе-

ризувалася ригідністю до тих практик, які протікали, а тому виникали часові розриви поміж ними, як у нашій ситуації. Цьому сприяли також теоретичні обставини у вигляді «упереджень». Врешті-решт субнаціональне питання пройшло три стадії свого розвитку і тепер знаходиться на відповідному місці – як самостійний предмет наукового аналізу. Це не означає, що воно досліджене повністю, проте відкриває нові горизонти в його осмисленні та розумінні. Дослідження в рамках субнаціональної політики є одним з актуальних напрямів у політичній науці. Сьогодні існує значна кількість держав, які почали демократичний перехід ще у XX ст., проте досі знаходяться у транзиті. Аналіз субнаціональних одиниць в країнах з «гібридним» національним режимом дасть змогу виміряти інституційні трансформації по-новому, поглядом «знизу». Адже, якщо ціле не змінюється, тоді проблема може бути у його частинах, що не прагнуть змінитися. З іншого боку давно було доведено тезу про нерівномірність протікання економічних та політичних процесів у територіальному масштабі, а значить – можливість варіювати типи субнаціональних політичних режимів, у яких це відбувається. Перспективи субнаціональних досліджень у кінці другого двадцятиріччя XXI ст. більш, ніж достатні, зважаючи на те, що політичне життя суспільства рухається у двох дотичних напрямках: воно одночасно інтер-націоналізується, а також локалізується.

Література:

1. Behrend, Jacqueline, & Whitehead, Laurence. (2017). *Prácticas iliberales y antidemocráticas a nivel subnacional: enfoques comparados*. Colombia Internacional, (91), 17–43
2. Behrend, Jacqueline. 2011. The Unevenness of Democracy at the Subnational Level: Provincial Closed Games in Argentina. *Latin American Research Review* 46 (1): 150–176.
3. Behrend, Jacqueline y Whitehead, Laurence (eds. 2016a). *Illiberal Practices. Territorial Variance within Large Federal Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
4. Benton, Allyson. How Does the Decentralization of Political Manipulation Strengthen National Electoral Authoritarian Regimes? Evidence from the Case of Mexico (2013). APSA 2013 Annual Meeting Paper; American Political Science Association 2013 Annual Meeting.
5. Dahl, Robert. (1971). *Polyarchy. Participation and Opposition*, New Haven: Yale University Press.
6. Flavia Freidenberg y Julieta Suárez-Cao (eds.). *Territorio y poder. Nuevos actores y competencia política en los sistemas de partido multinivel en América Latina*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2014, 386 pp.
7. Fox, Jonathan. (1994). Latin America's Emerging Local Politics, in: *Journal of Democracy*, 5, 2, 105–16.
8. Gervasoni, Carlos (2010). A Rentier Theory of Subnational Regimes: Fiscal Federalism, Democracy, and Authoritarianism in the Argentine Provinces, in: *World Politics*, 62, 2, 302–340.
9. Gibson, Edward (2005). Boundary Control: Subnational Authoritarianism in Democratic Countries, in: *World Politics*, 58, 1, 101–132.
10. Gibson, Edward L. (2010). Politics of the Periphery: An Introduction to Subnational Authoritarianism and Democratization in Latin America, in: *Journal of Politics in Latin America*, 2, 2, 3–12.
11. Giraudy, Agustina. (2010). The Politics of Subnational Undemocratic Regime Reproduction in Argentina and Mexico, in: *Journal of Politics in Latin America*, 2, 2, 53–84.
12. Giraudy, Agustina. 2015. *Democrats and Autocrats. Pathways of Subnational Undemocratic Regime Continuity within Democratic Countries*. Oxford: Oxford University Press.
13. Harbers, Imke and Ingram, Matthew C., *Politics in Space: Methodological Considerations for Taking Space Seriously in Subnational Comparative Research* (September 14, 2015).
14. Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
15. Juan Federico Pino. *Entre democracias y autoritarismos: una mirada crítica al estudio de la democracia subnacional en Colombia y Latinoamérica*, Colombia Internacional vol. no. 91 (July 2017).
16. Kenawas, Yoes. *The Rise of Political Dynasties in Decentralized Indonesia*. Master Thesis at S. Rajaratnam School of International Studies, Nanyang Technological University, Academic Year 2012/2013.
17. Kent Eaton (2015) *Disciplining Regions: Subnational Contention in Neoliberal Peru, Territory, Politics, Governance*, 3:2, 124–146
18. Kent Eaton, Juan Diego Prieto. *Subnational Authoritarianism and Democratization in Colombia: Divergent Paths in Cesar and Magdalena*, in *Violence in Latin America and the Caribbean Subnational Structures, Institutions, and Clientelistic Networks*, edited by Tina Hilgers and Laura Macdonald (Cambridge: Cambridge University Press, 2017)
19. Kent, Eaton. *Territory and Ideology in Latin America: Policy Conflicts between National and Subnational Governments* (Oxford University Press, 2017)

20. Lijphart, Arend. 1971. Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review* 65 (3): 682–693.
21. Botana, Natalio. El Cénit del Poder, *La Nación*, May 4, 2006.
22. O'Donnell, Guillermo (1999b.). Polyarchies and the (Un)Rule of Law in Latin America: A Partial Conclusion, in: Juan Mñndez, Paulo Pinheiro, and Guillermo O'Donnell (eds.), *The (Un)Rule of Law and the Underprivileged in Latin America*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 303–338.
23. O'Donnell, Guillermo On the State, Democratization and Some Conceptual Problems (A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries), *World Development* Vol. 21, N 8 (1993): 13 55–70.
24. Rokkan, Stein. 1970. Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Nueva York: McKay.
25. Sartori, Giovanni. 1976. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
26. Snyder, Richard. 2001. Scaling Down: The Subnational Comparative Method. *Studies in Comparative International Development* 36 (1): 93–110.
27. Suárez-Cao, Julieta, Batlle, Margarita, & Wills-Otero, Laura. (2017). El auge de los estudios sobre la política subnacional latinoamericana. *Colombia Internacional*, (90), 15–34.
28. Tillin, Louise. (2013). National and Subnational Comparative Politics: Why, What and How, in: *Studies in Indian Politics*, Vol 1, Issue 2, pp. 235–240.

UNION FOR THE MEDITERRANEAN: FEATURES OF FUNCTIONING AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Ivasechko O. Ya.,

Ph. D in Political Science,

Associate Professor of Department of Political Science and International Relations,

Lviv Polytechnic National University

Khar O. Yu.,

Ph. D in Political Science,

Assistant of Department of Political Science and International Relations,

Lviv Polytechnic National University

It has been done the complex study of the functioning and development prospects of the Union for the Mediterranean. Based on the analysis of national and foreign historiography it considers creation and development of organization, its goals and priorities, an attitude to European leaders about the necessity to cooperate with Mediterranean countries. It was found that the Union for the Mediterranean was established in order to support the overall immigration policy, economic and trade development, common law, the environment and common development. The authors emphasize that in order to maintain the viability of the Union for the Mediterranean EU should use more differentiated and thematic approach, which based on security and cooperation, energy agreements, cooperation on food and more targeted financial assistance.

Здійснено комплексне дослідження особливостей функціонування і перспектив розвитку Союзу для Середземномор'я з урахуванням сучасних подій. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії розглянуто особливості створення організації, її цілі та пріоритети, позиції європейських лідерів стосовно необхідності співпраці з середземноморськими країнами. З'ясовано, що метою створення Союзу для Середземномор'я була підтримка загальної імміграційної політики, економічного і торговельного розвитку, загальних правових норм, захисту навколишнього середовища і спільного розвитку. На думку авторів, для збереження життєздатності Союзу для Середземномор'я ЄС має використовувати більш диференційований і тематичний підхід з акцентом на таких питаннях, як безпека і співробітництво, енергетичні угоди, співпраця з питань харчових продуктів і більш цілеспрямована фінансова допомога.

Осуществлено комплексное исследование особенностей функционирования и перспектив развития Союза для Средиземноморья с учетом современных событий. На основе анализа отечественной и зарубежной историографии рассмотрены особенности создания организации, ее цели и приоритеты, позиции европейских лидеров о необходимости сотрудничества со средиземноморскими странами. Установлено, что целью создания Союза для Средиземноморья была поддержка общей иммиграционной политики, экономического и торгового развития, общих правовых норм, защиты окружающей среды и совместного развития. По мнению авторов, для сохранения жизнеспособности Союза для Средиземноморья ЕС должен использовать более дифференцированный и тематический подход с акцентом на таких вопросах, как безопасность и сотрудничество, энергетические соглашения, сотрудничество по вопросам пищевых продуктов и более целенаправленная финансовая помощь.

Key words: Union for the Mediterranean, European Union, Sarkozy, the Barcelona Process, EU Regional Policy, European Neighborhood Policy.

Formulation of the problem. The modern international activity of the EU, the cornerstone of which is a policy, is formed on democratic values, and characterizes the active growth and widespread usage of instruments of soft regulatory influence. First of all, we are talking about two important principles: political conditionality and political socialization. The universalist approach of the European Union to the cultural and philosophical category of values is the basis for the spread of democratic standards, legal norms, and practices of the EU (Community achievements). The main purpose of the process of external Europeanization is to extend the European model of governance and outside integration, primarily to neighboring

countries and regions. In order to ensure its own security and maintain internal stability, the EU tries to expand its influence throughout normalization the political space of neighboring countries according to its own democratic model. The partnership for democracy and overall prosperity with the Mediterranean region is an integral part of the European Neighborhood Policy, which aims to consolidate democracy and development of civil society in the Mediterranean.

The practice of external Europeanization was confirmed when the democratization of the countries of Central and Eastern Europe had been carried out, but the Europeanization of non-European countries with other political, cultural and civilization values is relatively a new phenomenon, which focuses on pragmatic cooperation and the creation of regional projects with these states. The Union's model for the Mediterranean embodies the pragmatism of thinking and distracts from the ideological gap between European and Arabian partners [1, p. 140].

The European concept of relationships between the Mediterranean region during the last 10-15 years has not been almost undergone any changes and is defined not by the principles set out in the treaties, but mostly by the national interests of the certain European countries. The political, social and economic problems of the southern Mediterranean countries continue to be preserved since they rely primarily on foreign investment and aid and to the smallest extent on an independent solution to their problems. Due to this background, the effectiveness of all the Mediterranean initiatives of the EU remained low, and the socio-economic and civilizational differences between these two regions has not decreased. That is why it is extremely important to analyze the peculiarities of the Euro-Mediterranean relations and to determine the prospects of formation the integration association.

The analysis of researches and publications. The theme of the EU's Mediterranean policy is of interest to native and foreign scholars for many years. I. Mokhovaya's works [2] are devoted to problems of the Mediterranean countries' foreign policy evolution and Euro-Mediterranean cooperation. Researcher A. Agapov [3] explores problems and contradictions in the format of relations between the member states of the Union for the Mediterranean. The emphasis on state and regional policy of the initiative for "Union for the Mediterranean" is made by S. Allies [4] in his scientific research. At the same time, the article by V. Lakina [1], which addresses to the problem of EU policy in the Mediterranean region in the context of the "Arab Spring", is highlighted with an important informative content. However, mostly all the investigations in this area touches upon the issues that have been arisen before the Union for the Mediterranean was formed, while the dynamics of the processes have been taking place since 2008, necessitates the continuous monitoring of their course. Other researchers N. Tatarchuk. [5] and A. Ilyin [6] emphasize the evolution of EU policy regarding the Mediterranean region, as well as France's position on the implementation of the Union for the Mediterranean. Researchers such as O. Sorochinskaya [7] and M. Timofiev [6] highlighted the political and economic aspects of N. Sarkozy's initiative "Union for the Mediterranean", as well as key priorities of implementation. Future scenarios for the development of the "Union for the Mediterranean" were represented in their researches by foreign scholars R. Ayadi [8] and S. Sessa [9]. In addition to that, researchers such as M. Farrell. [10] and A. Galal [11] investigated the effect of the "Arab Spring" on reloading the EU's Mediterranean policy. Scientist Wouters E. [12] has raised the issue of migration policy and human rights protection in the context of the EU's Mediterranean initiative.

The purpose of this article is to elucidate the peculiarities of functioning and future scenarios for the development of the Union for the Mediterranean.

Basic material presentation. The idea of creating a Union for the Mediterranean was presented by French President N. Sarkozy at a rally in Toulon in February 2007 for the first time. Later, N. Sarkozy developed this idea in his speech in Tangier in October of that year in which he appealed to all the countries, having access to the Mediterranean Sea, to join the creation of a political, economic and cultural alliance. "Today, we are going to do for the Mediterranean Union the same thing that was done 60 years ago for the European Union", said the French leader [6]. This statement, which was made during a visit to a number of countries in the Mediterranean basin, immediately caused a wave of criticism. The first one who gave the respond to that was Turkey, emphasizing that it would not take part in the project if it was understood as an alternative to joining the European Union. Moreover, its discontent was expressed by Germany, which saw the threat of EU unity in that project and therefore negatively perceived the idea of participating in a new union only those countries which have access to the Mediterranean Sea. Finally, the European politicians expressed the view that N. Sarkozy, by his own initiative, subverted the Barcelona process. The model was proposed to the Mediterranean countries appealed to the functionality of a similar project, in other words, to solve the most important tasks with the joint efforts. The "pillars" of the project were to become a common immigration policy, economic and trade development, support for common legal norms, environmental protection, and joint development. Collaboration in the functional spheres should later force political rapprochement and the formation of a new "great political structure" [4, p. 66].

The former French President, in his speech in Toulon, noted four key priorities for the new Mediterranean Union. Firstly, it concerned the management of migration flows. N. Sarkozy suggested that the Medi-

Mediterranean countries should combat illegal immigration, in particular with the help of a convention that will be developed jointly and facilitate the expulsion of illegal immigrants to their motherland. Secondly, among the main directions of the future organization's activity, he stated the solution of environmental problems, spoke in particular for the restoration of the marine ecosystem and the fight against pollution of the Mediterranean Sea. Thirdly, N. Sarkozy stated "joint development" as one of the priorities of the organization, referring to the multilateral cooperation of the Mediterranean countries on a wide range of issues – from education and science to economics and finance. Fourthly, the president mentioned, "the fight against corruption, organized crime, and terrorism" [5, p. 47].

The main purpose of the formation of the Union for the Mediterranean is to involve the countries of the South to the participation and implementation of regional policy. If within the frames of the Barcelona process, the only institution that makes decisions and finances projects is the European Union, the Union for the Mediterranean proposes to set up a co-chair (one representative from the EU and the countries of the South) and to create a joint secretariat to be involved in the selection and analysis of vital projects for the region. The novelty of the union lies in the fact that cooperation within the organization is carried out around specific projects (within defined priority areas) and will become important, but nonetheless, an "additional" chapter of the Barcelona Process.

Thereby an ambitious set of political, economic and humanitarian goals ultimately embodied in a rather limited program of joint actions. Consequently, the following directions of cooperation were proposed for the achievement of the above-mentioned goals:

- the fight against pollution of the Mediterranean Sea;
- development of sea and land transport between the two shores of the Mediterranean Sea;
- joint providing of public safety and prevention of natural and humanitarian catastrophes;
- development of alternative energy sources, solar energy use of the Mediterranean to ensure the long-term development of the region;
- development of higher education and joint researches, the creation of the Euro-Mediterranean University;
- development of micro, small and medium enterprises [2].

The period of 2011, with its numerous revolutions and demonstrations, has become a critical point, appealing to a rethinking of the European Union's policy towards the southern and eastern shores of the Mediterranean, offering various options for Euro-Mediterranean partnership cooperation.

Being aware of need for the right choice of development scenario, in which the future of the Euro-Mediterranean partnership will depend on the readiness of the two regions to cooperate, R. Ayadi and C. Sessa have developed the four scenarios for the development of the future partnership. Each scenario reflects both the perspective of the EU and the Union for the Mediterranean and the various options for the integration of the regions, as well as the further financing of the EU's Mediterranean policy [9, p. 14].

The least optimistic scenario of integration has threatened the prosperity of the Euro-Mediterranean cooperation, prevising the escalating and spreading conflicts, which will increase political uncertainty in the region of the Mediterranean, while economic and social difficulties may become more pronounced. Such uncertainty will inevitably lead to new security problems, which, in turn, will cause rising the waves of illegal migration.

The second tendency is intensified by the continued inertia of the EU, which causes an increase of the gap between the southern and eastern Mediterranean regions. According to such a scenario, EU member states can take a protectionist position and make choices in favor of orientation on the domestic policy. As a result, regional cooperation between the states will cease in the following areas: trade, energy, environment, and education. Financing from the EBRD and the EIB will be stopped. The territory of the southern and eastern Mediterranean can be an area for conflict, rising social tension and poverty. Such a situation can be exploited by terrorist organizations and other radical movements that are active in that region. The second scenario of development may aggravate the confrontation between two regions [9, p. 19].

The third and the most optimistic vision of the evolution of the Euro-Mediterranean partnership involves the integration of the two regions and the creation of the Euro-Mediterranean Union by 2030. Such a scenario is based on the mutual interest of the regions to extend the EU's common policy towards the Mediterranean states and to determine the integration of the Mediterranean region into the EU as a new model of development. Implementation of this approach will be possible through the modernization of the European Neighborhood Instrument to develop a clear strategy for the integration of the Mediterranean into the European Union, which should be completed by 2030. According to this scenario, the elimination of non-tariff barriers to trade and the progressive achievement of comprehensive regulatory harmonization in such areas as technical barriers to trade, sanitary and phytosanitary measures, competition, industrial policy, scientific and technical cooperation, shareholder law, state purchases etc. Such a scenario entails the active participation of the Mediterranean in the European Neighborhood Policy in order to ensure long-term support for the European integration aspirations of the region, owing to that the two-way cooperation

between the European Union and the Mediterranean will acquire a qualitatively new character. Europe will grant funds to support the reform program, national and regional infrastructure projects. A newly created institution could launch several certain initiatives and become a forum where the member states could be empowered to define a policy of cooperation with other regions.

Finally, the fourth option for cooperation between the EU and the Mediterranean states can characterize future relations between the regions by 2030. While the previous scenario is based on the EU's readiness to participate in the comprehensive development of cooperation with the Mediterranean, the latter concept involves the unification of Arab countries as the self-sufficient region and the creation of appropriate institutions for lobbying their interests. In future, states will develop cooperation with the EU only in those areas where the two regions have common interests. The regional cooperation within the frameworks of the European Neighborhood Policy will focus on trade, energy, and transport issues, coordinating activities with relevant Union initiatives for the Mediterranean with the participation of the EIB and the EBRD in the region [8, p. 21].

Consequently, to summarize the activities of the organization from its inception to the present stage, today we can only talk about the partial implementation of the Union's projects for the Mediterranean, the most particularly significant of which can be singled out:

1. The opening of the Euro-Mediterranean University in Thessaloniki (Greece) with training in various thematic areas (law, history, politology, renewable energy sources, etc.). The purpose of the establishment of such an educational institution is to facilitate the mobility of students, postgraduates, and professors, as well as to increase employment and implementation of new start-ups. For the realization of the set goal from the budget were allocated about 14,6 million euros.

2. Implementation of the project on promotion of invariable development, consumption and rational use of natural resources, oriented to small and medium-sized enterprises investing in the environmental industry. The project is funded by the European Bank for Reconstruction and Development and focuses primarily on Egypt, Jordan, Morocco, and Tunisia, as well as the Western Balkans and Turkey. This project is a continuation of the positive experience of the Mediterranean Action Plan to support Green Entrepreneurs.

3. Acceptance of the "Mediterranean Sea Basin" program of border cooperation in June 2014 for the 6-years period (2014-2020) is aimed to support new enterprises, technology transfer, as well as commercialization of results in an organized cluster dealing with water and energy resources, waste utilization for better protection of coastal regions of the region. It is funded by the EU, the United Nations and the European Bank for Reconstruction and Development.

4. Realization of the official meetings of Union officials for the Mediterranean in order to make decisions on certain projects. For example, the forum "Mediterranean Water Knowledge Platform" was held in six countries (from Spain to Lebanon). It concerns the improving of water planning and management and creating additional services in this area. In September 2013, a ministerial conference was organized in Paris, attended by representatives from 25 countries. Former President Franz F. Hollande chose to raise the role of women in society via active participation in political, economic and social life. Another example is the verification and certification of its own domestic projects, such as the Tafel Air Park in Jordan, which goal is to reduce the country's energy dependency through the development of renewable energy sources [4, p. 271].

Conclusions. Thus, the changes in the approach to the implementation of the set tasks within the Union for the Mediterranean are characterized by depolitization and fragmentation. Initiatives, global by nature, are facing at the governmental level with "civilizational" ambitions. As a result, it is clear that there is no economic and commercial basis, and it is not regarding inclusiveness, as noted in the original project of the organization. At the micro-regional level, the Union for the Mediterranean maintains transparency and conscience as opposed to macroregional voluntarism of French diplomacy at an early stage. However, this project continues to depend on the European Neighborhood Policy, through which Brussels provides financial and technical support to the states in the south and east of Europe in spite of regional bodies. The Mediterranean Sea remains an unstable region for the EU, and the Mediterranean Union has not solved the main problem of identifying a specific policy at the level of its resources [10]. Regional infrastructure projects can become part of the new Union's policy for the Mediterranean. The fundamental principle in this process should be "convergence", but not accession, association or neighborhood.

Nowadays the European Union is experiencing difficulties within the association and is forced to fight the migration crisis and finance the southern states to overcome the economic crisis. Despite the fact that the EU has the most comprehensive and multidimensional set of policy tools, there is still a lack of sufficient leverage to stabilize the situation in the Arab countries. In order for the EU-Mediterranean relationship to become qualitatively new and bring only positive effects from such a partnership, the EU needs to develop a new approach to the Mediterranean policy. It should be based on differentiated and, at the same time, common strategic interests of both parts, and not on the aspiring to find out the "common values" of the European Neighborhood Policy. Therefore, the EU should become more flexible in the way how it defines individual approaches for implementing bilateral cooperation projects.

To achieve the goals set by the Union for the Mediterranean, the EU should use a more differentiated and thematic approach with emphasis on issues such as security and cooperation, energy agreements, food cooperation and financial assistance should be more focused. EU Public Consultation is a good and more inclusive start to discuss the most pressing issues of political life and to coordinate the interests of the stakeholders in the region.

References:

1. Латкина В. Политика Европейского союза в средиземноморье в контексте «арабской весны». Вестник МГИМО Университ. 2014. No 2. С. 139–149.
2. Мохова И. Французская инициатива Средиземноморского Союза. Институт Ближнего Востока. 2008. URL: <http://www.iimes.ru/?p=7456> (дата звернення: 19.04.2018).
3. Агапов А. «Союз для Средиземноморья»: проблемы и противоречия. Мировая экономика и международные отношения. 2010. No 9. С. 66–71.
4. Алльес П. Союз Средиземноморья: государственная и региональная политика. Известия Иркутской государственной экономической академии. 2016. No 2. С. 266–273.
5. Татарчук Н. Эволюция идеи Н. Саркози о создании Средиземноморского союза: от тулонской речи к «Римскому воззванию». Международные отношения и мировая политика. 2010. No 1. С. 47.
6. Тимофеев М. создании Союза для Средиземноморья: политические и экономические аспекты. Портал «Родон». 2008. URL: <http://www.rodon.org/polit-080729104252> (дата звернення: 21.04.2018).
7. Сорочинська О. «Союз для Середземномор'я»: пріоритети та реалізація. Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива: збірник матеріалів Першої міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. 2013. С. 199–202.
8. Ayadi R., Gadi S. The Euro-Mediterranean Partnership and Development Assistance: Past Trends and Future Scenarios. MEDPRO Technical Report. 2013. No 32. С. 19–21.
9. Sessa C., Ayadi R. What scenarios for the Euro-Mediterranean in 2030 in the wake of the Arab spring? CIHEAM. 2013. No 71. С. 13–17.
10. Farrell M. Bridging the Gap between EU, Mediterranean and Africa relations: Partnership, Governance and (Re)-evolving Relations. Centre international de formation européenne. 2010. No 2. С. 181–182.
11. Galal A. Rethinking the EU's Mediterranean policy after the Arab Spring. Europesworld. 2015. URL: <http://europesworld.org/2015/11/12/rethinking-the-eus-mediterranean-policy-after-the-arab-spring/#.WSl0BuvyjlU> (дата звернення: 17.04.2018).
12. Wauters E., Cogolati S. Crossing the Mediterranean Sea: EU Migration Policies and Human Rights. Brill. 2017. С. 9–11.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА КАТЕГОРІАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МОЗКОВІ ЦЕНТРИ»: НАУКОВЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ПІДХОДІВ

Міненкова П. В.,
*аспірант відділу розвитку політичної системи
Національного інституту стратегічних досліджень*

У статті проаналізовано традиційні підходи до визначення поняття «мозкові центри». Досліджено причини концептуального розтягування та відокремлення аналітичної категорії «мозкові центри» від еволюції явища в цілому. Уточнено зміст та запропоновано визначення поняття «мозкові центри» з урахуванням особливостей їх функціонування в різних національних контекстах.

В статье проанализировано традиционные подходы к определению понятия «мозговые центры». Исследовано причины концептуального растяжения аналитической категории «мозговые центры» от эволюции явления в целом. Уточнено содержание и предложено определение понятия «мозговые центры» с учетом особенностей их функционирования в различных национальных контекстах.

The article analyzes the traditional approaches to the definition of “think tanks”. The reasons of conceptual stretching and separation of the analytic category “think tanks” from the evolution of the phenomenon as a whole are investigated. Specifies the contents and proposed definition of “think tanks” with the peculiarities of their functioning in different national contexts.

Ключові слова: мозкові центри, аналітичні центри, концептуальні натяжки, сходи абстрагування, національні контексти.

Постановка проблеми. Аналітично-дослідні організації, відомі у світі як аналітичні або мозкові центри (англ. think tanks) в останні десятиліття стають все впливовішим актором на політичній сцені. В умовах постійних змін та стирання граней між внутрішньою і зовнішньою політикою вони здатні реагувати оперативнo, вчасно надаючи обґрунтовану, надійну, доступну і корисну інформацію для прийняття зважених політичних рішень.

Мозкові центри відрізняються за розміром, джерелами фінансування, структурою, складом персоналу, сферою спеціалізації, політичним значенням, мають різний дослідницький порядок денний. Крім того, різні інституційні та культурні середовища в різних країнах по-різному впливають на стиль роботи мозкових центрів, а також на їхню здатність та можливість брати участь у формуванні політики. Коли одні організації дотримуються наукового або технічного підходу до розв'язання соціальних та економічних проблем, а також функціонують на принципах позапартійності чи не-ідеологічності, інші відкрито заявляють про належність до окремої партії чи ідеологічну мотивацію своєї діяльності. Деякі мозкові центри є академічними за своїм стилем, інші постійно займаються відстоюванням політичних позицій. З огляду на це використання самого поняття різко відрізняється. Його застосовують як щодо неурядових організацій, які у своєму складі мають дослідницьку групу чи підрозділ, так і щодо урядових дослідницьких агенцій та підрозділів при політичних партіях. Отже, єдиного визначення, яке б могло адекватно описати всі ролі і функції, які виконують мозкові центри, не існує.

Глобальне поширення мозкових центрів, їх розвиток в різних національних контекстах спричинили концептуальне розтягування поняття. Останніми десятиліттями навіть США стикнулися з метаморфозами феномену мозкових центрів. Ці зміни показали нечутливість традиційних концепцій до місцевих особливостей, їх застарілість та історичну невідповідність навіть у контексті середовища свого походження. Отже, досліджувана аналітична категорія відокремилась від еволюції явища в цілому.

Посилення неоднозначності та розмитості терміна, а також феномену, який він описує, актуалізували питання обґрунтованості та наукової придатності класичних підходів до визначення поняття «мозкові центри». Дефініція «мозковий центр» створює концептуальний розрив, спричиняючи серйозні обмеження розвитку цієї сфери досліджень. Відсутність чітких критеріїв та характеристик, які б дали змогу виокремити цей тип аналітичних інститутів серед інших подібних, фактично унеможливила здійснення їх міжконтекстуального та міжорганізаційного порівняльного аналізу та створення загальноновизнаних типологій і класифікацій.

Розширення кількості об'єктів, описуваних поняттям, вимагає адаптації або реінтерпретації первісного визначення. Водночас, якщо таке розгортання змісту поняття не здійснюється з певною суворістю, його аналітична корисність стає обмеженою. У сучасних академічних дослідженнях і виробленні теорій осмислення суспільно-політичних процесів саме концептуальна чіткість є наріжним каменем. Слабкі, неоднозначні поняття роблять результати дослідження нечіткими, непереконливими. Однак, за винятком кількох науковців, серед яких є Дж. Сарторі, Г. Гоерц, Дж. Геррінг, представники соціально-політичного напрямку наукових досліджень приділяють мало уваги утворенню наукових понять в конструюванні своїх теорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці мозкових центрів присвячено багато робіт закордонних і вітчизняних науковців. Провідними іноземними дослідниками цієї проблематики є І. Дрор, П. Діксон, Е. Ліндквист, Дж. Мак-Ганн, Е. Річ, Д. Стоун, К. Уівер, Р. Хаас. Серед українських науковців мозкові центри досліджують С. Внучко, О. Глоба, О. Корнієвський, Є. Коломієць, С. Дацюк, В. Горбатенко та інші. Проте дослідження особливостей функціонування мозкових центрів у сучасних реаліях у різних національних контекстах засвідчують відсутність комплексного аналізу проблеми концептуальної чіткості цього поняття.

З огляду на викладене метою статті є уточнення змісту поняття «мозкові центри», перегляд і адаптація його первісного варіанту до нових умов в різних національних контекстах з мінімальними концептуальними розтягуваннями.

Як методологічну основу обрано модель вироблення понять, запропоновану майже півстоліття тому американським політологом італійського походження Джованні Сарторі в його статті «Викривлення понять в порівняльній політології» [1]. Використання ідей Дж. Сарторі в сучасних академічних розробках дає змогу створювати чіткі, однозначні поняття для формування надійних висновків з емпіричних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Останні дослідження свідчать, що у світі нараховується майже 8 000 аналітичних центрів [2, с. 4]. Серед десяти найвпливовіших на міжнародному рівні згідно з даними міжнародного рейтингу, проведеного у 2017 році Пенсильванським університетом, перебувають Інститут Брукінгса (The Brookings Institute, США), Французький інститут міжнародних відносин (French Institute of International Relations, Франція), Фонд Конрада Аденауера (Konrad Adenauer Foundation, Німеччина), Інститут Брейгеля (Bruegel, Бельгія), Королівський інститут міжнародних відносин (Chatham House, Велика Британія), Фонд Жетуліу Варгаса (Fundação Getúlio Vargas, Бразилія), Фонд «Спадщина» (Heritage Foundation, США), Корпорація РЕНД (Rand Corporation, США), Міжнародний інститут стратегічних досліджень (IISS, Великобританія), а також Центр Американського розвитку (CAR, США) [2, с. 50].

Протягом більшої частини минулого століття явище «мозкові центри» вважалося суто англо-американським, а сам термін асоціювався з особливим типом організаційних утворень з правовим статусом некомерційної організації, діяльність яких пов'язана з формуванням ідей та/або аналізом політичних питань незалежно від уряду, політичних партій та груп тиску [3, с. 5].

Дослідження ПРООН визначає мозкові центри як організації, які «на постійній основі займаються дослідницькою і пропагандистською діяльністю з будь-яких питань, пов'язаних з публічною політикою. У сучасних демократіях вони є мостом між знанням і владою» [5, с. 8].

У військовій термінології США часів Другої світової війни поняттям «мозковий центр» позначали безпечне місце (кімнату, приміщення), в якому військові та цивільні експерти мали змогу конфіденційно обговорювати плани та розробляти стратегії. У близькому до сучасного значення слова цей термін був використаний для позначення контрактних дослідницьких організацій, заснованих американськими військовими після війни. Однією з таких організацій була Корпорація РЕНД [5, с. 2].

До 1960-х років термін закріпився в англо-американському лексиконі з політичного аналізу і застосовувався щодо позначення декількох типів незалежних дослідницьких інститутів, які фокусували свою увагу не лише на зовнішньополітичній та оборонній стратегії, а також на поточних політичних, економічних та соціальних питаннях у всьому англомовному світі. Організації такого типу, хоч і створені в минулому столітті, так само почали описуватися терміном «мозкові центри».

У кінці 1980-х років професор Джорджтаунського університету Кент Уівер дав визначення аналітичного центра, яке впродовж багатьох років використовувалось як базове. Аналітичні центри за К. Уівером – це «недержавні, некомерційні дослідницькі організації, значною мірою автономні від органів влади, а також інтересів компаній, окремих груп інтересів і політичних партій» [5, с. 421]. Згідно з цим визначенням мозкові центри мають такі ознаки:

- 1) мають організаційну автономію;
- 2) у своїй діяльності керуються принципами неупередженого аналізу.

Отже, академічний підхід К. Уівера, по-перше, не включає у множину мозкових центрів афійовані з державою структури і приватні організації, по-друге, не допускає можливості проведення аналізу в інтересах окремих груп і, по-третє, не визначає основне призначення діяльності аналітич-

них центрів (участь у формулюванні публічної політики, служіння суспільним інтересам тощо). За усієї цінності академічного підходу таке дистильоване визначення дає надто абстрактне уявлення про діяльність мозкових центрів, фактично ігноруючи реальність [6, с. 14].

Під час широкомасштабного всесвітнього поширення мозкових центрів, яке відбувалося впродовж останніх десятиліть, у різних країнах поняття наповнювалося різним змістом. За межами США та країн з вестмінстерською політичною системою (Великобританія, Канада, Австралія) назва «мозковий центр», крім некомерційних організацій, почала застосовуватись і до багатьох державних та квазідержавних органів [3, с. 5]. Внаслідок цього різні види автономії (фінансова, ідеологічна, дослідницька), які вважалися детермінантами для класифікації аналітичних центрів в англосаксонській традиції, стали недостатніми для розуміння явища в інших національних контекстах.

На думку Д. Стоун, твердження деяких дослідників на кшталт того, що аналітичний центр потребує незалежності або автономії від держави для того, щоб вільно мислити, є суто англо-американським і однозначно не переноситься на інші політичні культури. У багатьох країнах лінія між політичними інтелектуалами та державою розмита настільки, що говорити про незалежність як визначальну характеристику аналітичних центрів немає сенсу [7, с. 3]. Багато організацій, які зараз називають мозковими центрами, працюють всередині уряду. Це чітко простежується в таких країнах, як Франція, Південна Корея, Китай, Росія та Філіппіни. Деякі інститути мають офіційні зв'язки з політичними партіями, як у Німеччині та Малайзії. Дослідницькі інститути існують при бізнес-корпораціях, наприклад, у Японії. У сучасному світі аналітичні центри все частіше розуміють з погляду функції дослідження політики чи набору аналітичних або політичних консультативних практик, а не як особливу юридичну організаційну структуру типу неурядової, позапартійної чи незалежної організації громадянського суспільства [8, с. 10].

За даними бразильської дослідниці Джуліани Хаук, яка вивчала особливості функціонування мозкових центрів у різних країнах світу, в Західній Європі уряд фінансує 75% німецьких аналітичних центрів, такі організації часто включаються в дослідження як мозкові центри [9, с. 5]. Особливі стосунки між французькими аналітичними центрами та державою роблять поділ на публічних та політичних інтелектуалів досить умовним. Внаслідок цього лише декілька французьких організацій ідеально відповідають класичному визначенню мозкових центрів. В іспанських та португальських дослідженнях до переліку мозкових центрів також повністю включають приватні та незалежні установи, а також урядові та квазіурядові інституції [9, с. 5].

Нечутливість класичного підходу з акцентом на автономії, проілюстрована на прикладах розвинених західних демократій, є справедливою і для країн сходу. Турецький дослідник Азіз Айдін у своєму дослідженні, присвяченому тематиці мозкових центрів, стверджує: «Якщо використовувати західне визначення поняття «мозковий центр» і виключити дослідження приватного сектору, то у Східній Азії практично немає такого типу організацій» [8, с. 10].

Так, у Японії практично відсутні мозкові центри, які були б незалежними від уряду або бізнесу. У китайських класифікаціях організації, пов'язані з державними установами (офіційні аналітичні центри) розглядаються як один з найпоширеніших типів мозкових центрів. У Кореї категорія «мозкові центри» охоплює інститути урядових досліджень, афілійовані з урядовими міністерствами. Велика кількість фабрик думки у Південно-Східній Азії є напівзалежними від уряду або від політичних діячів [9, с. 5].

У Латинській Америці з огляду на відновлення демократії лише в 1980-х роках поняття «мозкові центри» потребує також ширшого визначення. У бразильському контексті цей термін може бути застосований до державних структур. У Африці, наприклад, в Нігерії, університетські аналітичні центри, а також центри, незалежні від уряду, є або нечисленними, або нещодавно створеними організаціями. Проте вони все одно покладаються на інституційну та фінансову підтримку уряду [9, с. 5].

Усвідомлюючи застарілість традиційних підходів до визначення поняття «мозкові центри», деякі дослідники спробували розробити варіанти, які б відповідали його сучасним характеристикам. Більшість авторів визнає, що афіліативна, реляційна або підвідомча природа аналітичних центрів є конститутивною ознакою цієї категорії. Дослідники зумовлюють це не тільки тим соціально-економічним та політичним контекстом, в якому виникли мозкові центри, а і їхньою залежністю від сторонніх фінансових та інституційних ресурсів.

Проте, пропонуючи власне визначення концепту «мозкові центри», дослідники йшли (імовірно, несвідомо) шляхом найменшого спротиву. Одні автори надмірно розширювали значення і сферу застосування поняття через обмеження його властивостей. Інші – екстремально розширювали перелік основних характеристик концепту, звужуючи клас описуваних ним явищ до ідеальних типів. Результатом таких компромісів концептуального вибору стали поняття, мало корисні як для міжконтекстуального чи міжорганізаційного порівняння, так і для розрізнення мозкових центрів серед інших експертно-аналітичних структур.

Незрозуміла, аморфна концептуалізація, недостатність смислової точності поняття «мозкові центри» стали наслідком того, що американський політолог італійського походження Джованні Сар-

торі у своїй відомій статті «Викривлення понять у порівняльній політології» назвав розтягуванням концепту або концептуальними натяжками (conceptual stretching, conceptual straining) [1, с. 1034].

Дж. Сарторі характеризує появу концептуальних натяжок як певне падіння вченого зі сходин абстракцій (ladder of abstraction), коли той самий концепт зводить в єдине ціле елементи макротеорій, теорій середнього рівня та макротеорій [1, с. 1043–1044].

Таблиця 1.1

Сходи абстрагування Дж. Сарторі [1, с. 1044].

Рівень абстрагування	Основні завдання і масштаб	Логічні та емпіричні характеристики
<i>Категорії вищого рівня</i> Універсальні концептуалізації	Крос-регіональні порівняння при гетерогенності контексту (глобальна теорія)	Максимальний об'єм* Мінімальний зміст** Визначення через заперечення
<i>Категорії середнього рівня</i> Узагальнюючі концептуалізації і таксономії	Внутрішньорегіональні порівняння при відносній гомогенності контексту (теорія середнього рівня)	Гармонійне поєднання об'єму і змісту Дефініція шляхом аналізу, тобто <i>per genus et differentiam</i>
<i>Категорії нижчого рівня</i> Конфігуративні концептуалізації	Покраїнний аналіз (прикладна теорія)	Максимальний зміст Мінімальний об'єм Контекстуальне визначення

* об'єм поняття (екстенсивність, денотація) – клас описуваних ним явищ. Вказує на всю сукупність об'єктів, позначуваних відповідним словом;

** зміст (інтенсивність, конотація) – ті якості, на основі яких виділяються явища, описувані цим поняттям. Вказує на повний обсяг властивостей, якими повинні володіти об'єкти, що входять у сферу його охоплення.

Використання методики, запропонованої Дж. Сарторі, дозволяє вирішити проблему концептуальних натяжок, не завдаючи шкоди складній природі явища мозкових центрів, яке зазнало гібридизації у різних національних контекстах.

Вироблення універсальної категорії найвищого рівня абстрагування дозволить відобразити різноманіття мозкових центрів у різних країнах з різними національними контекстами і виділити мозковий центр як окрему концепцію. Універсальна категорія передбачає максимальний перелік об'єктів, позначуваних поняттям «мозкові центри», та мінімальний обсяг властивостей, якими повинні володіти ці об'єкти (табл. 1). На основі цієї універсальної категорії, спускаючись по «драбині абстрагування» до категорій середнього рівня, можна виробити узагальнюючу дефініцію, яка дозволить відобразити різні гносеологічні підходи до вивчення явища та проілюструвати їх емпіричними прикладами. Останній щабель «драбини абстрагування» дозволяє концептуалізувати поняття «мозкові центри» в зовнішньополітичному та безпековому контексті. Для цього слід розширити зміст узагальнюючого поняття шляхом збільшення його характеристик та звзяти перелік досліджуваних об'єктів до тих, що мають в порядку денному зовнішньополітичні та безпекові питання.

У дослідженнях авторів, які зробили найбільший внесок у концептуалізацію поняття «мозкові центри» з поправкою на національні особливості (П. Діксон, К. Уівер, Д. Стоун, Е. Річ, Стоун, Денгем та Гарнет, Медвець, Паутс), можна побачити спільні риси у визначенні змісту цього поняття. Так, існує загальна згода щодо таких пунктів:

- мозкові центри претендують на певний рівень автономії, яка звужується до фінансової незалежності;
- мозкові центри намагаються впливати на політику у її широкому значенні як курсу дії, який затверджують і наслідують особи, які приймають рішення;
- мозкові центри є фізично представленими організаціями з наявними ресурсами;
- знімається вимога про відсутність афіліювання, натомість виділяються окремі типи аналітичних центрів;
- визначається основне призначення діяльності – проведення прикладного публічно-політичного аналізу;
- споживачами дослідницького продукту аналітичних центрів є або органи влади в широкому значенні, або громадянське суспільство.

Керуючись цими властивостями, формулюємо широке визначення аналітичних центрів як організацій, що претендують на автономію та намагаються впливати на публічну політику. Ця дефініція сформульована достатньо загально для забезпечення її універсального використання. Визначення мозкових центрів як організацій виділяє їх з-поміж політичних мереж, наукових спільнот та пропагандистських об'єднань. Проте цього недостатньо для розрізнення аналітичних центрів серед політичних партій, груп інтересів та лобістських асоціацій.

Для уточнення поняття «мозкові центри» розширимо перелік його визначальних властивостей та критеріїв, що дозволяють характеризувати дослідницьку організацію як мозковий центр. Для цього звернемося до спільного доробку з цієї проблематики Джеймса Мак-Гана та Кента Уївера, а також до праць професора Гарвардського університету Стівена Буше.

С. Буше сформулював дев'ять критеріїв, які дозволяють вважати дослідницьку організацію мозковим центром: по-перше, це організація, що діє постійно; по-друге, спеціалізується на виробництві суспільно значущих рішень для сфери політики; по-третє, діє завдяки штату співробітників, які присвятили свій повний робочий день дослідженням; по-четверте, співробітники продукують оригінальні ідеї, здійснюють систематичний аналіз інформації і проводять консультації; по-п'яте, результати систематичного аналізу у вигляді оригінальних ідей доводяться до політиків і громадської думки; по-шосте, такі організації не несуть відповідальності за діяльність урядів; по-сьоме, організації прагнуть до незалежності від приватних інтересів і зберігають свободу у виборі порядку денного в межах власних досліджень; по-восьме, основна діяльність не зводиться до освіти і видачі дипломів; по-дев'яте, їхня явна чи неявна мета полягає в продукуванні суспільного блага на відміну від суто комерційних структур [10, с. 2–3].

Дж. Мак-Ганн та К. Уївер у своєму розширеному визначенні мозковими центрами або аналітично-дослідницькими інституціями, які включені до процесу публічної політики, вважають організації, що генерують політико-орієнтовані дослідження, здійснюють аналіз, а також проводять консультування з питань внутрішньої та зовнішньої політики, надаючи політикуму і суспільству можливість приймати обґрунтовані рішення з політичних питань. Вчені також враховують релятивну природу фабрик думки, включаючи до їх переліку як афілійовані, так і незалежні інституції, що функціонують постійно. Вчені вважають, що ці інституції налагоджують діалог між академічною та політичною спільнотами, а також між державою і громадянським суспільством, діючи в інтересах суспільства як незалежний голос, який перекладає прикладні та фундаментальні дослідження на мову та форму, що є зрозумілою, надійною та доступною для політиків і громадськості [5, с. 4–6].

Беручи за основу визначення МакГана та Уївера, яке є більш специфічне і наближене до реальної практики функціонування мозкових центрів по всьому світу, а також враховуючи критерії С. Буше, пропонуємо визначати мозкові центри як політико-орієнтовані аналітично-дослідницькі незалежні організації, автономні структурні підрозділи, які функціонують постійно з метою надання експертної підтримки у прийнятті політичних рішень з внутрішніх та зовнішніх питань.

Висновки. Отже, поступове включення у дослідження різних національних контекстів, а також наявність великої інституційної різниці, різних форм артикуляції між мозковими центрами, корпораціями і державою відкрили все різноманіття національних особливостей щодо цієї теми.

Оскільки вивчення цих особливостей спочатку базувалося на традиційних англо-американських підходах, в основі яких перебуває автономія мозкових центрів від уряду та незалежність від різних соціальних інтересів, то класифікований відповідно до цих характеристик перелік мозкових центрів у більшості країн світу виявився обмеженим невеликою кількістю організацій, а в деяких просто відсутнім.

Однак аналіз традицій вживання поняття в різних країнах показує, що визначення мозкових центрів у межах класичного академічного підходу не може охопити все їхнє світове різноманіття. Традиційні концепції виявились недостатніми, щоб охопити всю складність явища, яка стала результатом гібридизації поняття в інших національних контекстах. Тому на основі методики, запропонованої Дж. Сарторі, як мозкові центри пропонується розглядати політико-орієнтовані аналітично-дослідницькі незалежні організації, автономні структурні підрозділи, які функціонують постійно з метою надання експертної підтримки у прийнятті політичних рішень з внутрішніх та зовнішніх питань. Серед перспектив подальших досліджень – розробка максимально універсальних типологій та класифікацій мозкових центрів з огляду на національні особливості їх функціонування.

Література:

1. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics. *The American Political Science Review*. 1970. Vol. 64, № 04. P. 1033–1053.
2. McGann J. Global go to think tanks report. University of Pennsylvania, 2017. URL: http://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2018-_GGTTI_PrereleaseGotoReport_1.28.18.pdf (дата звернення: 19.04.2018).
3. Stone D., Ullrich H. Policy research institutes and think tanks in Western Europe: Development trends and perspectives. Paper prepared for the Local Government Institute. Budapest, 2003. URL: http://pdc.ceu.hu/archive/00006981/01/LGI_Policy-Research-Institutes-Paper_20-03.pdf (дата звернення: 11.04.2018).

4. Думая о немыслимом: от идеи к политике. Роль «мозговых центров» в формировании правительственной стратегии. Опыт стран Центральной и Восточной Европы: Программа развития ООН. М.: Весь Мир, 2004. 260 с.
5. McGann J., Weaver K. Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action. Sommerset, NJ: Transaction Press, 2000. 617 p.
6. Атлас аналитических центров: изучение России за рубежом ("Think Tank Atlas: Russian Studies. Abroad"). 2016 URL: <http://rethinkingrussia.ru/wp-content/uploads/2016/pdf> (дата звернения: 24.04.2018).
7. Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition. Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium: "How to Strengthen Policy-Oriented Research and Training in Viet Nam", Hanoi, 2005. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf> (дата звернения: 02.05.2018).
8. Aydın A. The genesis of think-tank culture in Turkey: past, present and future?: diss. ... Master of Science, Department of International Relations. September 2006, 204 p. URL: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/3/12607685/index.pdf> (дата звернения: 02.05.2018).
9. Hauck J. What are "Think Tanks"? Revisiting the Dilemma of the Definition. Bras. Political Sci. Rev. vol.11 no. 2, São Paulo, 2017. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S198138212017000200401 (дата звернения: 03.05.2018).
10. Boucher S. Europe and its think tanks; a promise to be fulfilled. An analysis of think tanks specialized in European policy issues in the enlarged European Union. 2004. 160 p. URL: http://www.thinktankdirectory.org/downloads/Boucher_2006_Europe-and-its-Think-Tanks.pdf (дата звернения: 03.05.2018).

ГЕНЕЗИС ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Олефір І. В.,

*аспірант кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій*

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті дається аналіз трансформації інформаційного суспільства, яку воно пройшло від початку його зародження до утворення глобального інформаційного середовища. Розглянуто перші теорії, які визначили суть інформаційного суспільства та його відмінність від попереднього суспільного устрою. Зокрема, зазначено, що інформація та знання в умовах глобалізації перетворюються на найважливіші засоби, за допомогою яких здійснюється комунікація в сучасному суспільстві. Процеси глобалізації стали причиною зародження глобального інформаційного середовища, яке характеризується інтеграцією інформаційних систем у єдину світову економіку.

В статье подано анализ трансформации информационного общества, которую оно прошло с момента его основания до создания глобальной информационной среды. Рассмотрено первые теории, которые определили суть информационного общества и его отличие от предыдущего общественного строя. В частности, определено, что информация и знания в условиях глобализации превращаются в самые важные средства, с помощью которых создается коммуникация в современном обществе. Процессы глобализации стали причиной зарождения глобальной информационной среды, которая характеризуется интеграцией информационных систем в единую мировую экономику.

The article gives the analysis of the information society transformation, which it went through from the beginning of its emergence to formation of the global information environment. The first theories, which determined the essence of the information society and its distinction from the previous social system, were considered. In particular, it is noted that information and knowledge in the conditions of globalization, turn into the most important means by which the communication is carried out in modern society. The processes of globalization have become the cause of the global information environment emergence, characterized by the integration of information systems into a single world economy.

Ключові слова: глобалізація, глобальне інформаційне суспільство, інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційно-телекомунікаційні технології.

Постановка проблеми. Нинішнє століття характеризується зародженням та стрімким розвитком глобального інформаційного суспільства, яке викликане інформаційно-телекомунікаційною революцією, швидким запровадженням інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя, зародженням та подальшим розвитком глобальної інформаційної економіки, впровадженням електронного врядування, створенням глобального мережевого суспільства.

Але, перш ніж набути глобальних масштабів, інформаційне суспільство пройшло шлях від дослідження теорій, які визначили його настання, до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя по всьому світу.

Першими авторами, які почали досліджувати настання інформаційного суспільства, були Д. Белл, П. Дракер, Й. Масуда, М. Кастельс, А. Тоффлер та інші. Вітчизняна наукова думка визначається такими вченими, які досліджували зародження і розвиток інформаційного суспільства: Р. Войтович, К. Гуцал, Є. Максименко, А. Прокопенко.

Мета статті полягає в дослідженні теорій формування інформаційного суспільства від часу його зародження до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації, які спостерігаються в сучасному світі, мають за основу інформаційні технології та Інтернет, що є фундаментом глобальних процесів та формують інформаційний простір, який розповсюджується по усьому світу.

Перш ніж досліджувати інформаційні технології та їх вплив на глобальні світові процеси, необхідно проаналізувати саме поняття «інформаційне суспільство», історію його виникнення та умови, що стали причиною його зародження та розповсюдження.

Концепцію інформаційного суспільства було вперше розроблено у Японії в кінці 60-х років, коли професор Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши запропонував цей термін. З огляду

на те, що японський варіант інформаційного суспільства було розроблено для вирішення японських економічних задач, це обмежувало характер його застосування та зменшувало можливості.

У 70-ті роки французьким соціологом А. Туреном було видано роботу «Постіндустріальне суспільство» [10]. У ній було проаналізовано кризу індустріалізму, що тоді панувала у світі. А. Турен стверджував, що криза індустріального суспільства спричинює шкоду не лише інститутам суспільства, а й соціологічній організації та мотивації людини. Через це А. Турен під час формулювання поняття «інформаційне суспільство» зосереджував свою увагу на певних економічних відносинах. А. Турен акцентував на тому, що в процесі телекомунікаційної революції відбувається вдосконалення інвестиційної та управлінської політики.

З виходом книги Д. Белла «Настання постіндустріального суспільства. Досвід соціального прогнозу» [11] настає новий етап у розвитку концепції постіндустріалізму.

У цій роботі Д. Белл ділить історію людства на три стадії – аграрну, індустріальну та постіндустріальну. Характеризуючи постіндустріальне суспільство, Д. Белл керувався характеристиками індустріального суспільства, основу якого складають виробництво речей і машин, що виробляють речі. Тому були визначені такі ознаки постіндустріального суспільства:

- виробництво послуг починає переважити над виробництвом речей; послуги стосуються більше медицини, освіти, досліджень та управління. Це призводить до збільшення професіоналів та інтеграції їх до суспільства;

- на відміну від індустріального суспільства, яке було спрямоване на виробництво машин та організацію людей для їх виробництва, в постіндустріальному суспільстві перевага надається знанням. Незважаючи на те, що знання необхідні для існування будь-якого суспільства, постіндустріальне суспільство приділяє більше уваги теоретичним знанням. Специфіка теоретичних знань полягає в тому, що вони можуть використовуватися для передачі досвіду та інтеграції різних сфер життя суспільства. Приділяючи увагу інноваціям та соціальному контролю за змінами, сучасне суспільство намагається спрогнозувати майбутнє та здійснити відповідне планування. Через це теоретичне знання стає вирішальним, оскільки воно дозволяє зрозуміти зміни у сутності інновацій;

- орієнтованість на майбутнє означає, що у постіндустріальному суспільстві приділятиметься значна увага контролю за технологіями, їх оцінкам та технологічному прогресу.

На думку Д. Белла, постіндустріальне суспільство буде характеризуватися новою інтелектуальною технологією, що використовуватиметься для прийняття управлінських рішень. Ця нова інтелектуальна технологія у XXI ст. в постіндустріальному суспільстві замінить машинні технології, які переважали в індустріальному суспільстві. Комп'ютер перетвориться на головний інструмент, який буде використовувати цю інтелектуальну технологію.

Ознаки нового суспільства Д. Белл визначив через точність змін, які існують у сучасному суспільстві. Отже, він виокремив ознаки, які стали притаманні новому суспільству.

Характеризуючи концепцію нового укладу, Д. Белл визначив, що у XXI ст. основне місце в економіці та соціальному житті для виробництва знань та для діяльності людини будуть займати телекомунікаційні технології.

Для розуміння телекомунікаційної революції Д. Белл визначає такі характерні аспекти [1, с. 22]:

- перехід від індустріального до сервісного суспільства;
- для здійснення технологічних інновацій вирішальне значення має кодифіковане теоретичне знання;

- нова *інтелектуальна технологія* перетворюється на основний інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень.

У 1980 році у книзі «Соціальні рамки інформаційного суспільства» [12] Д. Белл вводить відносно нове тоді поняття «інформаційне суспільство». Внаслідок цього в ідеях Д. Белла відбувається конвергенція постіндустріального та інформаційного суспільств. Оскільки основою визначення структури інформаційного суспільства є інформація, то Д. Белл назвав постіндустріальне суспільство інформаційним.

Д. Белл висловлює думку, що інформаційне суспільство – це нова назва постіндустріального суспільства, основою якого є інформація. Інформацію Д. Белл визначає як наукове теоретичне знання. Інформаційне суспільство включає в себе усі основні характеристики постіндустріального суспільства. До них належать економіка послуг, створення та впровадження нових інтелектуальних технологій. Центральна роль відводиться теоретичним знанням та орієнтованості на майбутнє. Ключовим фактором становлення постіндустріального суспільства є кібертехнології, які відіграли головну роль в організації та обробці знань та інформації. Через це таке суспільство повинно називатися інформаційним. Як він зазначав, у майбутньому спостерігатиметься перехід суспільства з посиленого виробництва предметів споживання до виробництва послуг (розвиток послуг культурного та побутового значення, створення великої кількості різноманітної інформації, висока поінформованість людини про людину та про усе інше суспільство). Завдячуючи новим технологіям, систематично буде

відбуватися зниження матеріалоемності виробництва, підвищуватиметься енергоефективність, знизиться навантаження на транспорт, оскільки впровадження нових засобів масової телекомунікації призведе до скорочення зайвих поїздок і перевезень. Збільшення кількості комп'ютерів та зниження вартості комп'ютерних операцій призведе до поєднання різних засобів і шляхів передачі даних, що зробить використання комп'ютерних технологій незамінним у новому суспільстві. Якщо проаналізувати сучасний рівень розвитку інформаційного суспільства, то автором були зроблені цілковито реальні прогнози.

Ще одним провідним представником, який досліджував інформаційне суспільство, був японський вчений Й. Масуда. У книзі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» [13] він висунув низку таких принципів формування інформаційного суспільства:

- в основі нового суспільства будуть лежати комп'ютерні технології, які посилюватимуть, а частково і зменшуватимуть розумову діяльність людини;
- за допомогою інформаційної революції створиться нова виробнича потужність, яка спричинить виробництво великої кількості інформації, технологій та знань;
- розширяться можливості розвитку співробітництва та вирішення проблем;
- інтелектуальна економіка стане провідною галуззю, в якій будуть акумулюватися результати виробництва;
- цінність часу перетвориться на основну мету у новому суспільстві.

Звіти про явище інформаційного суспільства та його характеристика були представлені урядом Японії низкою дослідницьких організацій та інститутів. Основний акцент у цих звітах робився на тому, що завдяки процесам комп'ютеризації в інформаційному суспільстві людям буде наданий доступ до надійних джерел інформації, що забезпечить високий рівень автоматизації виробництва та знизить рівень ручної роботи населення. У самому продукті виробництва збільшиться частка інновацій, дизайну і маркетингу, що свідчитиме про збільшення частки інформації у виробництві. Це призведе до того, що рушійною силою розвитку суспільства стане виробництво не матеріального продукту, як було досі, а інформаційного [13, с. 29].

До того ж Й. Масуда прогнозував безкласовість і безконфліктність інформаційного суспільства. Воно буде суспільством злагоди з існуванням невеликого за розмірами уряду та державного апарату. Якщо в індустріальному суспільстві характерною рисою є споживання товарів, то в інформаційному суспільстві основною цінністю визначатиметься час. Саме такий варіант концепції інформаційного суспільства було представлено японському уряду для вирішення економічних завдань в майбутньому [4, с. 40].

Й. Масуда прогнозував, що в інформаційному суспільстві повинні бути реалізовані нові підходи до понять свободи та рівності. Вони проявлятимуться у свободі рівних можливостей та прийняття рішень. Оскільки основною категорією буде час, то ця свобода допоможе зрозуміти, як краще використовувати час для досягнення мети. Управління часом перетворюється на основне людське право в інформаційному суспільстві [13, с. 46].

Ще одним представником, який досліджував інформаційне суспільство, був О. Тоффлер. У своїй книзі «Третя хвиля» [9, с. 69] він запропонував власну схему історичного суспільного розвитку. За його дослідженнями, історія цивілізації ділиться на три складові частини (хвилі): перша – аграрна (до XVIII ст.), друга – індустріальна (до 50 років XX ст.) і третя – постіндустріальна (починаючи з 50-х років XX ст.).

Під час першої хвилі основу складає сільське господарство. Друга хвиля, що настала після першої, була викликана індустріальною революцією. На зміну індустріальному розвитку прийшла інформаційна революція, яка ознаменувала настання третьої хвилі. Індустріальні зв'язки змінюються інформаційними зв'язками. Через те, що об'єкт і рух інформації у новому суспільстві постійно будуть зростати, О. Тоффлер визначив його як інформаційне. Визначальну роль в інформаційному суспільстві, на думку О. Тоффлера, буде відігравати фактор знань. О. Тоффер визначає будь-яке суспільство як систему, яка має в собі три основи:

- сила, яка переважала в доіндустріальну епоху;
- гроші, які були основою розвитку під час індустріальної епохи;
- інформація та знання, які стали основою сучасного суспільства.

Прогнозуючи розвиток інформаційного суспільства, О. Тоффлер передбачив такі риси нової ери: зростання інформаційного обміну, трансформація економіки, зближення виробництва і споживання, деконцентрація виробництва і населення, солідарні відносини між людьми та індивідуалізація особистості, глобалізаційні процеси та космополітизація суспільства тощо.

Ідеї про зародження глобального інформаційного суспільства зароджуються у 90-х роках. Одним з перших, хто почав досліджувати перехід інформаційного суспільства на глобальний рівень, був М. Кастельс. У своїй роботі «Інформаційна ера: економіка, суспільство та культура» [7, с. 42–43], що була опублікована у 1996–1998 роках, він проводить аналіз тенденцій, що відбуваються в сучас-

ному світі та призводять до формування мережевого суспільства. М. Кастельс досліджує глобальну економіку та міжнародні фінансові ринки, оскільки, за його переконанням, саме вони є основними ознаками нового світоустрою. Також вчений досліджує інформацію, яка є тим ресурсом, що легше за інші проходить крізь різноманітні перешкоди та кордони. М. Кастельс вважає інформаційну еру епохою глобалізації. На його думку, існує дві концепції: інформаційне суспільство та інформаціональне суспільство. Говорячи про інформаційне суспільство, він підкреслює роль інформації в суспільстві. Інформація, на думку М. Кастельса, використовується як передача знань, яка відбувалася в усіх суспільствах, зокрема і в середньовічній Європі. Термін «інформаціональне» М. Кастельс розуміє як форму соціальної організації, що за допомогою нових технологічних умов забезпечила генерування, опрацювання та передачу інформації як складової частини виробництва та влади. М. Кастельс пояснює інформаціональне суспільство за допомогою розмежування понять «промислове суспільство» та «індустріальне суспільство». На його думку, індустріальне суспільство – це не лише суспільство, де є виробництво (індустрія), але й суспільство, в якому усі сфери діяльності – від економіки до повсякденного життя – пронизані соціальними і технологічними формами. Це підтверджує результативність побудови концепції інформаційного (інформаціонального) суспільства, в основі якого перебувають теорії постіндустріалізму.

Відмінність у теоріях Д. Белла і М. Кастельса полягає в тому, що, характеризуючи постіндустріальне суспільство, Д. Белл вважав інформацію основним виробничим ресурсом, а М. Кастельс вважав інформацію сировиною, на яку впливає технологія в рамках цієї парадигми. Тобто інформація розглядалась як об'єкт, на який впливає технологія, і як суб'єкт, який впливає на технологію.

Ця теорія вплинула на виробничий і невиробничий аспекти праці, визначила місце інформації, яке вона посідає у сучасному виробничому процесі. Також почала приділятися увага віртуалізації, яка стала глобальною тенденцією сучасного життя [5].

Вищенаведений аналіз свідчить, що інформаційні технології, їх виробники, використання і розповсюдження є важливими складовими частинами глобалізації.

Світовий інформаційний простір формується за допомогою Інтернету та інформаційних технологій. Ці засоби складають техніко-соціальну основу глобалізації. Процес глобалізації розширюється через інформаційні технології та їх вплив на різні сфери суспільства. Отже, процес глобалізації призводить до формування нового стилю життя суспільства [8, с. 55].

Українська дослідниця К. Гуцал вважає, що за умов глобалізації провідні країни світу намагаються забезпечити собі найвищі місця в інформаційному суспільстві. Вона говорить про те, що інформаційна сфера формується внаслідок глобальної революції, яка породжена бурхливим розвитком інформаційних і комунікаційних технологій. У глобальному суспільстві обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних меж [3].

У праці «Генезис концепції інформаційного суспільства», яка видана В. Іжболдіним, зазначається, що інформатизація через свій вплив на світові події увійшла до сучасної світової історії та зайняла місце головного фактору глобалізації. Тому сьогодні пріоритетного значення набуває нематеріальний ресурс – знання (у порівнянні з матеріальним).

Також ще один український вчений Р. Войтович зазначає такі фактори розвитку інформаційного суспільства [2]:

- наявність глобальних засобів комунікацій (Інтернету, мобільного зв'язку), які стирають міждержавні кодони;
- утворення глобальної економіки з існуванням транснаціональних корпорацій (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку). Ці організації підміняють собою національні механізми регулювання економічного розвитку і змінюють їх на транснаціональні;
- існування глобальної політики з панівними позиціями розвинених західних держав, лідером серед яких є США. Утворивши міжнародні організації (НАТО, «Велика сімка»), провідні країни світу реалізують політичні інтереси транснаціональних структур, а не національних держав;
- утворення глобальної культури, яка об'єднує майже усе населення планети, яке є споживачем однакової кінопродукції, музичних творів, художньої літератури;
- внаслідок міжнародного наукового обміну та розвитку світової академічної інфраструктури за допомогою електронних наукових журналів, міжнародних наукових соціальних мереж та інших ресурсів відбувається формування глобальної науки;
- англійська мова набуває глобального рівня з витісненням національних мов;
- стиль життя набуває глобального характеру, тобто споживання продукції, носіння однакового одягу, перегляд однакових фільмів та читання однакових книжок формують тотожний світовий світогляд на побут, що загрожує національній своєрідності та місцевій самобутності.

Висновки. Як видно з вищевикладеного, інтенсивний розвиток новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій перетворюється на двигун економічних, політичних та соціальних змін у світі за допомогою інформаційного обміну. Він впливає на відносини між країнами та на відносини

між приватними суб'єктами в інформаційному суспільстві. Рівень розвитку інформаційних ресурсів визначає потужність держави на міжнародній арені. Інформаційні ресурси стали причиною технологічного відриву одних держав від інших.

Такі провідні країни, як США, країни ЄС, Японія та інші приділяють значну увагу розвитку інформаційного суспільства. Сьогодні усе більше країн починають приділяти увагу інформаційному типу розвитку суспільства, оскільки саме він сприяє підвищенню рівня життя населення.

Література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / пер. с англ. 2-ое изд., испр. и доп. М.: Academia, 2004. CLXX. 788 с.
2. Войтович Р.В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.pdf> (дата звернення: 08.05.2018).
3. Гуцал К.А. Особливості й шляхи переходу України до інформаційного суспільства в умовах глобалізації. URL: http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_cum/Dtr_sk/2012_4/files/sc412_9.pdf (дата звернення: 08.05.2018).
4. Джинчерадзе Н.Г. Інформаційна культура особистості. К.: Український центр духовної культури, ТОВ «МФА», 1996. 184 с.
5. Иванов Д. Виртуализация общества. Версия 2. 0. СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2002. 224 с.
6. Ижболдин В.А. Генезис концепции информационного общества: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия». URL: www.disscat.com/content/genezis-kontseptsii-informatsionnogo-ob-shchestva (дата звернення: 08.05.2018).
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ., под науч. ред. О.И. Шкаратана. М.:ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
8. Прокопенко А.Н. Интернет как инновационное средство глобализации: дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11. Ростов на Дону, 2004. 174 с.
9. Тоффлер О. Третья волна / пер. з англ. А. Євса. К.: вид дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
10. Турен А. Постиндустриальное общество. М., 1986. 503 с.
11. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., Basic Books Inc., 1973.
12. Bell D. The Social Framework of the Information society. Oxford, 1980.
13. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983.

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ У ТРЕТЬОМУ РЕЙХУ: ЦІЛІ ТА НАСЛІДКИ

Пашков В. О.,
*політичний експерт,
кандидат політичних наук*

У статті розглядаються основні напрямки, етапи та інструменти трансформації системи вищої освіти Німеччини в умовах тоталітарного режиму. Аналізується вплив нацистської політики та ідеології на освітню та дослідницьку діяльність, інституційний розвиток вишів.

В статье рассматриваются основные направления, этапы и инструменты трансформации системы высшего образования Германии в условиях тоталитарного режима. Анализируется влияние нацистской политики и идеологии на образовательную и исследовательскую деятельность, институциональное развитие вузов.

The article deals with main directions, stages and instruments of transformation of the higher education system of Germany in condition of totalitarian regime. The influence of Nazis policy and ideology on educational and research activity, institutional development of universities is analyzed.

Ключові слова: вища освіта, освітня політика, Третій Рейх, тоталітарний режим, націонал-соціалізм, народне співтовариство.

Постановка проблеми. Феномен та політичні практики тоталітаризму широко досліджуються західними та пострадянськими суспільствознавцями. Такий активний інтерес дослідників зумовлюється впливом тоталітарних режимів на політичну історію XX ст. та їх вражаючою ефективністю з мобілізації суспільних ресурсів, перетворення соціального простору. Особлива увага приділяється нацистському режиму в Німеччині як класичному і яскравому прикладу ультраправого тоталітаризму. Більшість досліджень фокусується на трансформаціях державних інститутів, політико-партійної системи, взаємовідносин влади та суспільства. Значно менше уваги приділяється впливу нацистської політики на неполітичні сфери суспільного життя, зокрема освіту. У цьому контексті наша робота буде сприяти детальнішому розумінню трансформації освітньої системи у нацистській Німеччині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які займаються цією проблематикою, можна виділити М. Бабіну, І. Женіна, О. Давлетова, В. Броннікова, В. Левіна, Б. Дем'яненко, Р. Еванса. Російська дослідниця М. Бабіна аналізує вищу освіту у Третньому Рейху як інструмент політичної боротьби та ствердження влади НСДАП. Вітчизняний політолог Б. Дем'яненко порівнює функціонування систем освіти в міжвоєнних Німеччині та СРСР, відзначаючи однаковість політичного курсу та завдань, які ставилися перед освітою тоталітарними режимами під час її модернізації. Політизація реформування вищої освіти в нацистській Німеччині розглядається також у роботах В. Броннікова, В. Левіна, І. Женіна.

Метою статті є висвітлення та аналіз політики у сфері вищої освіти в нацистській Німеччині у контексті формування моделі суспільства на основі ідейної платформи націонал-соціалізму. До завдань, вирішення яких дозволить реалізувати поставлену мету, ми відносимо такі:

- з'ясування загального бачення нацистами мети та інструментів реформування системи вищої освіти та науки;
- визначення основних владних центрів, які мали свої інтереси у сфері вищої освіти та впливали на формування політики у галузі.

Виклад основного матеріалу. У XIX – першій третині XX ст. Німеччина володіла однією з найкращих університетських систем у світі. Ця країна, першою модернізувавши власні університети з закостенілих середньовічних корпорацій, які були далекі від науки та суспільного життя, в сучасні науково-навчальні установи, досягла провідних позицій у сфері наукових досліджень та високої якості освіти. Протягом XIX ст. німецькі університети були осередками культурної модернізації, а після 1871 р. активно сприяли легітимізації єдиної німецької держави. Влада імперії високо цінувала та прагнула використовувати інтелектуальний авторитет професорів для конструювання проекту нації.

Попри складну економічну ситуацію та політичну турбулентність у Веймарську добу, німецькі університети зберігали свій високий суспільний авторитет та статус світових центрів науки до початку 1930-х рр. Тоді в Німеччині працювало 32 Нобелівських лауреата. Справи та тенденції у вищій школі країни кардинально змінилися з приходом до влади націонал-соціалістів у 1933 р. Це стало початком тривалого періоду репресій та занепаду галузі. Зневажливе ставлення влади до академічної сфери здебільшого можна пояснити специфікою нацистської ідеології, яка апелювала до почуттів, віри, інстинктів та стереотипів, а вже потім – до розуму. Поняття «автономна та універсальна наука», яке було фундаментом класичного німецького університету, суперечило філософії нової влади, а тому вона всіляко прагнула викоринити, деформувати його. Крім того, націонал-соціалізм наголошував на концентрації вищого інтелектуального авторитету в одному місці – в партії та у фюрера, а тому не було необхідності звертатися до авторитету науки та інтелектуалів. Внаслідок цього серед усіх освітніх рівнів вищій школі нацистський режим приділяв найменше уваги. Якщо початкова і середня освіта зазнали суттєвих структурно-функціональних змін, то реформування вузівської системи мало переважно політико-кон'юнктурний, а не концептуальний характер.

З перших днів приходу до влади Гітлер почав здійснювати свою програму, згідно з якою Німеччина повинна була досягти нової величі. Її здійснення передбачало два етапи. На першому етапі ставилося завдання згуртувати німців у народну спільність. Для цього потрібно було очистити арійську расу від «чужої крові», подолати класові, конфесійні й політичні суперечності, уніфікувати державне керівництво, створити сильну вертикаль влади, яка б спиралась на принцип особистого керівництва державою, економікою, суспільним життям. Тільки виконавши цю внутрішню роботу, можна було розраховувати на успіх на другому етапі – у зовнішній експансії. Вирішенням завдань першого етапу нацистський режим займався здебільшого до 1936 р., після чого почалась тотальна підготовка до війни. Це пояснює той факт, що основні трансформації у німецькій вищій школі за нацистського режиму відбулися у 1933–1936 рр.

У 1933 р. були прийняті урядові постанови про початок нацифікації всієї освітньої системи країни від початкової школи до університетів. Першими практичними кроками в реалізації цього курсу стали ухвалені у травні 1934 р. декрети про створення імперського міністерства науки, виховання та народної освіти, яке очолив Бернгард Руст, та заміну децентралізованої системи освітнього керування на централізовану.

Політика нацифікації не мала серйозного спротиву викладачів. Нацистам не довелося ідейно завойовувати вузи. Німецька академічна спільнота після поразки у Першій світовій війні перебувала у стані фрустрації, не сприймаючи і не підтримуючи демократичні порядки Веймарської республіки, які асоціювалися у суспільстві з перманентною економічною кризою, невдачливими інституційними реформами та низьким рівнем життя. Більшість викладачів традиційно займала правоконсервативні позиції, однак воліла дотримуватися аполітичного образу, який допомагав їм захищати університетську систему від демократичних реформ. Тому німецькі виші дуже швидко стали ідеологічним інструментом інтегруючого та спрямовуючого впливу НСДАП на соціум. Це пояснюється тим, що чистки та оновлення викладацького складу в німецьких вишах тоді не були масовими і охопили не більше 15% викладацького корпусу.

Початок політики уніфікації був ознаменований прийняттям Закону «Про злиття земель з Рейхом», що означало ліквідацію федерального устрою. Для вищої школи це означало перехід від децентралізованої системи управління, яка існувала у Веймарській республіці, до централізованого управління. Управління вищою освітою увійшло до компетенції імперського Міністерства науки, виховання і народної освіти під керівництвом Бернгарда Руста. Університети, які за часів імперії (1871–1918) та Веймарської республіки (1919–1933), підпорядковувалися регіональній владі, були передані до юрисдикції центрального міністерства освіти і втратили будь-яку автономію.

Очоливши Міністерство освіти 30 квітня 1934 р., Руст безперервно залишався на посаді до 30 квітня 1945 р., входив до складу всіх нацистських урядів, зарекомендувавши себе послідовним та енергійним виконавцем ідей та політики режиму в галузі. У добу Веймарської республіки Руст був звільнений з посади шкільного вчителя через активну пропагандистську діяльність і психічні відхилення, що в очах Гітлера було більше гарною характеристикою, ніж вадою.

Міністр мав фактично необмежену владу над освітньо-науковою сферою, призначав ректорів, деканів та професорів вишів, приймав рішення про відкриття нових кафедр і факультетів, очолював комісію з видачі дозволів на викладацьку діяльність, до 1936 р. відповідав за діяльність «Гітлерюгенда». Міністр також особисто призначав керівників націонал-соціалістичного Союзу студентів та Союзу доцентів, членство в яких стало обов'язковим. Ще на початку своєї роботи Руст чітко визначив головне завдання: «Система освіти має виховувати фізично здорових і етнічно свідомих німців у дусі націонал-соціалізму» [7, с. 126]. Для цього, на думку нацистського керівництва, на всіх рівнях потрібно було провести кадрові чистки, кардинально змінити зміст навчальних програм і ціннісну матрицю так, щоб освітня система прищеплювала молоді беззаперечну віру у вищість арійської раси, колективістську етику, націоналізм і антисемітизм.

В ідейному плані нацистська педагогіка та освітня політика спиралися на сукупність взаємопов'язаних, але нетотожних концепцій – ідею «народного співтовариства» (“Volksgemeinschaft”), концепцію «крові і ґрунту» (“Blut und Boden”), расову теорію, концепцію «політично активної особистості», окремі ідеї класиків німецької філософії. Співвідношення між ними час від часу змінювалося, що відображалось в навчальних планах і акцентах освітнього адміністрування. Вищою виховною метою було проголошено формування «нової людини» – націонал-соціалістичної особистості, яка б поєднувала риси вічного борця за ідею та політичного солдата.

Освітня політика Третього Рейху була спрямована на створення ідейно однорідного суспільства в расовому й світоглядному плані. Починаючи з 1933 р., для освітньої та культурної політики нацистського режиму була характерна орієнтація на прищеплення, за висловлюванням Гітлера, цінностей народного співтовариства. Ідеологи Третього Рейху бачили основне завдання вищої школи, з одного боку, у вихованні націонал-соціалістичної особистості, расової свідомості, ідеалів народного співтовариства, а з іншого – у підготовці кваліфікованих кадрів для потреб мілітаризованої економіки. Результатом діяльності вищої школи мало стати формування політичних солдатів Рейху, які мали служити народу, державі та фюреру.

Слід відзначити і той факт, що, попри функціонування жорстко централізованої моделі управління на чолі з профільним міністерством, сфера вищої освіти та науки у Третьому Рейху стала предметом як прихованої, так і відкритої боротьби різних владних центрів та елітних груп нацистської держави. МВС, СС, МОЗ, Міністерство соціальної політики, партійний апарат намагалися втручатися в освітні справи та конфлікти всередині академічної спільноти, конкуруючи між собою у певних питаннях. Керівники цих відомств дуже часто були покровителями академіків і професорів, лобіювали їхнє кар'єрне просування в університетах і наукових інститутах. Навіть сам Гітлер часто втягувався у конфлікти вчених та особисто надавав професорство своїм протезе.

Постійну боротьбу за адміністративні важелі управління та контролю в освітньо-культурній сфері вели відомства Руста, Геббельса (Міністерство пропаганди та Імперська палата культури), Розенберга (Націонал-соціалістичне культурне об'єднання), Гімmlера (СС і СД), Фріка (Міністерство внутрішніх справ). За умов однопартійної диктатури ця боротьба мала кулуарний характер, а її результати проявлялись у адміністративних реорганізаціях і розподілі сфер впливу.

Руст формально мав значну перевагу над конкурентами, оскільки очолював освітню систему країни. Однак як нехаризматична і нерішуча людина він не мав великої підтримки та авторитету серед освітян і партійців. Водночас він був майстром апаратних інтриг і користувався абсолютною довірою Гітлера.

Як свою вотчину освітню систему розглядав один із провідних ідеологів Третього Рейху Альфред Розенберг. Його позиції у цій галузі значно посилились, коли у лютому 1934 р. він став уповноваженим фюрера з нагляду за духовним і світоглядним вихованням. Відомство Розенберга підтримувало наукові дослідження з питань ідеології та середньовічної німецької історії, втручалось в академічні конфлікти серед істориків.

МВС було залучене до мілітаризації навчання та виховання на всіх рівнях, перевіряло майбутніх абітурієнтів на політичну лояльність режиму, а також здійснювало поліцейський нагляд за учнями та студентами. Його керівник Вільгельм Фрік у своїх публічних виступах неодноразово підкреслював, що освіта є важливою частиною державної безпеки.

Освітня сфера цікавила і внутрішню службу безпеки НСДАП (СД), яка підпорядковувалася голові СС Генріху Гімmlеру. У її структурі функціонували відділи культури, науки, школи та виші, які відслідковували та аналізували настрої в цих галузях. СС і СД слідкували за змістом лекцій, семінарів, наукових журналів і конференцій.

Дослідницькі фонди СС фінансували навчальні дисципліни та дослідження в університетах, наукових інститутах, які мали прикладне значення для ідеологічних цілей режиму. Серед пріоритетних дисциплін були геополітика, антропологія, генетика, расова гігієна. Також у сфері уваги Гімmlера перебували елітні нацистські школи, які були призначені для підготовки майбутніх партійних кадрів.

Особливо сильний вплив на формування освітньої політики мало створене в березні 1933 р. Міністерство просвітництва й пропаганди на чолі з Й. Геббельсом. Коло його інтересів поширювалось на виховну роботу серед молоді, відбір викладацьких кадрів, реалізацію ідеологічних настанов у навчальному процесі. У цьому контексті воно перетиналося з компетенцією Міністерства освіти, що не раз викликало протиріччя та конфлікти між ними.

Згідно із загальним політичним курсом режиму на побудову корпоративної моделі суспільства та економіки процеси об'єднання та уніфікації різноманітних громадських організацій під патронатом НСДАП охопили й освіту. У 1933 р. була створена націонал-соціалістична студентська ліга Німеччини, яка вже у 1935 р. охопила всіх студентів країни. Партійні функціонери активно залучали студентів до різних політико-ритуальних заходів (смолоскипна хода, публічне знищення заборонених книг) та чисток у викладацькому складі.

За короткий час Націонал-соціалістичний союз освітян (НССО), створений як незалежна громадська організація у 1927 р., поглинув всі інші професійні об'єднання німецьких освітян, охопивши 97% вчителів і викладачів країни. Якщо у грудні 1932 р. НССО нараховував 5 тис. членів, то у грудні 1933 р. – 220 тис. [4, с. 101]. До 1935 р. процес нацифікації освітньої системи був завершений. Протягом певного часу (до 1937 р.) автономію зберігали лише католицькі союзи освітян, які не вдалося швидко поглинути, оскільки їх захищали статті конкордату, укладеного нацистським урядом з Ватиканом у 1933 р. До 1936 р. 32% освітян стали членами НСДАП [9, с. 42]. Як студентська ліга, так і освітянський союз організаційно були підрозділами нацистської партії. Керування цими організаціями мало централізований характер, а їх територіально-адміністративна структура копіювала структуру НСДАП.

Водночас у системі вищої освіти виник новий центр впливу – регіональний осередок Націонал-соціалістичної робітничої партії (НСДАП). У грудні 1933 р. Закон «Про забезпечення єдності партії і держави» проголосив НСДАП носієм німецької державницької думки. Німеччина була розділена на 33 партійні області (гау) на чолі з партійними гауляйтерами, які вважалися представниками уряду. Відповідно до цього Закону будь-яке призначення на адміністративну посаду в державних установах без згоди місцевого осередку НСДАП вважалось недійсним. Отже, ректорів та деканів призначав Міністр освіти за рекомендацією відповідного гауляйтера. Кандидат на посаду обов'язково мав бути членом нацистської партії.

Через своє зневажливе ставлення до інтелектуалів та науки нацисти так і не сформували системної політики відносно вищої школи. Після очищення університетів від «неарійських» елементів вони передали контроль за внутрішніми справами (навчальні програми, підручники, кадри, тематику досліджень) лояльним групам «арійських» вчених, залишивши за собою загальний адміністративний нагляд. Вакуум владної уваги з боку уряду на місцевому рівні заповнили гауляйтери, вплив яких на виші постійно зростав як формально, так і неформально.

Тривале нацистське панування у галузі призвело до деформації функціональної матриці вишів. Протягом XIX – першої третини XX ст. у тріаді освіта – дослідження – культура домінували перші два завдання. Культурна функція університетів розумілась як формування національної ідентичності. Нацисти швидко визначили нові пріоритети і змінили це співвідношення. Культурна функція була трансформована у прищеплення нацистського світогляду і стала головною. З огляду на це поширення національної культури, знань та символів мало відбуватись у «правильному» напрямку і жорстко контролюватись.

Навчальна і науково-дослідницька діяльність у вишах внаслідок сильної ідеологізації сильно постраждали. Результатом цього стало сильне зниження освітніх стандартів і рівня підготовки фахівців. Навчальний процес був перебудований у такий спосіб, щоб виключити можливість самостійних міркувань, дискусій, критичного аналізу.

Не розуміючи сутнісних основ дослідницького процесу, від вузівської науки нова влада вимагала, щоб вона перетворилась з академічної на публічну. На практиці це означало відмову від критеріїв об'єктивності, верифікації, точності на користь швидкого результату, практичності і політичної заангажованості. З цього приводу чітко висловився Гімлер: «Нікого не цікавлять наукові погляди вчених. Якщо держава або партія висловлює якусь думку як відповідний пункт для досліджень, то це має вважатися науковою аксіомою і не допускати жодної критики» [23, с. 100]. Вже наприкінці 1930-х рр. німецька економіка почала відчувати нестачу висококваліфікованих кадрів, а прогрес у перспективних технологічних і військових проектах уповільнився. У цілому у вищій школі тоді спостерігався примат виховання над освітою і наукою.

Більшість представників нацистської верхівки були вихідцями з малоосвічених верств, а тому досить зневажливо ставилися до науки, особливо фундаментальної, оскільки вона асоціювалась у них з ненависним їм інтелектуалізмом. Однак після приходу до влади їхній підхід став більш прагматичним. Головною функцією науки офіційно проголошується служіння інтересам народу. Замість старого ідеалу пошуку об'єктивного знання акцент став робитися на політичному і та інструментальному значенні досліджень, «правильній» інтерпретації. Будь-які наукові ідеї або погляди, які суперечили або погано вписувалися в ідеологічний контекст, оголошувались єврейськими, неарійськими.

Висновки. Нацисти поділили наукові дисципліни на дві категорії: 1) корисні в практичному та ідеологічному плані; 2) інші дисципліни, які мали довести свою перспективність для влади.

До першої категорії увійшли інженерна справа, технічні науки, хімія, історія, геополітика, біологія, медицина, антропологія. Перші три мали беззаперечне економічне і військове значення та підтримку німецьких промислових кіл, на які спирався уряд. Інші були покликані обслуговувати ідеологічні потреби режиму. Відносно них влада проводила системну політику, яка поєднувала кадрові чистки, корекцію освітніх і дослідницьких програм та збільшення фінансування. За націонал-соціалізму ці дисципліни отримували значну державну підтримку і активно розвивалися. У 1933–1939 рр. 5 вчених Третього Рейху отримали Нобелівські премії з хімії та медицини.

Серед гуманітарних наук найкориснішими для нацистів стали історія і геополітика. «Правильне» викладання історії мало сприяти відродженню національної гордості німців, а також органічно пов'язати у суспільній пам'яті нацистський режим з розвитком німецької державності.

Німецька геополітична школа на чолі з Карлом Хаусхофером стала популярною в суспільстві ще у 1920-х рр. Її провідні ідеї – про державу як зумовлений простором організм, несправедливість Версальського договору, возз'єднання німецьких діаспор з рейхом – були близькі нацистам. Тому вони прагнули використати її авторитет і напрацювання. Геополітична концепція боротьби за життєвий простір широко використовувалася владою. У вищих навчальних закладах геополітика стало обов'язковим, а в школах геополітичні ідеї були включені до підручників та навчальних планів з географії. У ширшому значенні геополітика була науковим обґрунтуванням для агресивної зовнішньої політики.

До другої категорії потрапили фізика, математика, економіка, психологія, філософія, право, які значно менше цікавили нацистів. Окрім кадрових чисток та ідеологізації, вони мали продемонструвати практичну корисність, щоб уникнути зменшення фінансування. Найбільше не пощастило фізиці і математиці. Причин було декілька. По-перше, вони мали суто теоретичний характер і здавалися нацистам непотрібними. По-друге, у цих двох дисциплінах традиційно був високий відсоток вчених-євреїв. Якщо в цілому серед викладацького складу частка євреїв складала лише 6%, то в цих двох дисциплінах – понад 25% [22, с. 17]. По-третє, постать єврейського фізика Альберта Ейнштейна стала політичною мішенню для нацистів. Його теорія відносності була оголошена єврейською, а ті вчені, які її поділяли, усувалися з академічної сфери. За деякими оцінками, з університетів і наукових інститутів було звільнено майже половину фізиків і математиків. Якщо до 1931 р. 10 німецьких фізиків стали Нобелівськими лауреатами, то протягом 1930-х рр. – жодного. Коли нацистський Міністр освіти Руст запитав відомого німецького математика Давида Гільберта, як справи з математикою в Геттінгенському університеті після його очищення від євреїв, той відповів: «У Геттінгені більше немає математиків» [20, с. 38].

Психологія змогла довести свою корисність в нових політичних реаліях. Її представники запропонували і здійснювали для Німецького трудового фронту психологічне тестування робітників для визначення їх придатності до певної роботи, а також допомагали у відборі офіцерів для вермахту, чисельність якого постійно зростала. Завдяки такій співпраці з владою психологія у Німеччині до кінця 1930-х рр. вийшла з тіні антропології та соціології, отримала самостійний науковий статус (власні інститути, спеціальності та професуру).

Також відносно нормально продовжувала розвиватися економічна теорія. Нацистів мало цікавили думки вчених щодо економічної політики, оскільки управління господарським комплексом вони здійснювали на основі власних уявлень і цілей, тобто без системного наукового обґрунтування. До того ж економічна теорія не була забарвлена у кольори якої-небудь політичної партії або ідеології.

Література:

1. Антропов Р.В., Антропова Н.А. Юридическое образование Третьего рейха: под «прицелом» нацистской идеологии. *Genesis: исторические исследования*. 2017. № 8. С. 30–40.
2. Бабина М.С. Высшее образование как инструмент политической власти в Третьем Рейхе. *Вестник Томского государственного университета*. 2016. № 404. С. 27–31.
3. Беркович Е. Наука в тени свастики. *Нева: литературный журнал*. 2008. № 5. С. 175–189.
4. Бронніков В.Д., Приймак О.В. Вплив політичної кон'юнктури на освіту і науку в Німеччині 1933–1945 рр. *Грані*. 2013. № 1. С. 100–103.
5. Бурашников, Д.А. Историческое знание в контексте национал-социалистической идеологии на примере творчества Эрнста Крика. *Вестник РГГУ. Серия «Исторические науки. Всеобщая история»*. 2014. № 13 (135). С. 146–156.
6. Гукасова Н.Р. К некоторым проблемам формирования национал-социалистической педагогики. *Психология и педагогика: методика и проблемы*. 2010. № 12-1. С. 124–129.
7. Давлєтов О. Бернхард Руст – від вчителя Веймарської доби до Міністра освіти, науки та культури Третього Рейху: штрихи політичного портрету. *Південний архів. Історичні науки: збірник наукових праць*. 2010. Вип. 31–32. С. 122–129.
8. Дацишина М.В. Идеологическая мобилизация молодежи: опыт нацистской Германии. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2011. № 5. С. 81–96.
9. Дем'яненко Б. Освіта та виховання в умовах тоталітаризму. *Нова політика*. 2001. № 3. С. 41–45.
10. Ермаков А.М. Союз немецких девушек и реформа женского образования в нацистской Германии. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*. 2006. № 14. С. 42–48.
11. Есипов В.В., Кузнецов С.И. Культурная политика в Третьем рейхе в предвоенные годы (1935–1939). *Известия Иркутского государственного университета. Серия «Политология. Религиоведение»*. 2015. Т. 14. С. 18–26.

12. Женин И. Между идеей и идеологией: политизация академического сообщества Германии в первой трети XX века. Логос. 2013. № 1 (91). С. 122–143.
13. Капитонов Е.Н. Капитонов И.Е. Ситуация в немецкой науке при нацистах. Вестник ТГТУ. 2008. Т. 14. № 2. С. 409–415.
14. Конопелько О.В. Реалізація ідеологічної функції держави: досвід Німеччини. Право і безпека. 2013. № 2 (49). С. 33–38.
15. Корнева Л.Н. Наука и культура в нацистской Германии в оценке германских историков. Вестник КемГУ. 2012. № 4 (52). Т. 1. С. 57–62.
16. Короткий Г.А. Гитлер, интеллектуалы и массы. Философия и культура. 2017. № 6. С. 56–80.
17. Левин В.И. Наука при тоталитаризме: Германия, 1933–1945. Alma mater (Вестник высшей школы). 2010. № 1. С. 71–75.
18. Миронов В.В., Миронова Д.В. Философ и власть: случай Хайдеггера. Вопросы философии. 2016. № 7. С. 21–38.
19. Михальченкова Н.А. Германский университет в условиях авторитаризма и тоталитаризма. Власть. 2016. № 11. С. 66–73.
20. Пленков О.Ю. Тайны Третьего Рейха: культура на службе вермахта. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2011. 480 с.
21. Салата О.О. Діяльність Міністерства народної освіти і пропаганди Німеччини в системі нацистської ідеології в 1933–1941 рр.: збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». 2015. Вип. 99. С. 101–106.
22. Уолкер М. Наука при национал-социализме. Вопросы истории естествознания и техники. 2001. № 1. С. 3–30.
23. Чернуха О.В. Стан науки та освіти в Третньому рейху: збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». 2015. Вип. 102. С. 97–101.
24. Чопова В.Е. Национал-социалистическая педагогика: цели и теоретическая основа. Проблемы современной науки и образования. 2016. № 21 (63). С. 46–50.
25. Эванс Р. Третий рейх: дни триумфа: 1933–1939 / пер. с англ. Б. Кобрицова, А. Галактионова. Москва: У-Фактория, Астрель, 2010. 964 с.

UDC 327

THE DECLINE AND FALL OF BRITISH POWER

Chris Weston

PhD,

President at Weston Consulting (Warsaw)

The purpose of this paper is to examine the decline and fall of British power. "Power" is defined as the ability to influence another party and Michael Mann's four sources of social power is employed as an analytical tool.

While on the face of it Britain possesses a number of indicators which suggest that it is a major power, it is argued that those indicators may not reveal the full extent of the decline of British power over a period of time and which has been accentuated by the outcome of the Brexit referendum in June 2016.

The downward trajectory of power is examined through the prism of two examples. The first concerns Korea and Britain's involvement in the war of 1950–1953 but also through the influence of Britain's then prime minister with the US President over the defence of Europe as well as lobbying the US on its threatened use of nuclear weapons. The contrast with the British stance on the latest crisis on the peninsular could not be starker and the silence of the British government reflects the fall of British influence notwithstanding claims to the contrary post referendum of a "Global Britain".

The second example concerns Britain's situation post fall of the Berlin Wall, post Gulf War and even post Maastricht Treaty (which saw Britain secure several opt outs from the European Union) and its role in 1994 in securing the territorial integrity of Ukraine. British influence might be viewed as still significant although the ejection from the Exchange Rate Mechanism – a blow to its Political Power and Economic Power – was a modest harbinger of its vulnerability to economic crises – an all too familiar theme of its modern history. The events post Crimean occupation and post invasion of Eastern Ukraine witnessed the UK absent from the ensuing negotiations which were led by Germany and France from the European side. The UK was already withdrawing into itself from its (relatively modest political although not insignificant defence) role in Europe, let alone a Global role it purported to aspire to.

The curves of both events intersect at a point on a downward trajectory.

The paper, in addition to Mann's Four Sources of Social Power, is supplemented by the introduction of his fifth – "Leadership" as well as considering the use of the intelligence services, which constitute a blend of both political and military instrumentality employed to achieve a desired set out of outcomes to protect its interests and further its aims in the global order. The paper also considers the interstices of the various sources. In particular, attention is drawn to the fifth source noted by Mann – that of "Leadership" and that British sources of social power had particularly diminished during the Cameron and May governments and with it, its strategic outlook.

The paper is the first in a series that will examine the Decline & Fall of British Power since 1945.

Метою статті є пояснення занепаду й падіння могутності Британії. У той час як Великобританія демонструє низку показників, які свідчать про її міць, у статті стверджується, що ці показники можуть не розкривати всю масштабність падіння британської влади протягом певного періоду часу, що було підкреслено результатом чергового референдуму в березні – червні 2016 року. Як аналітичний інструмент застосовується теорія джерел соціальної влади Майкла Манна. У роботі також розглядаються межі між різними джерелами соціальної влади. Зокрема, звертається увага на п'яте джерело, зазначене М. Манном, – «лідерство», а також на те, що британські джерела соціальної влади були особливо ослаблені за уряду Д. Кемерона та травневого референдуму.

Ця стаття є першою в серії, присвяченій вивченню падіння й занепаду влади/потужності Британії з 1945 року.

Целью статьи является объяснение упадка и падения мощи Британии. В то время как Великобритания демонстрирует ряд показателей, которые свидетельствуют о ее мощи, в статье утверждается, что эти показатели могут не раскрывать всю масштабность падения британской власти в течение определенного периода времени, что было подчеркнуто результатом очередного референдума в марте – июне 2016 года. В качестве аналитического инструмента применяется теория источников социальной власти Майкла Манна. В работе также рассматриваются границы между различными

источниками социальной власти. В частности, обращается внимание на пятый источник, указанный М. Манном, – «лидерство», а также на то, что британские источники социальной власти были особенно ослаблены при правительстве Д. Кэмерона и майском референдуме.

Эта статья является первой в серии, посвященной изучению падения и упадка власти/мощи Британии с 1945 года.

Key words: Britain, power, sources of social power, Leadership.

Introduction

The purpose of this paper is to examine the decline and fall of British power. "Power" is defined as the ability to influence another party. Michael Mann has argued that there are four sources of power as: economic, political, military, ideological [15].

Mann in the course of his four works on this has also outlined a fifth source of power – that of Leadership [16]. He mentions this in passing and asides from a number of examples – such as Napoleon and Bismarck – otherwise the point is moot. I remain hesitant to diverge from this assumption for a number of reasons. Foremost is that it may give undue prominence to certain persons and a wish to avoid the "Scylla and Charybdis" situation of engaging in hagiography on one side and outright denigration on the other. If I may betray bias, it is towards that of attributing a fair amount of criticism all round and on a cross party basis as I will argue both the leading parties in the UK and their leaders have contributed to the current position the UK faces.

Balance sheet of Power

On the face of it – at first appearance, the UK still enjoys a measure of power on the world. Taking the relevant sources above and excluding for the moment the "Ideological" source, we can note the following position of the UK in the international order:

- UK accounts for 12,8% of population and 16% of GDP of total EU;
- Number 5 economy in world with USD 2,6 trillion (IMF, UN, WB) – 2016;
- Member of NATO; one of few to have met 2% spending limit; nuclear weapons;
- Intel and Defence interests: member of "Five Eyes"¹ agreement with major sigint and surveillance assets; respected intelligence services (MI5/SIS²; Top 10 ranking as military power³);
- IMF member – 4,04% shareholding; (with France, largest shareholder after USA, China and Germany);
- UN Security Council member with veto power;
- "London is the most competitive financial centre in the world" – ranking 2015.

Just a few comments on the above. As a result of the referendum on 23 June 2016, the UK voted to exit the European Union after just forty years of membership. A lack of clarity on "what happens next?" led to sterling depreciating against foreign currencies of around 15%. The UK's dollar denominated GDP dropped accordingly such that the UK became the sixth largest economy in the world by the end of 2017⁴.

That said, while GDP and indeed GDP per capita are useful indicators, they are not without their limitations and their deficiencies have been dealt with elsewhere⁵. The UK's economic performance post World War II has been a mixed bag to say the least and other leading members of the EU, such as Germany, France and even Italy (for a period) have enjoyed better indicators. The OECD has recently announced that the UK's economic performance outlook for 2018 will be among the lowest of its members [7].

The inclusion of intelligence services and their assets may appear odd at first appearance. They do not really appear in the Mann analysis as a separate "source" of power but it is argued that it may well be unwise to ignore this for a number of reasons both specific to the UK and general in terms of how intelligence services can constitute an important sub category of both "political" and "military" power which operating either individually on separate tracks or on their own or, in certain circumstances, *combined*, can serve both to amplify existing sources and achieve particular outcomes of both a positive and negative nature. They also constitute a deliberate means of securing "economic" power.

¹ This refers to an intelligence alliance comprising Australia, Canada, New Zealand, the United Kingdom and the United States for cooperating in collection of signals intelligence. The UK responsible body is GCHQ based in Cheltenham but with several foreign installations as well.

² MI5 handles domestic security and counterespionage; SIS is the foreign intelligence service.

³ See: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (for 2017).

⁴ See: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/weorept.aspx>.

⁵ I will argue in a later paper that GDP measures are just a small part of what constitutes Economic Power. Other constituents can be how the UK derived its wealth: the sugar trade, slave trade, opium trade, the destruction of local manufactures and looting of India, its colonial ties, the involvement in BP and the Middle East, the leading role of the City of London and also its historic as well as ongoing role in the world's financial architecture through its joint creation with the USA of the Bretton Wood institutions of 1944 – the UK is still a leading shareholder in the IMF.

A separate facet to also be considered is that of “Leadership” in terms of the use of intelligence, assuming of course it has been obtained in the first place by whatever means. This has been examined by Aldrich in his work which has examined the exploitation, to various degrees, of intelligence by British prime ministers since Asquith up to David Cameron [2].

An example of this dovetailing of military, political, economic sources as well as of intelligence services can be found in the events leading up to the coup in 1953 in Iran that unseated the country’s Prime Minister, Mohammad Mosaddegh. In this instance, Britain’s leading oil company, BP was a major contributor to the British economy [8, p. 48]. The nationalisation of its oil interests in Iran thus constituted a singular blow to the Britain’s economic power, through diminished share of profits and critically for a country perennially troubled by currency problems, a major source of foreign exchange⁶; as well as political power through the Iranian government asserting its interests in political sovereignty encouraging other Middle Eastern countries to consider taking control of their oil resources or indeed other British colonies pursuing political independence.

A naval embargo – encompassing the threatened use of military power – against Port Abidjan, the major oil refinery and transportation hub in Iran in September 1951 (under the then Labour government entering its twilight period in office and replaced with a Conservative government under Churchill from 26 October 1951) had not led to a resolution. A British intelligence operation – codenamed *Boot* – developed by SIS using both human assets in the Iranian military, parliament, business, press and religious sectors and disbursement of money would be folded into a latter joint CIA-SIS operation – codenamed *Ajax* – which would see the unseating of Mossadegh in August 1953 and the restoration of the Shah to the throne (the Shah would later fall from power in 1978 following the Iranian Revolution).

The UK’s trajectory of power: 2 Case studies

A problem in considering contemporary issues is to become lost in the myriad of detail and reports, thereby losing perspective and to avoid the means to frame particular events or occurrences in their particular context. This can be also influenced by personal bias – a consideration of the present through current dislikes and prejudices – or even a predisposition to idealise (or possibly *idolise*) past events and even personalities.

In his four-volume *The Pride and Fall* series [4] the British historian, Corelli Barnett, traced the decline of British power during the twentieth century up to 1950. In these works, Barnett noted the relevant dissipation of (to borrow from Mann again) the economic, military and political sources of power available to Britain (as supplemented by failing to take advantage of technology) as crystallised in a poor strategic position post 1945 and their impact on British “values”; and indeed the negative feedback loop from “values” onto the relevant sources of power. The “values” affected were essentially those of the governing classes in Britain. It is worth bearing in mind that while the governing classes in 1950 would constitute the ruling Labour government (elected in a landslide in 1945) under Atlee, Barnett has allocated a considerable amount of blame to all of the ruling parties whether they be Conservative, Liberal and Labour (and indeed coalitions thereof at points in time).

The Korean peninsular: a far away country of which we know little?

One of the examples neatly follows this chronological order and takes place in 1950. On 25 June 1950, the armed forces of North Korea invaded South Korea. The United Nations Security Council unanimously condemned the invasion with UN Security Council Resolution 82. At the time, the members of the Council were the USA, UK, France and the USSR. As the USSR had disputed the fact that the People’s Republic of China had not been allowed to take up its seat on the council following Mao’s victory in that country’s civil war in 1949, it had boycotted the UN proceedings. The USSR’s absence had permitted the other three members – the USA, UK and France, to implement resolution 83 which allowed member states to provide military assistance to the Republic of Korea without the USSR being able to wield its veto.

The then President Truman faced an invasion of its ally on the Korean peninsular whilst also a significant potential threat from the Soviet Union in Europe. Thus, as a means to counter any moves in the latter, he ordered the deployment of nuclear capable bombers to US bases in the UK.

The retreat of South Korean and the limited US forces to the south of the peninsular threatened to overwhelm them before UN forces came to their assistance. Thus, Truman threatened the use of nuclear weapons to attack both the North Koreans and deter Chinese involvement.

The British involvement in the Korean War was undertaken through a military component – the 1st Commonwealth Division; and a naval force including an aircraft carrier.

A statement by Truman that the use of nuclear weapons were always an option led to the then British prime minister Atlee decision to fly to Washington for consultations with Truman.

A biographer of Atlee has noted that the meeting between the two constituted a “frank representation of differences in strategy and international policy (which) undoubtedly helped prevent hostilities in Korea escalating into a wider conflict, possibly a Third World War” [11, p. 447, 462]. Of interest was Atlee seeking

⁶ And least we forget: the era of cheap oil would help underpin the West’s economic development (or “Economic” power) from this time right up until the 1970s before the 1973 OPEC price increases and the Iranian Revolution of 1978–1979.

to talk down the US from use of nuclear weapons on the peninsular and against mainland China, encouraging an entry onto mainland China of the defeated Nationalist forces as well as avoiding a diversion of attention from the European theatre whose security and stability might be compromised. There was also an agreement that the British would participate in any decision to use nuclear weapons. It was considered unlikely that Churchill could have obtained as much from such talks.

The Trump Presidency and the Brexit vote have led to the UK displaying both passivity and silence as events unfurled on the Korean peninsular. The recourse by Trump to visiting “fire and fury” on North Korea and threats to employ nuclear weapons on the peninsular in some form of pre-emptive attack – the so-called “bloody nose” strike scenario [12] – elicited barely any response from the British government.

The FCO briefing on North Korea stated the following: “Tensions are high due to the number of missile launches carried out by DPRK and the threat of further missile or nuclear tests. There were 2 nuclear tests in 2016 and 1 in 2017, a series of ballistic missile tests in 2016 and 2017, 2 intercontinental ballistic missile tests in July 2017 and 1 in November 2017”. There was no reference to the US itself contributing to these tensions⁷. The author was present in DPRK in July and noted no such tensions in his interactions with the North Koreans.

The Foreign Secretary, not known for maintaining a diplomatic silence on anything of consequence or indeed anything at all, has been as “quiet as a church mouse” on Korea⁸.

There is case to be made – see also the next case study – that the UK government was silent due to its poor situation arising from the Brexit referendum. Whilst President Obama was adamant in the run-up to the referendum that the UK would need “to be at the back of the line” for such negotiations. The Trump administration has made more encouraging noises. Given Trump’s stated intent to ensure that only the US should enter agreements on its own zero-sum terms and therefore for its sole benefit, it is a measure of the UK’s weak position as well as the government’s desperation to portray such a trade deal as within its grasp that it is prepared to sustain the fiction of a truly “Global Britain” post Brexit. Observers have noted that such trade deals can take a decade or so to negotiate and then to be ratified by a Congress not averse to pursuing the interests of business donors and special interests. The “Special Relationship” is thus likely to be realised under this new trading arrangement in the flood of food and drug products that otherwise do not meet EU standards and the dismantling of the National Health Service [10].

Of interest is that UK pushback to Trump has focused on relatively modest domestic matters such as disclosure of details concerning the Manchester bombing and the President’s retweeting of videos of doubtful provenance by an extreme right British organisation enjoying negligible popular support⁹.

British self-absorption with the Brexit process has led it to disengage from possible EU-based initiatives to mitigate tensions on the Korean peninsular. Thus, one means of the European Union wishing to pursue negotiations, in a format based on the P5+1 talks which led to an agreement with Iran on its pursuit of nuclear weapons, has not emerged given the UK’s unwillingness to cross Trump on his Korea outbursts and its antipathy to a European dimension for conducting foreign policy. After all, the exit from the institutions of the European Union also led to its withdrawal of British personnel from the European External Action Service – the EU’s diplomatic service and foreign and defence ministry in which it was well represented.

Johnson’s poor performance in this role has attracted critical comments: “All over the world the geopolitical tectonic plates are shifting yet at this time of huge global significance the foreign secretary is all but invisible on the international stage. On the nuclear threat posed by North Korea, the crisis over Saudi Arabia and Qatar or the clash between the US and China, he is irrelevant. On Syria, Afghanistan, Iraq, Iran, Russia, Venezuela, Turkey and Yemen, he is incoherent” [19].

Absent without leave on Ukraine

The absence of the UK during the course of the Ukraine Crisis in 2014 was a more serious harbinger of the extent of the decline and fall of UK power since, unlike the Korean problems whose then-and-now

⁷ See: <https://www.gov.uk/foreign-travel-advice/north-korea/safety-and-security> (Accessed 18 February 2018). The author visited the DPRK for three weeks in July 2017.

⁸ The present incumbent, Boris Johnson, is viewed as one of the weakest foreign secretaries in living, and probably distant, memory. Again it is a measure of the poor state of the Conservative Party and its internal management that this leading cabinet position has been allocated to an individual temperamentally unsuited and ill qualified to occupy. The fact that the Brexit process is essentially being handled by Downing Street/Cabinet office, as well as the newly established Department for Exiting the Economic Union and the Department for International Trade is perhaps a reflexion of the Prime Minister’s wish to distance Johnson as much as possible from the Brexit process, whose intricate details and sheer bureaucratic nitty-gritty would overwhelm him.

⁹ Trump’s handling of confidential top secret information is a story in itself. It has been noted that he disclosed to the Russians in the White House information gleaned by the Israeli Mossad from a high level source in Islamic State much to the Israeli’s considerable annoyance over this breach of protocol. Trump’s approach to intelligence can be contrasted with a number of his predecessors which has been set out in [3]. According to Wolff, in his book on the Trump presidency with respect to intelligence briefings: “(Trump) seemed to lack the ability to take in third-party information. Or maybe he lacked the interest; whichever he seemed almost phobic about having formal demands on his attention. He stonewalled every written page and balked at every explanation”. Trump’s riposte to the Syrians employing chemical weapons by a cruise missile attack on Al Shayrat airbase was prompted by his daughter, Ivanka, putting together a presentation of pictures of victims of the chemical attack rather than any intelligence briefing [20, p. 114, 119].

narrative bookmarked 1950 and 2017, the problems took place just before the EU referendum in 2016 and constituted an abdication from a position which the UK had entered into only in 1994 with its signature on the Bucharest Agreement whereby it undertook to preserve the territorial integrity of this country.

Before considering the nature of the UK's signing up to the Bucharest Agreement, some background on the state of affairs in the 1990s. Following the resignation of Margaret Thatcher from the premiership in November 1990, John Major became prime minister. Major was thrust almost immediately into the Middle East crisis where Iraq had invaded Kuwait and, as a consequence, the US and an alliance of nations (with the UK providing the second largest component in the then ongoing military buildup) poised to launch Desert Storm in March 1991 which would see the Iraqi military driven back to within its own borders in a crushing defeat.

Major would thus be able to bask in a military victory of consequence and successfully negotiated the Maastricht Treaty in November 1991 which secured a number of opt outs from the then ongoing European project for an "ever closer union". Thus, in the abstract, Military Power had secured "dividends" in both avoiding a diminution in Economic Power which might ensue with Iraq controlling Kuwaiti oil reserves and threatening the stability of the oil market via its armed presence in proximity to Saudi oil reserves, as well as an enhanced Political Power in terms of demonstration of British military abilities and a willingness to honour commitments. The UK had committed military forces to Kuwait to prevent a then perceived Iraqi threat of invasion in 1962. Kuwait had since become a significant source of oil supplies as well as a major investor in the UK.

Major's increased stature, combined with an opposition leader still facing questions over his suitability for prime minister, proved sufficient to win the General Election and secure the Conservative Party its four consecutive electoral victory by winning 14 million votes and the most votes in British electoral history.

But within a short period, Major's premiership, like the Ozymandias figure of Percy Shelley's poem, had turned to dust¹⁰. On 16 September 1992, known as "Black Wednesday", Britain was humiliatingly ejected from the Exchange Rate Mechanism which it had joined and committed to protect the rate of sterling against wide exchange rate variations. While the UK enjoyed a reasonable economic recovery after its withdrawal and reduced unemployment, it was to be a "never glad confident morning again" for Major's government as splits in the party – eerily familiar in the events playing out in May's government today and even involving some of the same faces – and sleaze undermined its credibility. In the 1997 general Election, the Conservative Party would suffer the worst electoral defeat by a ruling party since the Reform Act of 1832.

Of note is that it was later reported that SIS had a high-ranking source in German government financial circles in the period preceding Black Wednesday [2, p. 402]. The Bundesbank, under its then head, Otto Pohl, were a key decision maker in the fate of the UK's continued membership of the ERM. It appears that while the intelligence services were able to provide the relevant information, the British government seemed to convince itself that the German Chancellor Kohl could override the independence of the Bundesbank to effect a helping hand over sterling's problems. This wishful thinking stumbled over the established institutional underpinnings of Germany's independent central bank which prized its arms – length distance from politicians. The episode revealed the golden rule that intelligence is often only as good as the end person making the ultimate decisions based thereon. Historical examples such as Chamberlain in the run up to Munich in 1938 and latter day instances in the run up to the Iraq War would lend credence to this rule¹¹.

At the then OSCE conference held in Budapest on 5 December 1994, the UK had joined other nuclear powers such as the USA and the Russian Federation in providing security assurances against threats or the use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, in return for the latter voluntarily giving up nuclear weapons. Both China and France offered lesser assurances in separate memoranda.

In February 2014, forces of the Russian Federation seized Crimea and annexed the territory on 1 March. Both constituted flagrant breaches of the Budapest Memorandum. While initially portrayed as a homegrown domestic disturbance culminating in armed conflict in Eastern Ukraine by the Russian Federation, this fiction became ever more difficult to maintain given the considerable influx of Russian military

¹⁰ The second verse proceeds as follows: "And on the pedestal these words appear:

"My name is Ozymandias, king of kings;
Look on my works, ye Mighty, and despair!
Nothing beside remains. Round the decay
Of that colossal wreck, boundless and bare
The lone and level sands stretch far away".

In a ranking of 19 Prime Ministers, Major came in at number 17 [18] It is most probable that the ranking may change given it omits Cameron and May who have not distinguished themselves in office as well as even Blair and Brown. That said, a new book reappraising Major by Hickson and Williams still left the questionmark lingering in its title.

¹¹ In due course it will be interesting to observe how the intelligence services provided input to the May government over the Brexit negotiations with the EU-27 and the European Commission and its lead negotiators. I would predict that they will have delivered the right product but that it will not overcome the often insurmountable obstacle of poor political leadership. See Aldrich et al, op cit, for his critical assessment of prime ministers and their adeptness in the handling of intelligence. There is a certain measure of correlation between the BBC ranking above with that of Aldrich's assessment.

units, as protected by Russian airpower and surface to air missiles, hardware and other paraphernalia, to aid separatist units. That would become nigh impossible after the shooting down of Malaysian airplane MH-17 by a Russian surface to air missile fired by a Russian military unit deep inside Ukrainian territory.

In the aftermath of these events, it therefore became of interest how the relevant signatories would react. The first item of interest is when the USA and UK governments became aware of the military moves being undertaken by Russia. Of particular salience is whether the British intelligence services had picked up any indicators on its own account. Here it is worth considering whether the austerity measures imposed by the then Coalition government on all departments (including SIS) had also been compounded by a diversion of resources to counter the threat of Islamic State emanating from Iraq and Syria, plus the ongoing Afghan-Pakistan conundrum¹² to blind the UK to this emerging threat from the Russians. On one side, this remains difficult to believe given their history of animosity between the two dating back to the 1917 Revolution and even during the Yeltsin and Putin period, the British intelligence establishment had taken note of an illegal bio weapons programme, the Litvinenko case [9] (an assassination in 2006 on British soil, no less, with nuclear substances), the invasion of Georgia in 2008 and subsequent annexation of Abkhazia and South Ossetia¹³, cyberattacks on numerous countries in Central Europe, cutting off oil supplies et al.

It has been the seeming hesitation of the government to react and initiate sanctions that warrants a closer look. In particular, contrary to Corelli Barnett's assertion that British politicians of the nineteenth and twentieth centuries had failed to look at the "bottom line" and act accordingly – a dubious proposition in the light of how all postwar British governments of all complexions vigorously pursued all sources of power to protect the country's perceived Economic Power – the Cameron government was undoubtedly pursuing rational economic calculation ahead of deciding how to react to events in Crimea and Eastern Ukraine which constituted a major threat to Europe's peace and stability.

Indeed, one of the aspects that the British government needed to pay attention to was BP, whom we have met before in the context of Iran in the early 1950s and which was undoubtedly a key contributor (at least historically) to Britain's Economic Power¹⁴. At the time, BP faced major financial issues in respect of its culpability for the Deepwater Horizon catastrophe where its oil rig in the Gulf of Mexico had exploded and then led to the largest oil spill in the history of the petroleum industry. As of February 2013, criminal and civil settlements and payments to a trust fund had cost BP USD 42,2 billion.

On 8 December 2014, the US Supreme Court rejected BP's legal challenge to a compensation deal over the oil spill. The settlement agreement had no cap, but BP initially estimated that it would pay roughly USD 7,8 billion to compensate victims. Later, in July 2015, BP agreed to pay a further USD 18,7 billion in fines, the largest corporate settlement in US history.

Throughout this period, BP faced an immense challenge in terms of disposing of its assets to generate cash to meet the everincreasing claims arising from the Gulf of Mexico oil spill. In October 2012, BP sold its stake in its Russian joint venture TNK-BP to Rosneft for USD 12,3 billion in cash and an 18,5% stake in Rosneft – a leading Russian oil company built from the remains of Yukos which had been bankrupted by the Russian state and its CEO/founder Khordokovsky jailed and which was run by Igor Sechin, a well known Kremlin insider and crony of Vladimir Putin. The deal struck by BP was completed on 21 March 2013¹⁵.

The TNK-BP had been a major contributor to BP's bottom line: BP had invested USD 8 billion in 2003 but had taken out USD 19 billion in dividends. A full exit which might have netted it a further USD 27 billion from Russia was unfeasible and BP had agreed to invest in Rosneft. This deal, then, was the best that BP could possibly achieve in the circumstances. But it meant that USD 15 billion of capital – more than

¹² Seventeen years after their introduction into Afghanistan, there are still 600 British troops serving in the theatre engaging in training local forces and special operations against the Taliban [5]. Pakistan plays a complex game of enabling the Taliban in their armed conflict while providing occasional tip offs to the UK regarding British citizens of Pakistani descent training with the myriad of terrorist groups supported and trained by the Pakistani military with whom the UK has close relations. Pakistan is also of interest given its involvement in the notorious AQ Khan nuclear proliferation smuggling ring as well as its ever increasing nuclear arsenal.

¹³ Again, as with Eastern Ukraine and Crimea, the UK appears to have remained silent on the Georgia situation as indeed did the Bush administration in its waning days in office as it sought to contain the deepening Financial Crisis. Henry Paulson, the US Treasury Secretary, in his memoirs, reports that he became aware from Chinese contacts of a Russian approach to Beijing to enlist them in taking advantage of the crisis to further destabilise the USA's financial system. The Chinese declined to get involved. The question remains as to whether the USA essentially declined to defend its purported ally, Georgia, due to these Russian threats? Or did it unwittingly allow the Russians to believe that they could blackmail the USA this way? The Russians did not believe that US/EU sanctions would be forthcoming or remain in place long after Crimea so it begs the question whether given its lethargic and craven attitude re Georgia, the West would also not react to the occupation of Crimea and invasion of Eastern Ukraine. Despite the Litvinenko killing, the UK also seems to have "pulled its punches" in 2008 following the invasion of Georgia with again a possible belief taking hold in the Kremlin that it could enjoy a "free ride". The Syrian fiasco of non enforcement of "red lines" by the UK and USA in 2013 would have reconfirmed that judgement.

¹⁴ BP would later encourage the UK and Scottish government to release a Libyan imprisoned for involvement in the Lockerbie bombing of a PanAm plane due to the warming relations with Libya's leader Gadaffi and BP's interest in accessing the Libyan oil reserves. BP merits a book about it in the vein of Steve Coll's book on Exxon [6].

¹⁵ See: <https://web.archive.org/web/20140214072516/http://uk.reuters.com/article/2013/03/22/uk-rosneft-tknbp-deal-idUKBRE-92K0IX20130322> (accessed 19 February 2018).

10% of BP's market value, was hostage to the whims of the Kremlin [17]. Furthermore, BP's bottom line was heavily reliant on the Rosneft contribution, as noted below, in the years 2014 to 2016 (USD millions)¹⁶:

	2016	2015	2014
Profit/(Loss) before tax and interest	430	(7,918)	6,412
Rosneft contribution	647	1,314	2,076
Rosneft/PBIT (%)	150,5	-*	32,4

* This means that without the Rosneft contribution, BP's Loss before Interest and Tax would have amounted to USD 9,2 billion

BP's ability to survive and to keep paying the bills from the Gulf of Mexico were thus in the hands of parties who might not look kindly on the UK seeking to honour its commitment to Ukraine's territorial integrity.

In addition, as was also noted by Ben Judah [14], London and the UK's south east had become susceptible to, and reliant on (addicted to?) considerable infusions of "funny money" from Russia, particularly in the financial and real estate sectors (known as "FIRE"), as well as legal services for which a number of City law firms relied on. The City of London in its longstanding role as the world's leading financial intermediary in taking a percentage of the tens of billions of pounds "washing" through its financial institutions. The real estate industry – a major component of the UK given the importance of rising housing prices to a significant part of the population – also benefitted from infusions of Russian cash into the property market¹⁷.

The UK government initially appeared hesitant in its initial response but soon fell into line with the EU and the USA. Notwithstanding its initial commitment to the Budapest Memorandum, the UK preferred to "lead from behind" on the Ukraine crisis and then proceeded to outsource the negotiations of the Minsk agreements to the German and French governments.

The former head of SIS, Sir John Sawers would note that: "Germany and France were actively involved in dealing with the crisis in Ukraine, and the Russian intervention there. Britain wasn't really in the room".

Sawers has also pointed to the Cameron government of 2010 onwards when the UK's power diminished [13]. He highlighted a number of factors that contributed to this: the aftermath of the Iraq and Afghan wars; the former of which had been launched under dubious circumstances among allegations of over exaggeration of Iraq's weapons of mass destruction potential, politicised intelligence to serve government purposes, inadequate attention to the aftermath and naivety about the intentions of Iran in the region with Saddam's removal¹⁸.

A further influence was the consequences of the 2008 Global Financial Crisis. This is noteworthy given that one of the few plaudits that Gordon Brown deserved as prime minister was his attention to the international dimensions of the crisis and enhancing cooperation within the G-20 body to offset the real likelihood of a global depression through concerted action. Sawers points to the Cameron coalition government and its introduction of austerity measures and the adoption of a more insular outlook that inhibited British power.

To this was added poor leadership of Cameron in respect of the unfurling Syrian crisis and "the red line that never was" in the employment of chemical weapons by the Assad regime against civilian opponents. Sawers notes that Cameron wanted to "duck his responsibility" by allowing the House of Commons a vote on whether to launch retaliation. He did not get his votes and in the USA, President Obama also sought to disown his own "red line" by seeking congressional approval. Neither man emerged with much credit from this affair and their propensity for inaction was duly noted by the appropriate parties in the Kremlin and Zhongnanhai.

This aspect of poor leadership has also been accentuated by the conduct of Theresa May as prime minister following the resignation of Cameron following the result of the Brexit referendum in June 2016¹⁹. Sawers (diplomatically) noted of May that she is not "a natural at engaging on these big political issues with foreign leaders".

¹⁶ See Note 5, p. 145–146: <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/investors/bp-annual-report-and-form-20f-2016.pdf> (accessed 18 February 2018).

¹⁷ "In the central London borough of Westminster, almost one in ten properties is owned by an anonymous offshore company and can't be directly associated with a specific owner" [18].

A further facet is the opportunity provide of Russians raising finance in the London capital markets. For example, Oleg Deripaska, an oligarch closely linked to Putin and still subject to an entry ban by the USA for his alleged ties to organised crime, recently raised over GBP 1 billion for one of his entities [1].

¹⁸ Indeed, Colin Powell in his speech on 5 February 2003 to the UN making the case for war against Iraq referred to British intelligence (presumably SIS) obtaining information regarding the supply of nuclear materials from Niger to Iraq which was later found to be incorrect. The latter point re Iran has been borne out by events with Iraq's Shiite government becoming almost a wholly dominated satellite of Tehran to the alarm and consternation of its (largely Sunni) neighbours. Indeed the removal of the Taliban in 2001 in another country neighbouring Iran, Afghanistan, has also emboldened Iranian influence there. Surely this cannot have been what either the USA or UK intended when they invaded Iraq?

¹⁹ Indeed since Cameron surprisingly won the General Election on 7 May 2015 and therefore felt obliged to honour his promise of a referendum on continuing EU membership, Britain's diplomatic and other resources were squandered in a forlorn yearlong tour around the capitals of Europe seeking a figleaf for Cameron to declare victory and recommend a vote to remain in the EU. He failed. Cameron's Panglossian politics of "all will be best in the best of all worlds" would be followed in due course by May's Micawber like politics of "waiting for something to turn up".

Conclusions

We have sought to employ Mann's Four Sources of Power, as supplemented by the introduction of his fifth – "Leadership" as well as considering the use of the intelligence services, which constitute a blend of both political and military instrumentality to achieve a desired set out of outcomes which for the UK has represented for it a particular strategic result to protect its interests and further its aims in the global order.

We have noted that poor "Leadership" has often contributed to a diminution of three sources of social power namely: economic, military and political. And indeed the converse when Major benefitted from the first Gulf War victory in furthering Political and Economic Power and achieving a favourable strategic outcome in Maastricht Treaty. However, the country's weakening Economic Power and its ejection from the ERM diminished perceived Political Power within the country even if the UK still could project Political and Military Power externally to sign on to the Budapest Memorandum.

We have in passing also considered the role of BP, as a contributor to the country's Economic and Political Power during the 1950s whose role in Iran led to the UK employing its intelligence services to sustain its critical position.

It is argued by reference to the Korean War – perhaps representing the apogee of post war British power – as well as the UK's position in the post Cold War and post Gulf War international landscape – that British sources of social power had diminished during the Cameron and May governments and with it its strategic outlook. The Brexit decision had merely reinforced a trend underway in 2010 and exacerbated by poor leadership and poor policy decisions. The competence and standing of the intelligence services had been impaired by both the Iraq War and Austerity and without other complementary actions were unlikely to accomplish anything.

The sources of UK's Economic Power had left it exposed to potentially revanchist powers such as Russia and China and its financial services and property sectors had been shown to cut both ways.

Further papers will, in the same vein, consider the following:

- Did the UK make the right choices open to it in the period post 1945 to maximise its strategic position based on the then endowment of sources of social power and instruments available to it?
- Has the UK allowed an ideology akin to "nostalgia illusion" affected its choices to squander its other sources of social power?
- Did its failure to pursue a leadership of Europe post 1945 impact its sources of social power? Was Britain ever really in a position to play "Greece to America's Rome" as its prime minister Macmillan noted?
- Was it that the British Empire basis of the country's wealth ultimately the cause of its breakdown of power?

References

1. Ambrose J. Oleg Deripaska to list energy group En+ in London. The Telegraph. 2017. URL: <https://www.telegraph.co.uk/business/2017/10/05/oleg-deripaska-list-11bn-energy-group-en-london/> (accessed: 19.02.2018).
2. Aldrich R., Cormac R. The Black Door. London: William Collins, 2017. 624 p.
3. Andrew C. For The President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush. New York: Harper Perennial, 1996. 688 p.
4. Barnett C. The Collapse of British Power. London: Eyre Methuen, 1972. 500 p.
5. Bunkall A. Afghan security: Britain "should commit more troops". SkyNews. 2018. URL: <https://news.sky.com/story/afghan-security-britain-should-commit-more-troops-11257283> (accessed: 19.02.2018).
6. Coll S. Private Empire: Exxon Mobil and American Power. London: Penguin, 2013. 704 p.
7. Chu B. UK economy to slow rapidly in 2018 as hard Brexit looms, OECD forecasts. Independent. 2017. URL: <https://www.independent.co.uk/news/business/news/uk-economy-growth-forecast-latest-updates-hard-brexit-leave-eu-2018-projected-oecd-a7956776.html> (accessed: 21.09.2017).
8. Curtis M. Secret Affairs. Serpents Tail: Profile Books, 2018. 512 p.
9. Cowell A. The Terminal Spy. London: Doubleday, 2008. 448 p.
10. Eaton G. The trade delusion: why Brexit won't be Britain's salvation. NewStatesman. 2018. URL: <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2018/02/trade-delusion-why-brexit-won-t-be-britains-salvation> (accessed: 19.02.2018).
11. Harris K. Attlee. London: Weidenfield, 1995. 520 p.
12. Hurst D. Former US military commander warns against "bloody nose" strike on North Korea. The Guardian. 2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/20/former-us-military-commander-warns-against-bloody-nose-strike-on-north-korea> (accessed: 20.02.2018).
13. Jay E. Former MI6 Head John Sawers: Brexit could pose long-term problems for British security. Prospect. 2018. URL: <https://www.prospectmagazine.co.uk/politics/former-mi6-head-john-sawers-brexit-could-pose-long-term-problems-for-british-security> (accessed: 18.02.2018).

14. Judah B. *Fragile Empire*. New York: USA Yale UP, 2014. 578 p.
15. Mann M. *The Sources of Social Power*. Volume 1. Cambridge: CUP, 2012. 578 p.
16. Mann M. *The Sources of Social Power*. Volume 2. Cambridge: CUP, 2012. 844 p.
17. Pratley N. Taking a stake in Rosneft is a big gamble for BP. *The Guardian*. 2012. URL: <https://www.theguardian.com/business/nils-pratley-on-finance/2012/oct/22/stake-rosneft-gamble-bp> (accessed: 18.02.2018).
18. Smirnova O. Just who owns what in central London. *BBC*. 2016. URL: <https://www.bbc.com/news/business-35757265> (accessed: 19.02.2018).
19. Sylvester R. Our foreign secretary is an international joke. *The Times*. 2017. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/our-foreign-secretary-is-an-international-joke-7707q0z66> (accessed: 29.08.2017).
20. Wolff M. *Fire and Fury: Inside the Trump White House*. London: Little Brown, 2018. 336 p.

ИНТЕГРАЦИЯ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И БИЗНЕС-ОБРАЗОВАНИЯ КАК ДРАЙВЕР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАН

Кутуев П. В.,
доктор социологических наук, профессор

Коржов Г. А.,
кандидат социологических наук, доцент

Пиголенко И. В.,
кандидат философских наук, доцент

Якубин А. Л.,
кандидат политических наук

Мельниченко А. А.,
кандидат философских наук, доцент

Акимова Е. А.,
кандидат политических наук

Ищенко А. Н.,
*старший преподаватель
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

Костюкевич С. В.,
*кандидат социологических наук, ведущий научный сотрудник
Института социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск*

Андрос И. А.,
*кандидат социологических наук,
доцент Белорусского государственного университета, Минск*

Кобяк О. В.,
*доктор социологических наук,
доцент Белорусского государственного университета, Минск*

На основе анализа данных социологического исследования, проведенного в рамках международного научно-исследовательского проекта БРФФИ-ГФФИУ по теме «Интеграция инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах Украины и Беларуси как фактор развития национальных экономик», выявлены высокий уровень мотивации и готовность студентов инженерных специальностей Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского» (Киев) и Белорусского национального технического университета (Минск) заниматься промышленным предпринимательством. Обосновывается, что техническое студенчество стран бывшего Советского Союза может быть социальной базой перехода к рыночной инновационной экономике при условии осуществления интеграции инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах для подготовки инженера-предпринимателя (подобная интеграция уже существует в западных странах). Аргументируется (с учетом соответствующего международного опыта), что существует высокая потребность в подготовке инженера-предпринимателя в бывших советских странах, поскольку данная социальная фигура является ключевой в коммерциализации технического творчества – глобального тренда, запущенного в западных странах в ходе развития промышленного капитализма и обоснованного в концепции инновационной экономики выдающегося австрийско-американского экономиста Й. Шумпетера.

Публикация содержит результаты исследований, проведенных при грантовой поддержке Государственного фонда фундаментальных исследований Украины по конкурсному проекту Ф73/24456 «Интеграция инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах Украины и Беларуси как фактор развития национальных экономик».

На основі аналізу даних соціологічного дослідження, проведеного в рамках міжнародного науково-дослідного проекту БРФФД-ДФФДУ на тему «Інтеграція інженерної освіти і бізнес-освіти в технічних університетах України і Білорусі як фактор розвитку національних економік», виявлено високий рівень мотивації і готовність студентів інженерних спеціальностей Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (Київ) і Білоруського національного технічного університету (Мінськ) займатися промисловим підприємництвом. Обґрунтовується, що технічне студентство країн колишнього Радянського Союзу може бути соціальною базою переходу до ринкової інноваційної економіки, за умови здійснення інтеграції інженерної освіти і бізнес-освіти в технічних університетах для підготовки інженера-підприємця (подібна інтеграція вже існує в західних країнах). Аргументується (з урахуванням відповідного міжнародного досвіду), що існує висока потреба в підготовці інженера-підприємця в пострадянських країнах, оскільки дана соціальна фігура є ключовою в комерціалізації технічної творчості – глобального тренду, запущеного в західних країнах в ході розвитку промислового капіталізму і обґрунтованого в концепції інноваційної економіки видатного австрійсько-американського економіста Й. Шумпетера.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України за конкурсним проектом Ф73/24456 «Інтеграція інженерної освіти і бізнес-освіти в технічних університетах України та Білорусі як фактор розвитку національних економік».

The article is based on the analysis of sociological data from a survey carried out within the framework of the BRFFR-SFFRU international research project entitled «The integration of engineering and business education in technical universities of Ukraine and Belarus as a factor of national economic development». The research demonstrates a high level of motivation and readiness of students specializing in engineering in National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kiev) and Belorussian National Technical University (Minsk) to engage in industrial entrepreneurship. The study convincingly proves that the technical students of the former Soviet countries can be a social base for the transition to a market-based innovation economy subject to the integration of engineering education and business education in technical universities for the training of entrepreneur-engineer (such integration already exists in Western countries). Taking into account the relevant international experience, it is argued that there is a high need for training an engineer-entrepreneur in the former Soviet countries, since this is a key social figure in the commercialization of technical creativity – a global trend launched in Western countries during the development of industrial capitalism and grounded in the concept of innovative economy by a famous Austrian-American economist, J. Schumpeter.

The publication contains the results of studies conducted with the grant support of the State Fund for Fundamental Research of Ukraine on the competition project F73 / 24456 "Integration of engineering education and business education in technical universities in Ukraine and Belarus as a factor in the development of national economies.

Ключевые слова: интеграция инженерного образования и бизнес-образования, инженер-предприниматель, коммерциализация технического творчества, инновационная экономика.

Введение

Обретя в 1991 году независимость, Украина и Беларусь получили в наследство от Советского Союза промышленный сектор, в котором приоритетом было развитие тяжелой промышленности в рамках административной экономики. Как пишут Г. Попов и Н. Аджубей: «Это была военно-промышленная модель экономики, базирующаяся на полном преобладании тяжёлой индустрии» [1]. В силу этого, потребности населения как потребителей товаров и услуг приходилось часто удовлетворять за счет ввозимого импорта.

Несмотря на то, что движению к рыночному типу хозяйствования характерному для Украины и Беларуси уже более чем четверть века, сегодня остается актуальным вопрос развития в рамках рыночной экономики промышленного малого и среднего предпринимательства, негосударственной формы собственности, ориентированного на удовлетворение потребностей рынка. На это указал председатель Совета Республики Беларусь М. Мясникович 29 мая 2016 г. в интервью программе «Главный эфир» на телеканале «Беларусь 1», где он озвучил проект документа, согласно которому малые и средние предприятия производственной сферы, созданные в 2016–2017 гг., на два года освободят от всех налогов кроме обязательных страховых платежей.

Это позволит устранить дисбалансы производства товаров в этих странах, повысить качество многих товаров для населения, а главное – обеспечить рынок новыми рабочими местами.

Комбинирование интересов государства с интересами рынка предполагает реформирование инженерного образования, так как для рыночной экономики важна подготовка инженера не только как

технолога и организатора производства, но и как предпринимателя, обеспечивающего качество, конкурентоспособность и экономическую эффективность производства. Это ставит проблему интеграции инженерного образования и бизнес-образования при подготовке инженера-предпринимателя. Возникает вопрос: бизнес должен возглавляться инженером или менеджером? Или инженером-менеджером? Можно утверждать, что лучшим вариантом является руководитель, являющийся одновременно и инженером, и менеджером. Такой вывод можно сделать по аналогии с ответом на вопрос «кто должен возглавлять университет: ученый или менеджер?» – проблема, которая исследовалась в статье Amanda Goodall «Universities and Leaders: A Causal Link». Для плодотворности дальнейшего изложения результатов исследования важно обозначить наше понимание понятия «инженер-предприниматель» [2]. Наша интерпретация этого феномена, созвучна с мнением С.Н. Ефимушкина, который считает, что «инженер-предприниматель – это инженер, который обладает ярко выраженной способностью создавать новые проекты и новые виды деятельности внутри действующей промышленной группы или в структуре малого или среднего предприятия, либо создавать с этой целью свои предприятия» [9].

Подготовка инженера-предпринимателя как социальной базы для развития промышленного предпринимательства обусловлена необходимостью преодолеть неразвитость товарного рынка за счет местного производства и обеспечить инновационное развитие национальных производств.

И, наконец, инженер-предприниматель может стать социальной фигурой, активно занимающейся созданием рабочих мест для рынка труда и включением национальной экономики в глобальную мировую экономику. Известно, что малым и средним предприятиям гораздо проще встроиться в мировые экономические цепочки (включиться в глобальную экономику), чем бывшим советским промышленным гигантам. Это показывает пример компании «СОЛАР ЛС» инженера-предпринимателя Е. Гулевича [3].

В рамках проведенного исследования использовался историко-социологический анализ специфики индустриального развития и инженерного образования в СССР, а также сравнительный анализ индустриального развития в Европе и СССР. Теоретико-методологическим основанием данного исследования стала концепция инновационной экономики Йозефа Шумпетера. С целью изучения мотивации и готовности инженерных студентов к занятию промышленным предпринимательством и степени их заинтересованности и потребности в бизнес-образовании для коммерциализации инженерных идей была разработана социологическая анкета и проведен социологический опрос (2018 г.) студентов инженерных специальностей НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев) и БНТУ (Минск).

Мотивация и готовность инженерных студентов НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ заниматься промышленным предпринимательством (на основе данных социологического опроса)

Для определения мотивации и готовности инженерных студентов в бывших советских странах к занятию промышленным предпринимательством был проведен социологический опрос (2018 г.), который показал, что инженерные студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев) и БНТУ (Минск) имеют высокую степень мотивации и готовности, высокую заинтересованность в бизнес-образовании. Такой вывод можно сделать на основе анализа приведенных ниже таблиц 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Таблица 1.

Самооценка студентов НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев, Украина) и БНТУ (Минск, Беларусь) о своей предпринимчивости

Считаете ли Вы себя предпринимчивым человеком?	Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев) Опрошено 843 студента ответили 99,2% % от ответивших	Студенты БНТУ (Минск) Опрошено 848 студентов Ответили 99,4% % от опрошенных
Да	16,3%	27,3%
Скорее да	41,4%	43,3%
Скорее нет	27,9%	16,4%
Нет	6,8%	4,8%
Затрудняюсь ответить	7,7%	7,6%

При ответе на вопрос «Считаете ли Вы себя предпринимчивым человеком?» белорусские студенты более уверенно отнесли себя к предпринимчивым людям, нежели украинские студенты, что показывает вариант ответа «да» – 27,3%, против – 16,3% (табл. 1). В итоге, если суммировать два варианта («да» и «скорее да»), это дает больший процент считающих себя предпринимчивыми в среде белорусских студентов (70,6% против 57,7%). Однако, если судить по количеству тех, кто уже имеет собственный бизнес, то предпринимчивых больше именно среди украинских студентов: среди них 61 опрошенный уже имеет собственный бизнес (табл. 2), тогда как в среде белорусских студентов тех, кто уже имеет собственный бизнес заметно меньше – 47 человек (табл. 3).

Таблица 2

Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» о своем желании заниматься бизнесом

Розмірковуючи про Ваше майбутнє, зазначте, наскільки Ви бажаєте відкрити власну справу та займатись підприємництвом? (Размышляя о Вашем будущем, отметьте, насколько Вы хотите открыть собственное дело и заниматься предпринимательством?)	Кол-во опрошенных 843 Ответили 836 (92,2%)	% от ответивших
Уже есть собственное дело/занимаюсь предпринимательством	61	7,3%
Хочу открывать собственное дело	481	57,5%
Не хочу открывать собственное дело	138	16,5%
Затрудняюсь ответить	156	18,7%

Таблица 3

Студенты БНТУ об условиях, способствующих открытию бизнеса

Какие условия способствовали бы открытию Вашего бизнеса в производственной сфере?	Кол-во опрошенных 848 Ответили 99,3%	% от числа опрошенных
Наличие инженерной идеи под бизнес-проект	490	57,8%
Наличие продуманного механизма коммерциализации инженерной идеи	331	39,0%
Наличие собственного стартового капитала	571	67,3%
Не планирую открывать свой бизнес	90	10,7%
Обучение предпринимательским знаниям и умениям в вузе	160	18,8%
Отсутствие возможности устроиться на работу (найти работу на рынке труда)	89	10,5%
Отсутствие возможности хорошо зарабатывать в качестве наемного работника	190	22,4%
Поддержка родных и близких	207	24,4%
Получение практических навыков ведения бизнеса в стартапах при вузе	224	26,5%
Предсказуемая правовая база	135	15,9%
Профессиональное консультирование на начальном этапе (например, центры поддержки развития бизнеса)	321	37,8%
Прохождение производственной практики у предпринимателя	317	37,4%
У меня уже есть собственный бизнес	47	5,5%
Успешный пример знакомых предпринимателей-производственников	223	26,3%
Финансовая поддержка со стороны государства	312	36,8%
Другое	7	0,9%

Обратим внимание, что 138 человек среди украинских студентов не проявляют желания открывать собственный бизнес, в свою очередь – 481 человек ответил утвердительно (табл. 2). Соотношение $481:138=3,5$. Как видим, можно сказать, что 3 человека из 4-х хотят создать собственный бизнес. Среди белорусских студентов не планируют открывать собственный бизнес 90 человек (табл. 3). Однако для более корректного вывода о потенциале предприимчивости белорусских студентов нужно обратиться к вопросу «Хотите ли Вы заниматься предпринимательством?» (табл. 4).

Таблица 4

Студенты БНТУ о своем желании заниматься предпринимательством

Хотите ли Вы заниматься предпринимательством?	Кол-во (848) Ответили 99,2%	% от числа опрошенных
Нет ответа	7	0,8
Очень хочу	153	18,0
Скорее хочу	408	48,1
Скорее не хочу	147	17,3
Совсем не хочу	34	4,0
Затрудняюсь ответить	100	11,7

Суммарно, количество тех, кто «очень хочет» и «скорее хочет», составляют $153+408=561$, кто «скорее не хочет» и «совсем не хочет» составляет $147+34=181$. Соотношение $651:181=3,1$ (табл. 4). Можно сказать, что в среде белорусских студентов также 3 человека из 4-х хотят создать собственный бизнес. При этом затруднились ответить в среде белорусских студентов 100 человек (табл. 4), в среде украинских – 156 (табл. 2).

Итак, несмотря на более высокую самооценку своей предприимчивости (табл. 1), белорусские студенты не отличаются значительно от украинских – в общем, оба контингента студентов схожи по потенциалу своей предприимчивости: в обоих университетах примерно 3 человека из 4-х хотят развивать собственный бизнес. Кроме того, можно считать, что данный факт (3 человека из 4-х) свидетельствует о том, что инженерные студенты обеих стран (и Беларуси, и Украины) могут рассматриваться социальной базой для развития промышленного предпринимательства.

Учитывая, что 3 студента из 4-х в каждом из вузов хотят заниматься предпринимательством (построить собственный бизнес), неудивительно, что подавляющее большинство опрошенных в каждом вузе имеют желание развивать в себе предприимчивость (табл. 5).

Таблица 5

**Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и студенты БНТУ
о своем желании развивать предприимчивость**

Считаете ли Вы необходимым развивать в себе предприимчивость?	Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев) Ответили 99,5% % от ответивших	Студенты БНТУ (Минск) Ответили 97,5% % от опрошенных
Да	80,1%	77,1%
Нет	7,2%	8,5%
Затрудняюсь ответить	12,8%	11,8%

Судя по табл. 5, подавляющее большинство студентов обоих вузов хотят быть предприимчивыми людьми. И это показывает, что такое качество личности, как предприимчивость, является привлекательным в глазах студентов. В таком контексте тот факт, что многие опрошенные студенты хотят обучаться предпринимательским знаниям и навыкам в своем вузе, является закономерным следствием (см. ответы «да, конечно» и «скорее да», табл. 6).

Таблица 6

**Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ
о своем желании обучаться предпринимательству**

Хотите ли Вы обучаться предпринимательским знаниям и умениям в Вашем университете?	Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» (Киев) Ответили 99,2% % от ответивших	Студенты БНТУ (Минск) Ответили 99,3% % от опрошенных
Да, конечно	28,3%	25,6%
Скорее да	32,9%	37,1%
Скорее нет	17,5%	18,1%
Нет, не хочу	15,1%	12,1%
Затрудняюсь ответить	6,2%	6,5%

Обратим внимание на тех, кто однозначно и уверенно ответил «да, конечно» они хотят обучаться предпринимательству (табл. 6). Это примерно четверть студентов. Итак, примерно 25% среди инженерных студентов – это потенциально будущие инженеры-предприниматели. И это достаточно высокий показатель.

В таком контексте есть основание признать подготовку инженеров-предпринимателей в обоих вузах (НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ) целесообразным делом. С учетом того, что инженер-предприниматель является ключевой фигурой рыночной инновационной экономики, это не только целесообразное дело, но и чрезвычайно актуальное.

Рассмотрим, какие условия способствовали бы открытию бизнеса с точки зрения опрошенных студентов (табл. 7).

Не принимая в расчет варианты ответов, которые предусмотрены в украинском варианте анкеты и которых нет в ее белорусском варианте и наоборот, выделим в качестве определяющих условий следующее:

- наличие собственного стартового капитала;
- наличие инженерной идеи под бизнес-проект;
- получение практических навыков ведения бизнеса;
- профессиональное консультирование на начальном этапе.

**Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ
об условиях открытия собственного бизнеса**

НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» Опрошено 843, ответили 832 (98,7% от ответивших)			БНТУ Опрошено 848, ответили 98,3% % от опрошенных	
Что в большей степени может помочь открытию Вашего бизнеса в производственной сфере (выберите не более 3-х вариантов ответов)?	%	Ранг	%	Какие условия способствовали бы открытию Вашего бизнеса в производственной сфере? (выберите, пожалуйста, не более 7 вариантов ответа)
Наличие собственного стартового капитала	59,4	1	67,3	Наличие собственного стартового капитала
Получение практических навыков ведения бизнеса	52,9	2	57,8	Наличие инженерной идеи под бизнес-проект
Наличие инженерной идеи под бизнес-проект	46,4	3	39,0	Наличие продуманного механизма коммерциализации инженерной идеи
Личностные качества (знания, воля, характер)	39,9	4	37,8	Профессиональное консультирование на начальном этапе (например, центры поддержки развития бизнеса)
Профессиональное консультирование на начальном этапе	20,8	5	37,4	Прохождение производственной практики у предпринимателя
Финансовая поддержка со стороны государства	18,5	6	36,8	Финансовая поддержка со стороны государства
Обучение предпринимательским знаниям и умениям в университете	14,8	7	26,5	Получение практических навыков ведения бизнеса в стартапах при вузе
Совершенствование законодательства по защите частной собственности	13,5	8	26,3	Успешный пример знакомых предпринимателей-производственников
Пример успешных знакомых предпринимателей в производственной сфере, сфере ИТ	12,1	9	24,4	Поддержка родных и близких
Поддержка родных и близких	11,1	10	22,4	Отсутствие возможности хорошо зарабатывать в качестве наемного работника
Прохождение производственной практики на предприятиях	8,2	11	18,8	Обучение предпринимательским знаниям и умениям в вузе
Другое	1,8	12	15,9	Предсказуемая правовая база
		13	10,7	Не планирую открывать свой бизнес
		14	10,5	Отсутствие возможности устроиться на работу (найти работу на рынке труда)
		15	5,5	У меня уже есть собственный бизнес
		16	1,7	Нет ответа
		17	0,9	Другое

Обратим внимание, что при выборе приоритетных условий, студенты на первое место поставили наличие денежных средств (капитала), показав тем самым, что для открытия бизнеса финансовый вопрос является для них решающим. Причем они выделили собственный капитал, а не финансовую поддержку со стороны государства.

С некоторой долей условности (упрощая), можно обобщить, что в ряду важности условий для открытия бизнеса следующие факторы могут быть расположены в таком порядке:

- финансы (деньги);
- инженерная идея под бизнес-проект;
- практические навыки ведения бизнеса;
- профконсультирование на начальном этапе.

Не очевидно, что в таком порядке они действительно должны быть, но именно в таком порядке приоритетности они воспринимаются опрошенными студентами. При наличии дешевых банковских кредитов для развития малого и среднего промышленного предпринимательства, возможно, сту-

денты не выделили бы «наличие собственного стартового капитала» в качестве главного условия открытия бизнеса. А также, возможно, финансовый капитал не был бы вообще столь значимым условием, поскольку, при наличии дешевых денег для открытия бизнеса, студенты, скорее всего, поставили бы на первое место наличие инженерной идеи и получение навыков предпринимательства.

Обратим внимание, что в ранжированном ряду (табл. 7) такое условие, как «обучение предпринимательским знаниям и умениям в вузе», стоит ниже, чем «получение практических навыков ведения бизнеса» и «профессиональное консультирование на начальном этапе». Это показали и украинские, и белорусские студенты, и это указывает на тот факт, что бизнес – это прежде всего практическое дело, которому нельзя обучиться только у вузовских преподавателей без участия представителей бизнес-сообщества. О том, что решающая роль в подготовке инженеров-предпринимателей должна быть отведена инженерам-практикам из промышленного бизнеса (прежде всего, старшим инженерам из высокотехнологичных кампаний) говорится и в докладе 2010 г. «Инженерное исследование в ирландском экономическом развитии», подготовленном Ирландской академией инженерии [4]. В частности, в связи с этим академия предлагает поощрять «образование, которое дается на основе опыта», что означает:

- активно вовлекать в преподавание и исследование лучших инженеров-практиков;
- обеспечивать студентам длительную профессиональную стажировку в индустрии.

Инженер-предприниматель как ключевая фигура в коммерциализации технического творчества (на основе анализа опыта западных стран)

В Советском Союзе инженеров не обучали предпринимательским навыкам и не готовили к карьере бизнесмена. Более того, карьера промышленника-бизнесмена в советской стране была исключена. Яркое свидетельство тому – судьба выдающегося горного инженера П.И. Пальчинского (1875–1929), который стал успешным предпринимателем в царской России. Пальчинский одним из первых осознал важность и полезность экономического образования для тех инженеров, которые стремились построить собственный бизнес. Как пишет С. Шаттенберг, «он публично высказывал свое мнение по вопросам русского инженерного образования и в 1907 г. одним из первых потребовал ввести экономику в качестве обязательного предмета во всех технических институтах» [5]. В 1929 г. П.И. Пальчинский был расстрелян за антисоветскую деятельность.

Традиционно в советских инженерных вузах готовили инженера-исследователя и инженера-производственника. Первый был необходим для технического творчества, поддерживающего, главным образом, развитие военно-технического комплекса, второй – для обеспечения плановых показателей промышленного производства. Следует заметить, что в СССР экономическая функция инженера-управленца сводилась не к получению прибыли, а к обеспечению планового показателя по объему производства.

Такая социальная фигура как инженер-предприниматель, возникшая в обществах западного типа и задействованная в коммерциализации технического творчества и создании экономического богатства, не была востребована в Советском Союзе. Советский Союз не рассматривал экономическое богатство и инновационность как факторы геополитического лидерства, сосредоточившись только на военно-техническом превосходстве. Отсюда главной задачей советских технических вузов была подготовка инженеров как разработчиков и исследователей. Приведем авторитетное мнение академика И.Б. Федорова, президента МГТУ имени Баумана: «...когда мы говорим о нашей российской инженерной школе, то в первую очередь подразумеваем подготовку инженеров-конструкторов, инженеров-разработчиков <...>» [6]. В соответствии с этим, советские инженерные вузы давали хорошую научную подготовку студентам. В действительности, фундаментальная научная подготовка инженерных студентов, доставшаяся в наследство от советского прошлого, может быть использована не только для военного, но и для экономического лидерства, поскольку в современной экономике инженеры-исследователи (разработчики) создают инновационные продукты и технологии для коммерциализации.

Во времена индустриализации в Европе инженер, ставший промышленником-предпринимателем, был нередким явлением. История Европы и США дает немало таких примеров, когда инженеры построили успешный бизнес в производственной сфере, тем самым став инженерами-предпринимателями. Вспомним знаменитого Д. Уатта, который усовершенствовал паровую машину, что, как считается, положило начало Промышленной революции в Англии. Д. Уатт совместно с М. Болтоном создали компанию «Boulton and Watt», которая была успешным коммерческим предприятием. Или не менее знаменитого Генри Форда. Вспомним также широко известного промышленника-бизнесмена Ситроена, который получил инженерное образование в знаменитой парижской Еколь Политехник. И не менее известного Сименса, также инженера и также успешного предпринимателя. Сегодня очень популярной фигурой комбинации инженера и бизнесмена является Илон Маск. Конечно, перечисленные выше и другие существующие примеры не дают оснований утверждать, что все инженеры могут быть успешными предпринимателями. Например, Нуриель Рубини, известный экономист, счи-

тает, что «не все способны стать инноваторами или предпринимателями, но нужно определенно стремиться к увеличению их количества» [7]. Однако определенная часть инженеров может построить эффективный производственный бизнес, поэтому в дополнение к инженерному образованию им необходимы знания, которые дает бизнес-образование.

В современных западных странах бизнес-образование интегрировано в структуру инженерного образования: в рамках инженерных вузов студентам предлагаются курсы по предпринимательству, а также представители бизнес-сообщества активно вовлечены в процессы преподавания и исследования. Подобный факт детерминирован тем, что в западных странах возникла и поддерживается идея, что инженеры создают богатство. Эта идея лежит в основе инновационной экономики и сводится к тому, что инженеров нужно обучать предпринимательству. Инженеры-предприниматели рассматриваются в качестве одной из ключевых фигур, поддерживающих запущенный с приходом промышленного капитализма тренд коммерциализации технического творчества: когда научно-технические разработки используются для создания производственного бизнеса и получения прибылей. Неудивительно, поэтому, что ирландская академия инженерии в своем докладе формулирует главную цель инженерных вузов следующим образом: «Инженерные школы должны брать ответственность за подготовку выпускников, которые будут создавать богатство (wealth). Они должны это делать через создание и включение учебных модулей по предпринимательству и в студенческий учебный план, и в учебный план тех, кто готовится защищать диссертацию (PhD), а также через проекты, в которых участвуют студенты и которые связаны с индустрией» [4]. Как видим, в западной традиции экономика и инженерия очень тесно связаны.

В докладе ирландской академии инженерии утверждается, что «...академия считает, что нет альтернативы росту, основанному на индустриальных предприятиях, и что это может быть лучше всего достигнуто через инновационные и продвинутое технологии» [4]. Это, в принципе, общее для западных стран убеждение основано на работах австрийского экономиста И. Шумпетера и подкреплено историей промышленного развития в Европе, которая показала пример индустриализации, основанной на заинтересованности капиталиста-предпринимателя в научно-техническом развитии для получения прибыли: «<...> это то, что Йозеф Шумпетер называл «созидательным разрушением» и считал основой динамичного развития капитализма – предприниматели вкладывают деньги в технические новшества, которые ведут к созданию новых и разрушению старых отраслей» [8, 140].

Подобный подход (а именно: ставка на промышленное производство, основанное на научно-технических разработках) был оформлен в идею инновационной экономики, суть которой заключается в том, что научно-техническое развитие поддерживается не только правительствами, заинтересованными в продвинутых военных технологиях, но и бизнесменами, заинтересованными в коммерциализации технического творчества для получения прибылей.

Коммерциализация технического творчества, тренд, запущенный европейским промышленным капитализмом, и фигура инженера-предпринимателя, органичная для западного мира, поддерживает в западной рыночной экономике развитие технологического прогресса и экономического богатства – это две вещи, ключевые для капиталистической системы, которая сделала технологический прогресс в рамках промышленного производства условием экономического богатства.

Итак, если политическая власть поддерживает технологический прогресс для геополитического лидерства, то бизнесмены-промышленники поддерживают технологический прогресс для экономического богатства. Это подтверждает тот факт, что суть инновационной экономики – служить поддержанию экономического богатства через научно-технологический прогресс. Это очень характерно для западных стран с их сильным капиталистическим менталитетом. В связи с этим, в рамках инновационной экономики актуальным вопросом признается необходимость обучения студентов-инженеров предпринимательским навыкам через дополнительное бизнес-образование в техническом вузе с целью подготовки инженера-предпринимателя. Подобное уже практикуется не только в Ирландии, но и в западных инженерных школах повсеместно. Например, инженерная школа в Stanford University в США требует, чтобы ее инженерные студенты слушали курс по предпринимательству, эта школа учредила программы стажировки в кампаниях по всему миру. Сходным образом, в the University of Toronto и в большинстве канадских университетов предпринимательская подготовка является ключевым предметом в учебном плане во всех университетских дисциплинах [4]. Интересен также опыт подготовки инженеров-предпринимателей во Франции, в частности в университете Эколь де Мин г. Алес (Ecole des Mines d'Alès) [9].

С учетом международного опыта можно заключить, что в постсоветских странах обучение инженеров предпринимательским знаниям и навыкам может быть рассмотрено как условие запуска в этих странах ставшего уже глобальным тренда коммерциализации технического творчества.

Интеграция инженерного образования и бизнес-образования для подготовки инженера-предпринимателя как фактор обеспечения социальной базы в лице технического студенчества для перехода к рыночной инновационной экономике.

Рассмотрим табл. 8, показывающую, какие знания и умения студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ считают важным получить в рамках обучения предпринимательству.

Таблица 8

Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» и БНТУ о знаниях и навыках, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству

НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» % от ответивших			БНТУ % от опрошенных	
Как Вы считаете, какие знания и умения из перечисленных важно получить для занятия предпринимательством (бизнесом)?	Важно	Ранг	Важно	Как Вы считаете, какие знания и умения из перечисленных важно получить для занятия предпринимательством (бизнесом)?
Знание иностранных языков	66,1%	1	61,1%	Знания по бизнес-администрированию (знание по управлению бизнесом)
Аналитические (исследовательские) навыки	53,6%	2	56,4%	Знания по маркетингу (анализ рынка и реклама)
Практические знания и навыки по ведению переговоров и достижению компромиссов	50,5%	3	51,4%	Знание иностранных языков
Навыки самостоятельной работы	47,6%	4	50,6%	Аналитические (исследовательские) навыки
Знания и навыки для воспитания и реализации лидерских качеств	45,4%	5	50,1%	Знания по коммуникации, в том числе по межкультурной коммуникации для ведения бизнеса с партнерами из других стран Практические знания и навыки по ведению переговоров и достижению компромиссов
Практические знания по строительству и управлению коллективом (team-building)	44,3%	6	48,1%	Навыки самостоятельной работы
Практические знания по технологии производства	39,1%	7	47,8%	Знания и навыки для воспитания и реализации лидерских качеств
Знания по коммуникации, в т. ч. по межкультурной коммуникации для ведения бизнеса с партнерами из других стран	36,3%	8	40,9%	Знания по основам национального законодательства в области хозяйственной деятельности
Знания по маркетингу (анализ рынка и реклама)	35,5%	9	39,3%	Практические знания по строительству и управлению коллективом (team-building)
Знания по основам национального законодательства в области хозяйственной деятельности	33%	10	37,2%	Практические знания по технологии производства
Знания по бизнес-администрированию (знание по управлению бизнесом)	30,9%	11	33,8%	Общие знания по бухгалтерско-финансовой грамотности
Знания по патентованию и вопросам интеллектуальной собственности в своей стране	24,2%	12	25,6%	Знания по патентованию и вопросам интеллектуальной собственности в своей стране
Теоретические знания по научным дисциплинам	23,6%	13	18,9%	Общие (гуманитарные) знания для расширения эрудиции и кругозора
Общие знания по бухгалтерско-финансовой грамотности	22,3%	14	17,6%	Знания по экономической географии
Общие (гуманитарные) знания для расширения эрудиции и кругозора	15,1%	15	15,6%	Теоретические знания по научным дисциплинам
Знания по экономической географии	12,2%	16		

Исходя из первых 7 рангов в табл. 8, можно сделать вывод, что общим для обеих групп (КПИ им. Игоря Сикорского и БНТУ) является представление о предпринимателе (бизнесмене) как о человеке со знанием иностранных языков, с аналитическими (исследовательскими) навыками, с умением вести переговоры, навыками самостоятельной работы и лидерскими качествами. Или можно сформулировать так: бизнесмен в представлении украинских и белорусских студентов – это самостоятельный лидер, аналитик, умеющий вести переговоры на иностранном языке. Что различает две группы (КПИ им. Игоря Сикорского и БНТУ) – это отношение к бизнес-администрированию и маркетингу (1 и 2 ранг у белорусов, 9 и 11 – у украинцев).

Очевидно, что табл. 8 показывает несколько идеализированное представление, в котором скорее можно увидеть положительное отношение к бизнесмену, нежели увидеть те реальные знания и навыки, которые, действительно, ему нужны в постсоветской реальности. Для более адекватного представления об этом выделим группу студентов, уже имеющих собственный бизнес, и сравним их ответы с ответами всех студентов. Проведем это сравнение на массиве белорусских студентов (табл. 9).

Таблица 9

Сравнение 2-х выделенных групп студентов БНТУ по вопросу о знаниях и навыках, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству. % от числа опрошенных

Вопрос «Как Вы считаете, какие знания и умения из перечисленных важно получить для занятия предпринимательством (бизнесом)?»	Ответ «Важно»			
	Все студенты		Студенты, имеющие бизнес	
	%	Ранг	%	Ранг
Знания по бизнес администрированию (знания по управлению бизнесом)	61,1 %	1	50,2%	3
Знания по маркетингу (анализ рынка и реклама)	56,4%	2	55,7%	2
Знание иностранных языков	51,4%	3	67,1%	1
Аналитические (исследовательские) навыки	50,6%	4	43,6%	5
Знания по коммуникации, в том числе по межкультурной коммуникации для ведения бизнеса с партнерами из других стран. Практические знания и навыки по ведению переговоров и достижению компромиссов	50,1%	5	44,8%	4
Навыки самостоятельной работы	48,1%	6	32,8%	10
Знания и навыки для воспитания и реализации лидерских качеств	47,8%	7	37,8%	7
Знания по основам законодательства Беларуси в области хозяйственной деятельности	40,9%	8	35,5%	9
Практические знания по строительству и управлению коллективом (team-building)	39,3%	9	39,8%	6
Практические знания по технологии производства	37,2%	10	35,7%	8
Общие знания по бухгалтерско-финансовой грамотности	33,8%	11	27,5%	12
Знания по патентованию в Беларуси и вопросам интеллектуальной собственности	25,6%	12	35,7%	8
Общие (гуманитарные) знания для расширения эрудиции и кругозора	18,9%	13	18,9%	14
Знания по экономической географии	17,6%	14	25,1%	13
Теоретические знания по научным дисциплинам	15,6%	15	29,4%	11

Примечание: у всех студентов ранжирование дало 15 рангов, у студентов-бизнесменов – 14 (в силу наличия двух 8-х рангов).

Сравнительный анализ 2-х групп показывает следующие различия (табл. 10)

Итак, при сравнении 2-х выделенных групп с учетом ранга и процентного показателя можно скорректировать в сторону большей связи с реальностью представление украинских и белорусских студентов о бизнесмене как о самостоятельном лидере, аналитике, умеющем вести переговоры на иностранном языке. Для этого обратимся вначале к табл. 8 и, не принимая в расчет резкое различие между массивами украинских и белорусских студентов (это отношение к бизнес-администрированию и маркетингу – 1 и 2 ранг у белорусов, 9 и 11 – у украинцев), выделим первые пять рангов у украинских студентов (см. табл. 11) и 5 рангов после «знания по бизнес-администрированию» и «знания по маркетингу» у белорусских студентов, то есть возьмем с 3 по 7 ранг включительно (табл. 12).

Таблица 10

Ранговое и процентное различие 2-х выделенных групп студентов БНТУ по вопросу о знаниях и навыках, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству

	Различие в 4 ранга
Знания по патентованию в Беларуси и вопросам интеллектуальной собственности	8 против 12 (35,7% против 25,6%)
Теоретические знания по научным дисциплинам	11 против 15 (29,4% против 15,6%)
	Различие в 3 ранга
Практические знания по строительству и управлению коллективом (team-building)	6 против 9 (39,8% против 39,3%)
	Различие в 2 ранга
Знание иностранных языков	1 против 3 (67,1% против 51,4%)
Практические знания по технологии производства	8 против 10 (35,7% против 37,2%)

Таблица 11

Студенты НТУУ «КПИ им. Игоря Сикорского» о знаниях и навыках, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству – первые 5 рангов

Знание иностранных языков
Аналитические (исследовательские) навыки
Практические знания и навыки по ведению переговоров и достижению компромиссов
Навыки самостоятельной работы
Знания и навыки для воспитания и реализации лидерских качеств

Таблица 12

Студенты БНТУ о знаниях и навыках, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству – 5 рангов (с 3 по 7 ранг включительно)

Знание иностранных языков
Аналитические (исследовательские) навыки
Знания по коммуникации, в т.ч. по межкультурной коммуникации для ведения бизнеса с партнерами из других стран. Практические знания и навыки по ведению переговоров и достижению компромиссов
Навыки самостоятельной работы
Знания и навыки для воспитания и реализации лидерских качеств

Сравним данные табл. 11 и 12 с данными табл. 10, которая показывает, какие знания и навыки важны при сравнительном анализе всех студентов со студентами, уже имеющими свой бизнес (см. ниже табл. 10 в упрощенном виде).

Таблица 10 (упрощенный вариант)

Знания и навыки, которые важно получить в рамках обучения предпринимательству, через сравнение 2-х выделенных групп студентов БНТУ (всех и имеющих собственный бизнес)

Знания по патентованию в Беларуси и вопросам интеллектуальной собственности
Теоретические знания по научным дисциплинам
Практические знания по строительству и управлению коллективом (team-building)
Знание иностранных языков
Практические знания по технологии производства

Итак, только знание иностранных языков присутствует во всех трех таблицах (в табл. 11, 12 и 10). В остальном очевидно, что студенты-бизнесмены внесли струю реальности в то, какие знания и навыки важно получить при обучении предпринимательству. С учетом данной корректировки можно сказать, что реальный (а не идеализированный) бизнесмен – это не столько самостоятельный лидер, аналитик, умеющий вести переговоры на иностранном языке, сколько человек, озабоченный защитой своей интеллектуальной разработки (инженерной технологии), заинтересованный в теоретических научных дисциплинах (поскольку здесь могут рождаться новые технологии для бизнеса), желающий знать, как строить и управлять командой (коллективом), заинтересованный в практических знаниях по технологии производства и, конечно, заинтересованный в изучении иностранных языков (поскольку это необходимо для работы на глобальных рынках). Итак, благодаря сравнению с выделенной группой студентов-бизнесменов, выявлены более конкретные аспекты, которые необ-

ходимы инженеру-предпринимателю в постсоветской реальности (табл. 10). Именно на них следует сконцентрироваться в бизнес-образовании студентов-инженеров в постсоветских странах.

Таким образом, анализ социологических данных позволяет сделать следующие выводы:

- предприимчивость является привлекательным качеством личности в глазах подавляющего большинства опрошенных студентов;
- в их среде примерно 3 человека из 4-х хотят заниматься бизнесом;
- примерно четверть однозначно и уверенно заявили, что они хотят обучаться предпринимательству в своем вузе;
- несмотря на высокую мотивацию инженерных студентов заниматься промышленным предпринимательством, сдерживающим фактором открытия собственного бизнеса может быть отсутствие финансового капитала (дешевых денег для развития малого и среднего бизнеса);
- высокая заинтересованность четверти опрошенных студентов обучаться предпринимательству в своем вузе должна быть поддержана не только вузовскими преподавателями, но и практиками-бизнесменами;
- очевидно, что обеспечение правовой защиты интеллектуальной собственности в постсоветских странах будет являться фактором, способствующим экономической активности в сфере промышленного предпринимательства.

Заключение

Экономический опыт СССР показал практику строительства некапиталистической экономики, в которой экономическая функция в промышленном секторе в ситуации отсутствия социальной группы предпринимателей была возложена на инженеров. Однако, если в период сталинской индустриализации отсутствие сословия предпринимателей (бизнесменов) не помешало успешно завершить процесс индустриализации, то в поздний период существования СССР отсутствие в промышленном секторе предпринимательской культуры и ее носителей привело к отставанию в технологической конкурентоспособности и экономической эффективности производства. Попытки реформировать советскую промышленность под лозунгами самофинансирования и самоокупаемости, предпринятые в период 1970–1980-х гг., сопровождались одновременным стремлением сохранить тотальный контроль над экономической деятельностью, тем самым, демонстрируя приверженность идеологии этатизма без комбинации с идеологией либерализма. Между тем, сравнительный анализ исторического опыта развития СССР и Европы показал, что индустриальное развитие может создавать сильную экономику и устойчивое технологическое лидерство, если в государственной политике придерживаться комбинации государственного контроля и свободного рынка и конкуренции. Данная модель предполагает использование частного промышленного предпринимательства и, соответственно, подготовку такой социальной фигуры как инженер-предприниматель, для которого, как показывает опыт западных стран, целесообразно интегрировать инженерное образование и бизнес-образование в технических вузах.

Литература:

1. Попов Г., Аджубей Н. Пять выборов Никиты Хрущева. Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/15100/>.
2. Amanda Goodall. Universities and Leaders: A Causal Link. International Higher Education. The Boston College Center for international higher education. Number 45. Fall 2006, page 20–21.
3. Бизнес технарей. Как белорусская компания поставляет лазеры для Airbus и двигает приборостроение. URL: <https://news.tut.by/economics/552235.html>.
4. Engineering Research in Irish Economic Development. The Paper prepared by a Taskforce of the Irish Academy of Engineering. December 2010. Irish Academy of Engineering: 22 Clyde Road, Ballsbridge. URL: academy@engineersireland.ie.
5. Шаттенберг С. Инженеры Сталина. Жизнь между техникой и террором в 1930-е годы. М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. Перевод с немецкого В.А. Брун-Цехового, Л.Ю. Пантиной. URL: <http://www.rulit.me/books/inzhenery-stalina-zhizn-mezhdu-tehnikoj-i-terrorom-v-1930-e-gody-read-304681-1.html>.
6. Инженерное образование сегодня: проблемы и тенденции. Интервью президента МГТУ им. Н.Э. Баумана, академика РАН И.Б. Федорова главному редактору журнала «Alma mater» Вестник высшей школы Л.Г. Тюриной. URL: <http://www.almavest.ru/ru/favorite/2012/04/26/299/>.
7. Возможно, детям нужно становиться предпринимателями со школы. Нуриэль Рубини об образовании будущего. URL: https://probusiness.io/ideas/4313-vozmozhno-detyam-nuzhno-stanovitsya-predprinimatelami-so-shkoly-nuriel-rubini-ob-obrazovanii-budushchego.html?utm_source=tut.by&utm_medium=title_block&utm_campaign=tut.by
8. Есть ли будущее у капитализма? Сб. Статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна. Пер. с англ. под ред. Г. Дерлугьяна. М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. 320 с.
9. Ефимушкин С.Н. Подготовка современного специалиста для высокотехнологичного производства (опыт подготовки инженера-предпринимателя во Франции). Менеджмент и бизнес-администрирование. №2. 2010. С. 173–179. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_18180069_70567300.pdf.

ВІД СИМЕТРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ДО ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОЛОГІЇ: ДРАМАТИЧНА ІСТОРІЯ ПРИНЦИПУ УЗАГАЛЬНЕНОЇ СИМЕТРІЇ В АКТОРНО-МЕРЕЖЕВІЙ ТЕОРІЇ

Акулов М. І.,

аспірант кафедри теорії та історії соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дана стаття присвячена принципу узагальненої симетрії в акторно-мережевій теорії і, особливо, в концепції Бруно Латура. Ми намагатимемось розкрити його концептуально-теоретичний капітал і визначити його роль в теоретизуванні аспектів цього напрямку. З'ясуємо, чому Б. Латур зрештою відмовляється від цього принципу. Ми спробуємо розібратися в цих питаннях і дати стислі відповіді на них, аналізуючи різні теоретичні проекти акторно-мережевої теорії (симетрична антропологія і політична екологія).

Данная статья посвящена принципу обобщенной симметрии в акторно-сетевой теории, и, особенно, в концепции Бруно Латура. Мы постараемся раскрыть его концептуально-теоретический капитал и определить его роль в теоретизировании в рамках этого направления. Выяснить, почему в конце концов Б. Латур отказывается от этого принципа. Мы попробуем разобраться в этих вопросах, и дать сжатые ответы на них, анализируя различные теоретические проекты акторно-сетевой теории (симметрическая антропология и политическая экология).

This article is devoted to the principle of generalized symmetry in the actor-network theory, and, especially, in the concept of Bruno Latour. We are trying to reveal his conceptual-theoretical capital and determine his role in theorizing of this theoretical style. Why does Latour renounce this principle eventually. We will try to understand these issues, and give concise answers, while analyzing various theoretical projects of actor-network theory (symmetrical anthropology and political ecology).

Ключові слова: акторно-мережева теорія, принцип узагальненої симетрії, семіотика, «сильна програма», симетричність, самореферентність.

Постановка проблеми. Ця робота народилася, як своєрідна спроба рефлексії стосовно одного з найбільш важливих онтологічних та епістемологічних аспектів в акторно-мережевій теорії – принципу узагальненої симетрії. Нині велика кількість літератури, присвяченої використанню акторно-мережевої теорії, як методологічної основи для прикладних проектів, або ж рефлексії стосовно тих чи інших положень та способів розгортання певних аксіоматичних тверджень, часто містить даний термін, незважаючи на те, що принаймні один з ключових теоретиків акторно-мережевої теорії Б. Латур відмовляється від нього в своїх працях наприкінці 1990-х років.

Акторно-мережева теорія залишається цікавим міждисциплінарним напрямом, що знаходиться на стику низки соціальних наук, і, зокрема, соціології, антропології та філософії. Ми навіть можемо говорити про дослідження географії, що використовують напрацювання авторів акторно-мережевої теорії, і, зокрема, Б. Латура [1]. Власне проблематиці міждисциплінарного статусу акторно-мережевої теорії (далі – також ANT¹) також буде присвячена певна частина даної роботи. Власне Б. Латур залишається одним з найвідоміших представників акторно-мережевої теорії, незважаючи на той факт, що він є не єдиним автором в даному напрямі, ба більше, Б. Латур разом з М. Каллоном інколи об'єднують під назвою «Паризька школа». Також часто ANT ставлять на противагу «Ланкастерській школі»² (Джон Ло, Аннмарі Мол) [2; 3; 4].

До того ж ми мусимо наголосити про іншу важливу проблему, а саме ситуацію полідискурсивності ANT. Нижче ми розглянемо декілька теоретичних дискурсів всередині акторно-мережевої теорії. Наша теза тут полягає в співіснуванні різних теоретичних проектів всередині єдиного напрямку (в даному випадку – ANT). Навіть тоді, коли деякі з принципів, проголошених, зокрема,

¹ Від скорочення англійською actor-network theory.

² Інколи можна побачити в роботах представників «Ланкастерської школи» увагу до процесуальності і мобільності [5; 6]. Також для них є характерною увага до практик, як неproblemатичної і повсякденної діяльності, в якій беруть участь і нелюдські сутності [7].

в концепції Б. Латура, були, зрештою їм відкинуті, або ж трансформувалися, самі проекти симетричної антропології, політичної екології були продовжені іншими дослідниками або ж зазнали певної інтерпретації

Мета статті. Головною метою нашої роботи є дослідження трансформації ANT на прикладі одного з принципів, що протягом тривалого часу залишався визначальним для напрямку ANT, а саме, принципу узагальненої симетрії, який застосовувався в роботах авторів акторно-мережевої теорії з 80-х рр. [3] і протягом 90-х. Проте в полеміці з Д. Блуrom [8; 9; 10] Б. Латур проголосив відмову від цього принципу [9]. Чому так сталося, і що врешті замінило цей принцип – головні питання цієї роботи. Відповіді на ці питання ми намагатимемося знайти у декількох дискурсах всередині ANT – а саме, симетричній антропології, політичній екології та, зрештою, соціологічного проекту, який Б. Латур намагався реалізувати головним чином в книзі «Перезбірка соціального» [11].

Принцип узагальненої симетрії в акторно-мережевій теорії передбачає необхідність розглядати людські та нелюдські сутності, як рівноправних учасників дії. Ми розглядаємо та описуємо людей та об'єкти в однакових термінах, не враховуючи різницю між соціальним і технічним. Цей принцип також іноді отримував додаткові конотати, зокрема, в симетричній антропології це стало означати необхідність розглядати не тільки культуру, але й природу, як «природу-культуру» в множині. Певним чином спрощуючи та повідомляючи наперед про деякі аспекти нашої роботи, ми можемо постулювати не лише відхід від звичної дихотомії «природа-культура» (з якою пов'язується маніфест «Нового Часу не було» [12]), але й подальший розвиток в ANT власної політичної та метафізичної картини світу, що розгортається в роботах кінця 90-х–початку 2000-х.

Ключовими пунктами в дослідженні історії принципу узагальненої симетрії є перші два дискурси. Насамперед це проект симетричної антропології, в програмній роботі якого – маніфесті «Нового Часу не було» [12] – був використаний принцип симетрії (інший привід для ознайомлення – власне полеміка з Д. Блуrom, принципи «сильної програми» якого французький філософ використовував ще на початку своєї діяльності, в своїх працях у межах соціології). Другий дискурс – це проект політичної екології (книга «Політики Природи» [13] та, зокрема, стаття «Як говорити про тіло?» [14]), який ознаменував собою повільний відхід від принципу симетрії наприкінці 90-х років. На нашу думку саме політико-екологічний проект Б. Латура стає ключовим в аналізі історії принципу симетрії в ANT. Його розгляд має відповісти на друге питання, і, в дещо зворотному порядку, на перше.

Отже об'єкт дослідження – це акторно-мережева теорія, а предметом стає принцип симетрії в акторно-мережевій теорії.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що сама назва «симетричної антропології» з'явилася в дискурсі ANT лише в 1991 році, насправді витоки симетрії слід відшукувати раніше, навіть не за часів перших відомих публікацій в сфері соціології науки, і навіть ще до праці «Лабораторне життя: конструювання наукових фактів». Один з витоків інтелектуального проекту Б. Латура пов'язаний з його знайомством з французькою постколоніальною антропологією, зокрема з дослідженнями в колишній колонії Франції Кот-д'Івуар в 1973 році. Б. Латур прийняв участь в дослідженні причин проблеми колишніх керівників-французів, які не могли знайти собі заміну серед місцевих мешканців. Нас в цьому випадку цікавить погляд Б. Латура на декілька асиметрій, що виявлялися у антропологічному вивченні мешканців Кот-д'Івуару: по-перше, в аналізі імпліцитно закладалися розрізнення між світоглядами приїжджих та корінних мешканців (когнітивні відмінності), а по-друге, розділялися «науковий та до-науковий способи пояснення» [15, с. 274].

Інший важливий вплив – актантна теорія А. Греймаса [16], одного з авторів Паризької семіотичної школи (ESP). Цей вплив структуралізму парадоксальний тим, що в семіотичних аналітичних конструкціях ми розглядаємо окремі знаки (та значення), як такі, що здійснюють взаємний вплив (семіотична реляційність [17]) До того ж ми здійснюємо розділення між значенням, формою та референтом, враховуючи, що зміст знаку (значення) залежить від його відносин з іншими знаками, і є відносно незалежним від зовнішніх референтів. Мова – це система знаків, отже відокремлюється в самозамкнену область, що не об'єднана з матеріальним світом, який, в свою чергу, виключається [18, с. 77]. Однак Б. Латур не задовольняється цим, і онтологізує теорію знаків – тепер місце знаку займає певна сутність, що може бути матеріальною, або ж нематеріальною, тобто (принаймні, в ANT у варіанті соціології науки) за науковими текстами стоять не тільки люди, але й об'єкти – лабораторне обладнання, гормон, який слід синтезувати тощо. Дещо багатозначний термін «актант» позбувається прив'язки виключно до лінгвістичних, знакових конотатів, і починає позначати поза-знакові сутності. Так ми нарешті підходимо до головного аспекту нашої теми – проблеми асиметрії між людськими та нелюдськими учасниками взаємодії.

Принцип генералізованої симетрії має ще одного з непрямих батьків – принцип симетрії Д. Блура, який наголошує на соціальному контексті одночасно успішних та неуспішних наукових теорій, які, відповідно, слід розглядати в однакових термінах [19]. Контекст появи власної теорії Д. Блура

ми полишаємо зараз поза увагою³. В роботі М. Каллона, присвяченій взаємодії рибалок, вчених та морських гребінців [21, с. 57–58], цей методологічний принцип поширюється на інших актантів, включаючи цілком матеріальних та без сумніву нелюдських морських гребінців. Ця видозміна мала декілька далекосяжних наслідків: по-перше, нелюдські актанти (надалі – об'єкти) отримали рівний онтологічний статус поряд з людьми; по-друге, аналізуючи людей та об'єкти, як рівноправних учасників взаємодій, М. Каллон проблематизував дуалізм природного, соціального та суспільного; по-третє, запропонований принцип симетрії дозволив включити до сфери аналізу поза-інтенціональні сутності, вперше (хоча в роботі Каллона це ще не постулюється) стає проблематичною модель соціологістського та соціально-конструктивістського пояснення. Разом з тим, в самій акторно-мережевій теорії під час ранніх досліджень науки все ще зберігається асиметрія між людьми та об'єктами: Пастер все ще виступає генералом, який мусить враховувати неінтенціональні сутності – мікробів, лабораторії, мікроскопи – але саме йому належить керівна роль в зв'язуванні різномірних акторів, яких він примушує говорити від свого (мікробів) імені і на свою (Пастера) користь. В «Ірредукціях» [22], незважаючи на назву та першу з тез «Ніщо не може бути зведеним до іншого», в подальшому ми бачимо картину майже маккіавеллієвських суперечок між актантами в мережах, які ведуть боротьбу за здатність встановлювати свій власний час. Водночас залишається актуальним питання про відносини актантів та мереж і співвідношення актантів та категорій інтенціональності та інтересу.

Проблема асиметрії між людьми та об'єктами стає важливою на початку 90-х, з виходом маніфесту «Нового Часу не було», в якому Б.

Латур постулює в більш явному вигляді проблему новочасового розколу між природою, з одного боку, та культурою і політикою, з іншого. У суперечці між Томасом Гоббсом та Робертом Бойлем, як вважає Б. Латур, ми можемо побачити ділення політичного та природного на дві різні сфери [12]. Але проблема полягає в тому, що на практиці люди Модерну насправді завжди створюють гібриди, в яких переплітаються політичне, соціальне та природне. Принцип узагальненої симетрії виконує важливу методологічну роль в перегляді засад антропології, яка має вдовольняти також засади «блурівської» симетрії між пізнанням раціонального та ірраціонального знання, і, нарешті, застосовувати свій набір методологічних принципів вже до суспільств Модерну, «повертаючись з тропіків». Пропонуючи проєкт симетричної антропології, Б. Латур дає короткий огляд засадничих методологічних принципів, на які вона має спиратися: симетрії в поясненнях різних концепцій світу, узагальненої симетрії, та увазі до власних суспільств, які також слід проаналізувати. Б. Латура вже не задовольняє роль об'єктів, як звичайних виконавців волі людей, які слугують стабілізації суспільства, і, до того ж він критикує дуалізм між ними та людьми, але сама конструкція, ті поняття, що їх пропонує Б. Латур, поки що є проміжними, і, напевне, конвенційними. Піддавши досить спекулятивній критиці новочасовий поділ між людським та нелюдським, Б. Латур пропонує дещо незавершені та компромісні концепти природ-культур, та Парламенту речей, що могли бути задіяні під час створення не-модерного проєкту Конституції і всупереч попереднім поділам.

Отже симетричну антропологію в тому вигляді, якому вона була сформульована в маніфесті Б. Латура. Можна вважати недостатньою. Власне, навіть назва «симетрична антропологія» викликала різномірну реакцію серед самих антропологів. Водночас штучним стає не лише сам поділ між об'єктами та людьми, але й компромісна стратегія його зняття, яка ґрунтується на ортодоксальному словнику.

Політична екологія та проблематика узагальненої симетрії Підведемо проміжні підсумки: є декілька причин, чому принцип узагальненої симетрії, уведений в другій половині 80-х років, відіграв таку важливу роль в ранній акторно-мережевій теорії. По-перше, він допомагав розглядати поза-людські сутності як учасників дії та описувати їх як повноцінних акторів [23]. По-друге, симетричність пояснення створювала підґрунтя для методологічного еклектизму в АНТ, дозволяючи знову ж таки, описувати різномірних актантів, і, разом з тим, пояснювати актантів як самоцінних та самореферентних членів колективів [24]. І, по-третє, методологічне зрівняння актантів слугувало в якості фону [25], для того, щоб побачити асиметрії між ними (коли ми порівнюємо актанта-людину (Пастера) та актантів-об'єктів (мікробів), ми можемо побачити моменти домінування одного з них над іншими. Принцип симетрії дозволяв також переключатися між різними контекстами розуміння актантів та співвідносити їхні можливості з політичним, науковим, технічним аспектами. Наприклад, Пастер та інші лікарі, гігієністи тощо одночасно є учасниками технічних лабораторних процедур і політичними силами⁴.

Але з іншого боку принцип узагальненої симетрії має і свої недоліки. Узагальнена симетрія, поширена на неінтенціональні сутності, перестає вдовольняти самого Б. Латура, який все більше схиляється до думки про відмінність між людьми та об'єктами, які вже важко представляти у світлі однакових термінів. В суперечці з Д. Блуром Б. Латур доходить висновку щодо недодетермінованості

³ Принцип симетрії «сильної програми» Блура з'являється, як спроба долання попередніх конвенцій в філософії знання, згідно яких (зокрема, є принцип Ларрі Лаудана [20]) соціологічному вивченню підлягати мали б якраз нераціональне знання чи теорії, які зазнали поразки і яких не було імplementовано.

⁴ Один з контекстів розуміння самої акторно-мережевої теорії – уявлення про проєкт Б. Латура, як про специфічну політичну теорію, як це роблять Грем Харман [26] та Жерард де Вріс [27].

об'єкта – людини, чи іншої сутності: «Будь-яка сутність, що була задіяна в лабораторії Пастера, може зіграти свою роль – від імператора до «сірої речовини». Жодна з них не є суто каузальною, і кожна може стати джерелом розрізнення. Жодна з них не лише посередник (intermediary), і кожна виступає медіатором (mediator). Кожна сутність, людина і не-людина, є частково самореферентною...» [9, pp. 124-125]⁵. Тобто акторно-мережева теорія опиняється перед значним ускладненням завдання: як зберегти симетризм, водночас відійшовши від методологічних настанов про необхідність рівнозначного «симетричного» пояснення об'єктів та людей. Труднощі додає також критика [28] та хибне розуміння симетрії, яке виявляється у наділенні об'єктів характеристиками людей (антропоморфізація). Але інша головна проблема принципу симетрії – проблема склеювання в ньому старої дихотомії «суспільного-природного». На початку 1990-х років Б. Латур тільки починав будувати свою концепцію, що мала б пояснити та систематизувати метафізику світу, в якому була б відсутня штучна дилема Природи (що пояснюється через Науку) та Культури. В певному сенсі цей проект втілюється в праці 1999 року «Політики Природи», присвяченій проекту політичної екології.

Б. Латур не дає чіткого визначення поняття політичної екології, але окреслює в своїй роботі фокус її дослідницьких інтересів: а саме визначення поступальної побудови спільного світу, який не виокремлює природні чи суспільні елементи. Для цього він пропонує переглянути ключові поняття природи, політики і науки, оскільки всі вони самодостатні в своїх значеннях, відокремлені одна від одної сфери, які не взаємодіють між собою. Але йдеться не тільки про відмову від існуючого дуалізму між природою, що об'єднує в собі все поза-суспільне, нелюдське та суспільством, що складається з людей. Віддаляючись від того, що він називає модерною конституцією, Б. Латур сам вдається до умоглядного експерименту, пропонуючи свою модель колективу, що постійно знаходиться у стані розширення та дослідження світу, який нас оточує. Власне, колектив розуміється радше не як утворення чи група, а як процес зібрання асоціацій людей та нелюдей. Не тільки межі колективу є плінними (адже він включає в себе все більше нових членів), але й самі колективи, здається, можуть бути гетерогенними за своєю структурою – від держав до малих тіл. Сам колектив знаходиться в складних відносинах із так званою «зовнішньою реальністю», яка постачає нових членів – нових гетерогенних асоціацій, для визначення яких використаний термін «пропозиція»⁶. Б. Латур використовує поняття «артикуляції» для позначення складного процесу з'єднання окремих пропозицій⁷.

Межі колективу постійно змінюються відповідно розширенню та прийому до свого складу нових членів. Цей процес прийняття та сортування пов'язаний з дією нових трьох видів (трьох палат) політичної влади – як їх називає Б. Латур, влада «включати» (power to take into account), влада «впорядковувати» (power to put in order) та влада «відслідковувати» (power to follow up).

Перший вид влади [13, pp. 102-108] охоплює процедури пошуку нових сутностей (perplexity), що претендують на місце в колективі. Інша його роль – в забезпеченні відкритого спілкування усіх зацікавлених сторін, що унеможливорює самовільне обмеження допуску нових сутностей до колективу (consultation). Другий вид влади виконує обов'язки ієрархізації (hierarchization) та інституціоналізації (institutionalisation), що передбачає обговорення тих ефектів, що справляють нові відкриті сутності на існування колективу. Ці обговорення завершуються прийняттям нового гібриду в даний колектив, чи, навпаки, його відкиданням. В утвореній системі розподілу влади Б. Латур визначає ролі вчених, політиків, економістів та моралістів в кожній з чотирьох задач в межах даного розподілу влади.

Але результати діяльності перших двох видів влади були б тимчасовими і ненадійними в разі відсутності великого апарату, відповідального за нагляд над цими процесами та веденням протоколів і зберіганням інформації щодо результатів випробувань. З іншого боку, колектив мусить вступати в тривалі перемовини з сутностями за його межами. Тому колективу потрібний третій тип влади [13, pp. 200-209], назву якого важко однозначно перекласти з англійської. Слова «відслідковування» чи «відстеження» будуть досить приблизними. В колективі є спеціальні професії, які здійснюють цю гілку влади – адміністратори та дипломати.

Отже, проголосивши в 1991 році необхідність зняття дуалізму «природи-культури», Б. Латур накреслив короткий політичний та метафізичний каркас а-модерної конституції лише через вісім років. Але все одно залишається актуальним питання балансу між гетерогенними актантами. Ухил

⁵ Інша тема, яка виходить за межі нашої роботи – відносини між акторно-мережевою теорією та об'єктно-орієнтованою онтологією Хармана [29], яка також звертає увагу на самореферентність об'єктів, але не тільки використовує інші джерела (а саме вчення про інтенціональні об'єкти Гусерля та інструмент-аналіз Гайдеггера), але й піддає критиці ANT за те, що об'єкт в ній зводиться до своїх відносин з іншими об'єктами.

⁶ Термін, запозичений в А. Н. Уайтхеда. Однією з ключових для акторно-мережевої теорії завжди була метафора переговорів, перемовин, що поширюється на неінтенціональні сутності. Термін «пропозиція» є широким, і радше, інструментальним, і може означати як велику гетерогенну асоціацію, що складається з багатьох елементів, так і (вірогідно) окремий елемент. Процес включення пропозиції до колективу є складним (про це піде мова нижче), і потребує від пропозиції певної артикуляції.

⁷ Термін «артикуляція» також є неоднозначним. Він позначає, схоже, процес включення пропозиції до колективу і має подвійне значення: як здатність пропозиції зазнавати вплив інших асоціацій в колективі та, водночас, як здатність здійснювати вплив на них. Як приклад, Б. Латур використовує роботу носа зі сприйняття запахів та ароматів і використання цієї особливості сприйняття в парфумерній індустрії [14]. Здається, що саме тут відтворюється попередня схема з актантів та мереж.

в бік філософії Уайтхеда [30] та схема «колектив-пропозиції» підкреслює декілька речей: по-перше, це спроба замінити дихотомію «природа-культура» іншою концептуальною схемою. По-друге, таким чином Б. Латур намагається визначити, що люди та об'єкти не є подібними, і між ними існує суттєва різниця, а отже, їх неможливо визначати в одних категоріях. По-третє, таким чином він намагається відійти від ореолу невизначеності навколо симетрії, наприклад, проблеми антропоморфізації об'єктів. Досліджуючи роботи Б. Латура, ми виявили, що питання домінування актантів-людей, чи, принаймні, їх переваги над іншими сутностями все ще є актуальним для АНТ.

Висновки. Принципова різниця між різнорідними актантами, що підкреслюється в роботах Б. Латура, і наголошення на самореферентності об'єкта, з одного боку, та концепція колективів та пропозицій, які є краще або гірше артикульованими між собою, вірогідно, є різними та суперечливими концепціями. Відповідно до першої, ми зісковзуємо до майже харманівської концепції об'єкта, як нередукованого до своїх відносин з іншими об'єктами/актантами⁸. Якщо ж ми розглядаємо світ з позиції колективів та пропозицій, ми поступово приходимо до реляційної концепції актантів, які зрештою розчиняються у відносинах з іншими.

Ще одна з суперечностей, міститься в дихотомії «актант-мережа» (а саме – у можливості одного актанта бути актантом в кількох мережах та в структурних особливостях окремої мережі), яка з'являється в акторно-мережевій теорії ще в текстах 80-х років. Треба зауважити, що відмова від узагальненої симетрії в цьому разі не вирішує зазначеної суперечності. В намаганні її вирішити, вводиться концепт «плазми» [11, с. 332-340], що має охопити сутності, не включені до безпосередньої взаємодії, або такі, що випадають після неї з мережі, але і цей концепт наразі залишається нерозробленим.

Акторно-мережева теорія зазнала критики через проведення симетрії між людьми та нелюдьми [31]. У відповідь на критику деякі вчені і Б. Латур, зокрема, розробляють інші проекти та поступово відходять від принципу симетрії. Але рух пізньої акторно-мережевої теорії вбік проведення розрізнення гетерогенних актантів виявляється суперечливим: об'єкт в пізній латуріанській інтерпретації вже не стільки діє, скільки опосередковує дію людини, яка сама по собі вбудовується в мережу причинно-наслідкових зв'язків. Його концепція самореферентності не отримує розвитку в самій АНТ, і залишається, здається, на периферії акторно-мережевого аналізу. Відповідно, як реакція в самій АНТ, з'являються спроби вирішення – той ж концепт «плазми» є одним з них. Проте ці рішення не є ані деталізованими, ані послідовними.

Література:

1. Evarts S. Translating the Translators: Following the Development of Actor-Network Theory. Brown University. 2011. URL: https://dev1980.files.wordpress.com/2011/09/evarts_susanna_thesis_4-15-2011.pdf.
2. Вахштайн В. Джон Ло: социология между семиотикой и топологией. Социологическое обозрение. 2006. Т. 5. № 1., 2006. С. 24–29.
3. Вахштайн В. Возвращение материального. «Пространства», «сети», «потoki» в акторно-сетевой теории. Социологическое обозрение. 2005. Т. 4. № 1. С. 94–115.
4. Писарев А., Астахов С., Гавриленко С. Акторно-сетевая теория: незавершенная сборка. Логос. 2017. Т. 27. № 1. С. 1–40.
5. Ло Д. Объекты и пространства. Социология вещей / под редакцией В. Вахштайна. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. С. 223–243.
6. De Laet M., Mol A. The Zimbabwe Bush Pump: Mechanics of a Fluid Technology. Social Studies of Science. Vol. 30. № 2. 2000. P. 225–263.
7. Мол А. Множественное тело: онтология в медицинской практике / Аннмари Мол; пер. с англ. группы Cube of Pink. Пермь: Гиле Пресс, 2018. 254 с.
8. Bloor D. Anti-Latour. Studies in History and Philosophy of Science. Vol. 30. № 1. 1999. P. 81–112.
9. Latour B. For Bloor and beyond – a response to David Bloor. Studies in History and Philosophy of Science. Vol. 30. № 1. 1999. P. 113–129.
10. Вахштайн В. С. Революция и реакция: об истоках объектно-ориентированной социологии. Логос. 2017. Т. 27. № 1, 2017. С. 41–78
11. Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / пер. с англ. И. Полонской. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. 384 с.
12. Латур Б. Нового Времени не было. Эссе по симметричной антропологии / пер. с фр. Д. Я. Калугина; науч. ред. О.В. Хархордин. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2006. 240 с.

⁸ Власне, так і починалися «Ірредукції» - з тези про неможливість зведення одних сутностей до інших.

13. Latour B. *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy* / Catherine Porter (transl.). Cambridge: Harvard University Press, 2004. 320 P.
14. Латур Б. Как говорить о теле? Нормативное измерение исследований науки / пер. с англ. А.Г. Понятова. *Метаморфозы телесности* / Под ред. И.В. Кузина. СПб.: Издательство РХГА, 2015. С. 250–287.
15. Latour B. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1986. 294 p.
16. Греймас А. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка. Семиотика / под ред. Степанова Ю.С. Москва: Радуга, 1983. С. 483–550.
17. Law J. Actor Network Theory and Material Semiotics. *The New Blackwell Companion to Social Theory*, 2009. С. 141–158.
18. Напреенко И.В. Семиотический поворот в STS: теория референта Бруно Латура. *Социология власти*. 2013. № 1–2. С. 75–98.
19. Bloor D. *Knowledge and Social Imagery*. Chicago: University of Chicago Press., 1976. 203 P.
20. Laudan L. *Progress and its Problems. Towards a Theory of Scientific Growth*. Los Angeles: The University of California Press, 1977. 264 p.
21. Каллон М. Некоторые элементы социологии перевода: приручение морских гребешков и рыболовов бухты Сен-Бриё / Мишель Каллон; пер. с англ. К. Майоровой. *Логос*. 2017. № 2 (117). С. 49–94.
22. Пастер: Война и мир микробов, с приложением «Несводимого» / Бруно Латур; пер. с фр. А.В. Дьякова. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. 320 с.
23. Латур Б. Где недостающая масса? Социология одной двери. Социология вещей (под ред. Вахштайна В. С.). Москва: ИД «Территория будущего», 2006. С. 199–223.
24. Harman G. *Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics* / Graham Harman. Melbourne: Re-Press, 2009. 247 с.
25. Астахов С. Странная дихотомия: пространство и время в акторно-сетевой теории. *Социология власти*. Т. 29. № 1. 2017. С. 59-87
26. Harman G. *Bruno Latour: reassembling the political*. London: Pluto Press, 2014. 216 p.
27. Vries Gerard de. What is Political in Sub-Politics? How Aristotle Might Help STS. *Social Studies of Science*. Vol. 37, No. 5, pp. 781–809, October 2007.
28. Латур Б. Об акторно-сетевой теории. Некоторые разъяснения, дополненные еще большими усложнениями. *Логос*. № 1. 2017. С. 173–200.
29. Харман Г. Четвероякий объект: Метафизика вещей после Хайдеггера. Грэм Харман. Пермь: Гиле Пресс, 2015. 152 с.
30. Latour B. Do Scientific Objects Have a History? Pasteur and Whitehead in a Bath of Lactic Acid. *Common Knowledge*. Vol 5. № 1. 1996. P. 76–91.
31. Collins H, Yearley S. Epistemological chicken. *Science as practice and culture* / Ed. by A. Pickering. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. P. 301–326.

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ОНЛАЙН: ДО СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ УКРАЇНСЬКОГО КОРИСТУВАЧА ІНТЕРНЕТУ

Бойко Н. Л.,
*кандидат соціологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України*

В статті розглядаються особливості громадянської онлайн активності українців та окреслюються соціологічні характеристики українського інтернет-користувача, який сьогодні реалізує громадянську онлайн активність. Дослідження базується на матеріалах всеукраїнського соціологічного опитування.

В статье рассматриваются особенности гражданской онлайн активности украинцев и описываются социологические характеристики украинского интернет-пользователя, который сегодня реализует гражданскую онлайн активность. Исследование основывается на материалах всеукраинского социологического опроса.

In the article are issued the features of the civil online activity of Ukrainians and are considered the sociological characteristics of the Ukrainian Internet user, which describes implements civil online activity today. The research is based on the materials of the all-Ukrainian sociological survey

Ключові слова: Інтернет, громадянська активність, активність онлайн, користувачі Інтернету.

Постановка проблеми. Громадянська онлайн активність доволі нове соціальне явище на відміну від звичних оффлайн форм громадянської активності, які мають багатовікову історію. Сьогодні практично відсутні фундаментальні дослідження громадянської активності в Інтернеті, до того ж це стосується як зарубіжного, так і вітчизняного науково-дослідницького поля. Звичайно така активність є досить новим соціальним феноменом, проте той вагомий вплив мережі на сучасні суспільні процеси, який спостерігається сьогодні, значно актуалізує та потребує ретельних досліджень громадянської онлайн активності. Окреслення соціологічного портрету українського користувача мережі Інтернет, який тою чи іншою мірою реалізує онлайн громадянську активність допоможе усвідомити особливості соціального суб'єкта, який сьогодні виявляє таку активність в мережі та дослідити, яка саме громадянська активність є найбільш популярною в українському онлайн просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свій внесок в дослідження громадянської активності в українському суспільстві зроблено в роботах Є. Головахи, Г. Зеленько, О. Куценко, М. Міщенко, В. Степаненко, О. Різника та інші. Питань політичної комунікації в мережі торкаються в своїх роботах С. Барматова, С. Гнатюк, С. Даниленко, Д. Дубов, О. Ожеван та ін. Проте фундаментальні дослідження громадянської активності онлайн в соціології на сьогоднішній день практично відсутні. Така активність є досить новим соціальним феноменом та потребує ретельних досліджень з огляду на значущість та вагомий соціальний вплив в сучасному суспільстві. Серед мало чисельних досліджень феномену громадянської активності в Інтернеті можна виділити роботи В. Бенетта та А. Сегерберка, В. Бімбера, Л. Весник-Альжевика, М. Постера, С. Отеса, Ш. Вега [1–5]. Досліджуючи громадянсько-політичної активності в мережі, Шандор Вега зазначає, що Інтернет є одним із ключових ресурсів для незалежних активістів та електронних активістів [6]. В українському науковому полі дослідження громадянської онлайн активності на всеукраїнському рівні, а не окремих онлайн кейсах, практично відсутні, як і дослідження соціологічних характеристик користувача, який реалізує громадянську активність в мережі Інтернет.

Метою даної статті є розгляд особливостей онлайн громадянської активності українців та окреслення соціологічного портрету українського інтернет-користувача, який сьогодні реалізує громадянську онлайн активність.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років засвідчують, що Інтернет сьогодні все частіше стає актуальним соціальним ресурсом впливу на різноманітні суспільні процеси. Це підтверджують чисельні події останніх років, які демонструють вагомість такого впливу в сучасному

глобальному світі. Можна згадати, наприклад, нещодавній скандал, пов'язаний з соціальною мережею Фейсбук – коли стало відомо, що маніпулювання в мережі мали неабиякий вплив і на результати виборів президента в США, і на результати голосування по Brexit у Великобританії. Інтернет сьогодні стає невід'ємним складником громадянсько-політичного життя і в сучасному українському суспільстві. Так, наприклад, восени 2013 року миттєвою онлайн реакцією мережі на жорсткий розгін студентів на Майдані наприкінці листопаду став пост у соціальній мережі Фейсбук Мустафи Найєма (відомого та популярного блогера і журналіста, а наразі й депутата Верховної Ради України), в якому він зазначив – «ви як хочте, а я завтра виходжу на Майдан, хто зі мною?». І сотні людей (фоловерів блогера в соціальній мережі) відгукнулися на цей заклик та вийшли на вулицю, надавши приклад для інших громадян країни. Мережа сьогодні стає простором соціально-політичної громадянської активності українців, простором в якому вони реалізують свої політичні, громадянські та соціальні запити. Сьогодні міністри активно ведуть сторінки у соціальних мережах, розповідаючи про ситуацію в країні, свої рішення і досягнення та отримуючи тисячі коментарів до своїх постів. Блогери стають відомими та отримують роботу у владних структурах або потрапляють до депутатського корпусу після того, як їхні сторінки в соціальних мережах набувають популярності в зв'язку з постійним зростанням кількості дописувачів. Волонтери, які закликають допомагати армії, переселенцям, хворим тощо, створюють спеціальні групи в соціальних мережах.

Наші попередні дослідження динаміки громадянської онлайн активності засвідчують, що з кожним роком все більше громадян України обирають Інтернет, як ефективний засіб реалізації таких запитів. Українські громадяни сьогодні розглядають Інтернет як новітній канал суспільного впливу на владу. Попри загальну досить низьку оцінку різних можливостей впливу на владу, Інтернет, як імовірний контрольний ресурс суспільства, розглядається громадянами частіше, ніж такі ресурси впливу суспільства на владу, як міжнародні організації, політичні партії, суд та правоохоронні органи, громадські організації. Такою ж популярністю як Інтернет, користуються лише такі ресурси впливу суспільства, як ЗМІ та участь у виборах [7]. Крім того, дослідження виявили основну загальну тенденцію онлайн активності останніх років – зростання в суспільстві потреби в отриманні різноманітної політичної новинної інформації онлайн та збільшення політично-забарвленої неформальної комунікації, обговорення політично-громадянської проблематики в мережі. Відбулась вагома політизація активності українських громадян в інформаційно-комунікаційному просторі. І такий специфічний процес політичного забарвлення Інтернет-активності безсумнівно впливає на всі суспільні процеси в країні.

Все це актуалізує аналіз громадянської активності Інтернет спільноти, і питання, що саме українці роблять в мережі, і які користувачі найактивніше проявляють громадянську активність онлайн, сьогодні набуває шаленої актуальності.

Результати наших багаторічних досліджень динаміки та особливостей Інтернет-практик українських користувачів засвідчують, що українці постійно нарощують та урізноманітнюють свою Інтернет-активність. За результатами моніторингу Інституту соціології НАНУ у 2017 році 69,2% українців зазначили, що користуються Інтернетом. Активно користуються Інтернетом як молодь (96%), так і особи середнього віку (80,3%). Зростає і група літніх українців (35,4%), які долучаються до переваг всесвітньої мережі. Наше дослідження фіксує впевнене зростання кількості користувачів Інтернету і в маленьких містах, і у сільській місцевості. Дослідження 2016 року засвідчило високу інтенсивність використання мережі. Переважна більшість українських користувачів (67%) зазначали, що користуються Інтернетом декілька разів на день, 26% – декілька разів на тиждень.

Для аналізу особливостей громадянської онлайн активності українських користувачів Інтернету ми використовували як базове, таке питання: «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», подане в моніторингу Інституту соціології НАНУ (Моніторинг ІСНАНУ є комплексним всеукраїнським соціологічним дослідженням стану українського суспільства. Вибірка (1800 чоловік), репрезентує доросле населення України у віці від 18 років за усіма основними соціально-демографічними показниками. Альтернативами відповідей в даному запитанні стали різні прояви такої активності, яку можуть здійснювати українці в Інтернеті-мережі сьогодні.

Аналіз особливостей громадянської активності українців засвідчив, що у 2017 році, як і в попередні роки мережу переважно використовують задля отримання різноманітної соціально-політичної інформації: «читаю інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій» (39,3%); «відстежую новини суспільно-політичного життя» (41,5%); «читаю блоги, сторінки політиків, громадських діячів» (13,7%).

Близько 12,7% українських користувачів реалізують якусь громадсько-політичну неформальну онлайн комунікаційну активність, обираючи наступні позиції онлайн активності: «висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо» (4,5%); «залишаю коментарі до публікацій з соціальних, суспільно-політичних питань» (7,1%); «обговорюю на форумах, конференціях, в соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя» (5,3%).

Також українці використовують мережу задля контактування з владними (3,6%) та громадянськими структурами (1,5%), отримання електронних державних послуг (е-регістрація, е-довідка, е-черга тощо) (4,9%), а також задля підтримки конкретних соціальних заходів, які ініціюються користувачами в мережі Інтернет (7,2%).

Крім того поступово набирає актуальність реалізація онлайн громадянської активності, пов'язаної з контролем за владою, заходів запобігання корупції та реалізації функцій громадянського суспільства онлайн: підтримання або ініціювання електронних петицій, звернень до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо) (5,6%); надсилання електронних запитів щодо отримання публічної інформації, створеної суб'єктами владних повноважень (е-запити) (1,9%); відстеження інформації щодо звітності за прибутками та видатками чиновників, прозорості фінансових операцій чиновників, звітів їх діяльності на посаді (е-декларації, е-звіти) (4 %); відстеження інформації про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro) (2,3%).

Загалом дослідження громадянської активності в Інтернеті засвідчило, що переважна більшість українців сьогодні виявляє громадянську активність онлайн. Це демонструють відповіді українських користувачів. Так близько 64,5% українських користувачів Інтернету тою чи іншою мірою використовують мережу задля задоволення потреб в отриманні соціально-політичної інформації; формальної та неформальної онлайн взаємодії з державними органами, недержавними та міжнародними організаціями (е-послуги, е-запити тощо); неформального спілкування в мережі з питань громадянсько-політичної проблематики; пошуку односторонніх, ініціювання та підтримка соціально-громадянських заходів, ініційованих онлайн; суспільного контролю за діяльністю державних установ, чиновників та посадовців (е-звіти, е-бюджет тощо). І лише 35,5% зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі.

Таким чином, за результатами відповідей на запитання: «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», було виділено дві групи користувачів мережі. Перша група, основна для нашого дослідження, означена як «активісти». Це ті респонденти, українські користувачі, які вказали, що використовують Інтернет задля реалізації громадянської онлайн активності в мережі (N=799, 64,5% українських користувачів Інтернету). Друга група, допоміжна, означена як «нонактивісти». Це ті респонденти, які зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі (N=439, 35,5% українських користувачів Інтернету відповідно). Зауважимо, що назви окреслених груп мають умовний характер, змістовно відтворюючи розподіл користувачів саме в рамках даного дослідження.

Для подальшого аналізу особливостей соціологічних характеристик групи українських користувачів, що реалізують певну громадянську онлайн активність зосередимо свою увагу на аналізі представників групи «активістів», як основної досліджуваної нами групи для окреслення соціологічного портрету онлайн «активістів».

Розгляд соціально-демографічних характеристик групи засвідчив наступні тенденції:

Аналіз вікових характеристик групи демонструє досить високу громадянську активність онлайн представників усіх окреслених нами вікових груп. Водночас дослідження засвідчує, що найменше така активність фіксується в молодіжній групі до 25 років (53,3%), а найбільше в найстаршій віковій групі користувачів від 66 років (73%).

Дослідження продемонструвало відсутність суттєвих статевих відмінностей, хоча зафіксувало дещо вищу громадянську онлайн активність серед чоловіків – 67,7% проти 61,9% серед жінок.

Аналіз «поселенських» характеристик групи «активістів» також продемонстрував досить високий відсоток таких респондентів в усіх типах поселення. Найменший відсоток таких активістів фіксується серед мешканців сільської місцевості (59,7%), а найбільший серед мешканців столиці (79,2%).

Аналіз «освітніх» характеристик представників групи «активістів» продемонстрував залежність такої активності від освітніх показників та виявляє найбільший відсоток респондентів, що вказують громадянську активність онлайн, серед більш освічених українців, а саме – громадян з повною вищою освітою (спеціалісти, магістри, аспірантура, вчений ступень) – 75,3%. Серед мешканців України з початковою та неповною середньою освітою таких 52,4%.

Дослідження зафіксувало й певні «регіональні» особливості українських користувачів Інтернету, які реалізують громадянську активність онлайн. Найбільше таких «активістів» серед мешканців Західного регіону (75,5%), найменше на Сході – 58,3% (зауважимо, що в нашому дослідженні до Східного регіону увійшли Дніпропетровська, Харківська області і ті частини Донецької та Луганської областей, які зараз підконтрольні Україні. На непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей та в Криму дослідження не проводилось). В Центральному регіоні «активістів» 65,1%, а в Південному – 60,4%.

Інтернет сьогодні виступає інструментом демократизації сучасного суспільства, надаючи активним соціальним суб'єктам різноманітні важелі впливу на суспільний процес в сучасному світі, збагачуючи арсеналом засобів контролю за владою та посадовцями, розширюючи можливості громадянської взаємодії.

Крім соціально-демографічних характеристик онлайн «активістів» доцільним буде зупинитися й на особливостях ставлення цієї групи до демократичних настанов, як показової характеристики групи.

Інтернет сьогодні є невід'ємною складовою сучасного демократичного процесу. Зауважимо, що одними з основних характеристик сучасної демократії можна вважати дотримання таких громадянських прав і свобод:

- 1) право свободи слова за умови адекватного використання даного права;
- 2) право громадянина на вільне отримання й поширення повної, достовірної і правдивої інформації про діяльність органів влади;
- 3) право свободи вибору мови міжособистісного спілкування;
- 4) незалежність преси й інших засобів масової інформації (включаючи телебачення, Інтернет);
- 5) громадянський, суспільний та парламентський контроль за армією, органами держбезпеки та інших силових структур;
- 6) право свободи мирних зборів, мітингів та демонстрацій;
- 7) право громадян вільно об'єднуватися в будь-які незаборонені законом громадські організації, групи, спілки та політичні партії [8].

Окремо слід виділити такий важливий складник демократії, як розвинуте громадянське суспільство і особливо один з його феноменів – сукупність соціальних угруповань (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними й таке інше), що реалізуються поза сферою діяльності держави та забезпечують можливість контролювати дії державної машини [8].

Тож зупинимось на деяких показниках демократичного устрою та проаналізуємо ставлення до них групи «активістів»:

Дослідження засвідчило, що «активісти» більш прихильні до демократичного устрою держави. Це підтверджує відповідь на запитання: «Якою мірою Ви особисто погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням, що демократія забезпечує людині найбільші можливості для індивідуального політичного вибору, порівняно з іншими режимами?». Повністю погоджуються з цим твердженням 24,8% «активістів», проти 18,8% «нонактивістів». А вагаються при відповіді на це запитання 21,8% «активістів» проти 30% пасивних користувачів. «Активісти» підтримують свободу слова, як одну з основних настанов демократичного устрою суспільства. Про це свідчить непогодження з твердженням під час відповіді на запитання: «Якою мірою Ви особисто погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням, що повна свобода слова сьогодні приведе до повної дезорганізації суспільства?». З цим твердженням не погоджується 52,9% «активістів» проти 40% «нонактивістів». В групі «активістів» також значно менше респондентів, які вагалися щодо свого погодження з цим твердженням (18,7% проти 29%).

Висновки. Дослідження громадянської активності українців в Інтернеті засвідчило, що переважна більшість українців сьогодні виявляють громадянську активність онлайн. Близько 64,5% українських користувачів Інтернету тою чи іншою мірою використовують мережу задля задоволення потреб в отриманні соціально-політичної інформації; формальної та неформальної онлайн взаємодії з державними органами, недержавними та міжнародними організаціями (е-послуги, е-запити тощо); неформального спілкування в мережі з питань громадянсько-політичної проблематики; пошуку односторонніх, ініціювання та підтримка соціально-громадянських заходів, ініційованих онлайн; суспільного контролю за діяльністю державних установ, чиновників та посадовців (е-звіти, е-бюджет тощо). І лише 35,5% користувачів зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі. Дослідження виявило певні соціально-демографічні особливості користувачів, які проявляють громадянську активність онлайн – вікові, освітні, поселенські та регіональні. Крім того, було зафіксовано певні особливості в відношенні групи «активістів» до демократичних настанов – ставлення до демократичного устрою в цілому та ставлення до свободи слова.

Таким чином доходимо висновку, що Інтернет сьогодні виступає інструментом демократизації сучасного суспільства, надаючи активним соціальним суб'єктам різноманітні важелі впливу на суспільний процес в сучасному світі, збагачуючи арсеналом засобів контролю за владою та посадовцями, розширюючи можливості громадянської взаємодії.

Література:

1. Oates S. Revolution Stalled: The Political Limits of the Internet in the Post-Soviet Sphere. New York: Oxford University Press, 2013.
2. Bennett W.L., Segerberg A. The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 2012. Vol. 15. No 5. P. 739-768.
3. Bimber B. The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism. *Polity*. 1998. Vol. 31. No 1. Pp. 133-160.

4. Vesnic-Alujevic L. Political participation and web 2.0 in Europe: A case study of Facebook. *Public Relations Review*. 2012. Vol.38. Issue 3. Pp. 466-470.
5. Poster M. Cyber democracy: The internet and the public sphere. In *Virtual politics: Identity and community in cyberspace*. Holmes D. (eds.). London: Sage, 1997.
6. Sandor Vegh. Classifying Forms of Online Activism: The Case of Cyber Protests Against the World Bank. *Cyber Activism: Online Activism in Theory and Practice*. Martha McCaughey and Michael D. Ayers (Eds.), New York, NY: Routledge, 2003. PP. 71–95.
7. Бойко Н.П. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві. *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. С. 375–381.
8. Гражданское общество: теория, история, современность / Отв. ред. З.Т. Голенкова. М.: Ин-т социологии РАН, 1999.

УДК 343.13

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ВИКОНАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ З РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ГРУПИ ЧИ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Бачинський О. В.,
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

У статті проаналізовано наявні наукові дослідження щодо виконання спеціального завдання з розкриття організованої групи чи злочинної організації. Вказано позиції щодо розуміння виконання спеціального завдання, дискусійні питання та наголошено на необхідності поглиблення досліджень проблем теорії та практики вказаної НСРД.

В статье проанализированы имеющиеся научные исследования по выполнению специального задания по раскрытию преступной группы или преступной организации. Указано позиции в понимании выполнения специального задания, дискуссионные вопросы и отмечена необходимость углубления исследований проблем теории и практики, указанной НСРД.

The article analyzes available scientific researches on the implementation of carrying out special assignment to expose criminal activities of the organized group or criminal organization. The positions on understanding the implementation of the carrying out special assignment, the discussion issues and the requirement of deep consideration of the theory and practice problems of the mentioned above covert investigative (detective) action are indicated.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, виконання спеціального завдання, організована злочинність, організована група, злочинна організація.

Постановка проблеми. На сьогодні одним з важливих напрямків забезпечення національної безпеки України є боротьба з організованою злочинністю, яка, враховуючи ускладнену соціально-політичну ситуацію, економічну нестабільність, розвиток криміногенної обстановки, набула значного розвитку та поширення, що викликає занепокоєння. Вказана проблематика не залишається поза увагою і на міжнародному рівні. Так, організована злочинність, зокрема транснаціональна, вважається однією з найбільш небезпечних загроз світовому правопорядку.

Особливо небезпечною є тенденція зрощення організованих груп та злочинних організацій з органами державної влади та місцевого самоврядування, залучення їх представників, в тому числі високопоставлених, до сприяння, прикриття та безпосередньої участі у злочинній діяльності. Не слід також забувати про можливість використання окремих злочинних організацій та організованих груп іноземними спецслужбами, або сприяння їх створенню за участю громадян України, іноземців чи осіб без громадянства з метою проведення розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності, дестабілізації суспільного життя, залякування громадян, завдання шкоди державній безпеці України.

Така ситуація вимагає своєчасного, скоординованого, жорсткого реагування правоохоронних органів, зокрема Служби безпеки України з використанням ефективних методів боротьби з зазначеними злочинними проявами. Зважаючи на прагнення України долучитися до спільноти передових демократичних держав, мова йде про використання виключно правових, передбачених законодавством, відповідних міжнародним стандартам засобів. Саме з метою створення такого інструментарію у Кримінальному процесуальному кодексі України було закріплено інститут негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), який, хоч і вважається багатьма вченими «правонаступником» оперативно-розшукових заходів, несе в собі безліч новел та особливостей, що потребують дослідження та удосконалення. При значній увазі, приділеній проблематиці боротьби з організованою злочинністю та більшості НСРД, правові та організаційні основи виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяль-

ності організованої групи чи злочинної організації (виконання спеціального завдання) саме Службою безпеки України досліджені фрагментарно та потребують відповідного наукового супроводження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш за все, слід зазначити, що після набуття чинності у 2012 році Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України), популярності серед науковців набули загальні питання теорії та практики НСРД. Власне виконання спеціального завдання досліджувалось такими вченими як: С.В. Албул, М.Ю. Азаров, М.В. Багрій, О.А. Білічак, Л.В. Бобрицький, Г.М. Бірюков, А.А. Венедіктов, Є.Є. Гречин, В.І. Васишинчук, А.А. Галючек, Л.Ф. Гула, О.М. Дроздов, Я.Ю. Конюшенко, С.С. Кудінов, В.В. Луцик, Н.Я. Маньковський, Ю.В. Мантуляк, М.А. Погорецький, П.П. Підюков, О.О. Сухачов, С.А. Хімченко, Р.М. Шехавцов. Гриценко С.О та інші. Проте, зазвичай, виконання спеціального завдання згадується в розрізі загальних питань НСРД, а роботи, які б розглядали виконання спеціального завдання, або його проблемні питання як предмет самостійного дослідження, практично відсутні.

Мета статті полягає у вивченні стану наукової розробки виконання спеціального завдання, систематизації наявних праць з подальшим встановленням перспективних напрямків дослідження даного питання.

Виклад основного матеріалу. Однією з проблем дослідження виконання спеціального завдання є те, що вказана діяльність раніше розглядалася як оперативно-розшуковий захід, проте з прийняттям КПК України у 2012 році можливе виконання спеціального завдання як оперативно-розшукового заходу, так і як НСРД. Вказане спричиняє певні суперечності при розмежуванні вказаних заходів, а також розбіжності в розумінні його сутності та змісту. Більшість вчених звертає увагу на те, що, вказані заходи розмежовуються здебільшого формально і мають розбіжності переважно в меті виконання та формі процесуального закріплення.

Крім того, необхідно відзначити, що деякі вчені при розгляді виконання спеціального завдання та порівнянні його з відповідним оперативно-розшуковим заходом вважають, що їх відмежування проводиться виключно за формальними ознаками. Наприклад А.А. Венедіктов зазначає, що виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації є безпосереднім засобом виконання завдань і досягнення мети як ОРД, так і кримінального процесу. Його сутність, механізм практичної реалізації та зміст результатів у межах кожної з названих діяльностей систем є однаковими. Юридична форма оперативного впровадження буде різною залежно від сфери застосування: в ОРД – оперативно-розшуковий захід, у кримінальному процесі – негласна слідча (розшукова) дія. Залежно від юридичної форми виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації набуває різного статусу, що втілюється у визначенні законом різних суб'єктів ініціативи його застосування та санкціонування, різних наслідків не виконання доручень на його проведення [1].

С.А. Хімченко та С.В. Албул хоча і розглядають виконання спеціального завдання в аспекті діяльності органів внутрішніх справ, звертають увагу на важливі проблеми регулювання вказаної НСРД загалом, як наприклад: строки проведення, організація, захист осіб, що виконують спеціальне завдання, а також наголошують на необхідності подальших напрацювань у вказаній сфері. Так, автори на основі аналізу положень чинного законодавства стверджують, що існуючий стан правової регламентації виконання спеціального завдання, хоча і здається, на перший погляд, достатньо повним, але при ретельному ознайомленні виявляється таким, що потребує вдосконалення з урахуванням міжгалузевих зв'язків, кореляції понять та визначень, особливостей організації і тактики правоохоронної діяльності [2].

Активно досліджувалось питання суб'єктів виконання спеціального завдання, зокрема такими вченими як Н.Я. Маньковський, В.В. Котова. Особлива увага в їхніх роботах приділена забезпеченню безпеки осіб, що виконують спеціальне завдання, розглядаються категорії осіб, що можуть залучатись до вказаної НСРД, підстави їх залучення тощо.

Позиція деяких вчених є не досить зрозумілою саме щодо розмежування вказаних заходів. Так, М.Ю. Азаров, проводить значну роботу щодо аналізу наявних досліджень з питань виконання спеціального завдання як оперативно-розшукового заходу та здійснює спроби підвести підсумки і систематизувати певні проблемні питання, такі, як підстави виконання спеціального завдання, види, суб'єкти, окремі аспекти планування, роль тактики проведення заходу, умови та принципи тощо [3]. Проте в подальшому, згадуючи про засоби, що повинні сприяти ефективності вказаного заходу, посиляється на окремі положення КПК України (використання імітаційних засобів, спеціальних речей та документів, підприємств, негласне отримання зразків, використання слідчим конфіденційного співробітництва).

Разом з тим, в науковому середовищі переважає думка, щодо необхідності подальших розробок питань виконання спеціального завдання, покращення законодавчого та організаційно-тактичного забезпечення. Так, наприклад С.В. Албул зазначає, що чинне законодавство, яке регламентує окремі питання впровадження штатних та позаштатних негласних працівників оперативних підрозділів у злочинне середовище (Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про опе-

ративно-розшукову діяльність»)), містить певні суперечності, а в подальшому приходить до висновку про необхідність удосконалення кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства щодо проведення виконання спеціального завдання [4].

Важливим напрямком вивчення виконання спеціального завдання є дослідження міжнародного законодавства, що його регулює, а також висвітлення проблем щодо здійснення такого заходу на міжнародному рівні, особливо в світлі актуалізації питань боротьби з транснаціональною організованою злочинністю. Такі дослідження проводились наступними вченими: П.П. Підюков, Є.К. Паніотов, Я.Ю. Конюшенко, О.В. Камінська, які в своїх статтях [5; 6] вивчають міжнародне законодавство, що регулює дії, аналогічні виконанню спеціального завдання і регламентує міжнародну допомогу по їх здійсненню. Водночас автори, детально аналізуючи національне законодавство країн Європейського союзу та сусідів з України щодо вказаних НСРД, наголошують на необхідності адаптації національних законодавств до вимог міжнародних нормативно-правових актів.

Також П.П. Підюков та Я.Ю. Конюшенко звертають увагу на різні підходи до визначення термінології в Україні та за кордоном щодо тлумачення та законодавчої дефініції поняття негласної діяльності працівника правоохоронного органу (чи іншого його представника), який здійснює негласне оперативно-розшукове провадження під прикриттям або як вигадана особа («таємне розслідування», «оперативне впровадження», «секретне розслідування», «агентурна операція», «входження (або проникнення) у злочинну групу» та ін.) [7]. У своїй статті автори наголошують на необхідності усунення цих протиріч, зокрема в частині, що стосується гармонізації з міжнародним законодавством норм про проведення виконання спеціального завдання як в Україні, так і в інших країнах. Крім того, необхідно підтримати позицію авторів щодо складності проведення та необхідності ретельної організації вказаних заходів, матеріально-технічного забезпечення та адаптації особи після завершення виконання спеціального завдання і погодитись з пропозицією детальної розробки вказаних заходів із подальшим відображенням у типовій методиці та закріпленням у міжвідомчій інструкції.

М.В. Багрій та В.В. Луцик в своїй монографії «Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід» визначають поняття та загальні положення щодо НСРД, а також проводять детальний аналіз негласних слідчих розшукових дій, в тому числі і виконання спеціального завдання. Так, автори торкаються таких проблем виконання спеціального завдання як: стан нормативного регулювання та його розвиток, співвідношення виконання спеціального завдання з відповідним оперативно-розшуковим заходом, використання отриманих матеріалів, суб'єктний склад учасників вказаної НСРД, строки проведення, окремі питання тактики проведення тощо. Крім того, цілий розділ у вказаній праці присвячено міжнародному досвіду правового регулювання і проведення НСРД, де також згадується і виконання спеціального завдання, що дозволяє зробити висновок про певну схожість моделі, передбаченої КПК України, з положеннями, що нормують подібну діяльність правоохоронних органів передових держав Європи [8].

В посібнику «Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні», виданому колективом у складі наступних авторів: С.С. Кудінов., Р.М. Шехавцов, О.М. Дроздов, С.О. Гриценко, описані базові положення щодо проведення НСРД, в тому числі виконання спеціального завдання. У роботі в значній кількості наведені зразки процесуальних документів, окремі положення чинного законодавства, яке регулює проведення НСРД. Крім того, вказано приклади практики Європейського суду з прав людини, в тому числі особливо цікаві для вивчення окремі справи, що розглядалися відносно здійснення правоохоронними органами Європейських держав своїх функцій, аналогічних виконанню спеціального завдання [9].

Важливість вказаної тематики підкреслює і наявність дослідження виконання спеціального завдання в інших галузях. Так, наприклад, О.І. Альошина [10] під час проведення кримінально-правового дослідження провокації злочину на рівні дисертації розглядає також і провокацію злочину під час виконання спеціального завдання, а також наслідки, до яких приводять такі випадки. Виконання спеціального завдання розглядається в кримінальному праві як соціально корисна поведінка, а саме Ю.В. Мантуляк [11] в своїй дисертаційній роботі розглядає її як обставину, що звільняє від кримінальної відповідальності.

Висновки. Аналіз наявних наукових досліджень щодо виконання спеціального завдання дозволяє погодитись з думкою більшості науковців та зробити висновок про необхідність поглиблення досліджень проблем теорії та практики вказаної НСРД. Зокрема, на нашу думку, актуальним є розмежування виконання спеціального завдання з однойменним (аналогічним) оперативно-розшуковим заходом, визначення правових особливостей та місця в системі НСРД, а також вироблення організаційно-тактичних орієнтирів для проведення вказаної НСРД в сучасних кримінально-правових реаліях.

Разом з тим, необхідно відмітити практично повну відсутність дослідження виконання спеціального завдання саме Службою безпеки України, що спонукає до наукових пошуків з урахуванням усіх особливостей суб'єктів виконання, їхньої компетентності та специфічних атрибутів сучасної організованої злочинності.

Література:

1. Венедіктов А.А. Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014, № 2. С. 74–77.
2. Албул С.В., Хімченко С.А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: новий крок у правовому забезпеченні. Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 263–265.
3. Азаров М.Ю. Особливості виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013, № 1. С. 11–18.
4. Албул С.В. Питання уніфікації норм кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства щодо впровадження негласних працівників в організовану групу чи злочинну організацію. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/203/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf>
5. Підюков П.П., Паніотов Є.К., Конюшенко Я.Ю., Камінська О.В. Національне законодавство країн Європи щодо міжнародного співробітництва правоохоронних органів при проведенні спільних агентурних операцій (таємних розслідувань). Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). 2013, № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpifyua_2013_2_22
6. Підюков П.П., Паніотов Є.К. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів при проведенні спільних агентурних операцій (таємних розслідувань). Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014, Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2014_1_13
7. Підюков П.П., Конюшенко Я.Ю. Агентурні операції як різновид негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених новим КПК України, та їх нормативно-правова регламентація. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_9
8. Багрій М.В., Луцик В.В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
9. Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Дроздов О.М., Гриценко С.О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник. Х.: Оберіг, 2013. 344 с.
10. Альошина О.І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження): дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2007. 204 арк.
11. Мантуляк Ю.В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. 259 арк.
12. Котова, В.В. Визначення поняття забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Кривий Ріг: 2015, № 1(52). С. 130–134.

ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ ЯК ОБ'ЄКТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА: АНАЛІЗ НОРМАТИВНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Бережна А. О.,
*аспірант кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті розглянуто природу музичного твору, як об'єкта захисту авторського права. Досліджено питання виплати винагороди за використання результату творчої діяльності автора музичного твору, виконавця та виробника фонограм з комерційною метою. Окремо висвітлене питання управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав. На основі системного аналізу положень нормативно-правових актів та їх практичного застосування внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

В статье рассмотрена природа музыкального произведения как объекта защиты авторского права. Исследован вопрос выплаты вознаграждения за использование результата творческой деятельности автора музыкального произведения, исполнителя и производителя фонограмм в коммерческих целях. Отдельно рассмотрен вопрос управления имущественными правами субъектов авторского права и смежных прав. На основе системного анализа положений нормативно-правовых актов и их практического применения внесены предложения по совершенствованию законодательства Украины в этой сфере.

The article deals with the nature of the musical work as an object of copyright protection. The issue of remuneration payment for the use of the result of creative activity of the author of a musical work, the performer and phonograms producer for commercial purposes has been investigated. The issue of property rights management of the copyright proprietors and related rights is covered separately. On the basis of a systematic analysis of the provisions of regulatory legal acts and their practical application, offers were submitted to improve the legislation of Ukraine in this area.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, музичний твір, виключне право, організація колективного управління.

Постановка проблеми. Музичний супровід у закладах торгівлі чи громадського харчування сьогодні є звичним явищем. Однак мало хто з власників відповідних закладів визнає той факт, що певний стиль музичного оформлення є таким же невід'ємним елементом його маркетингу, як інтер'єр, екстер'єр та загальна концепція стилістики закладу. Подібне використання музичних творів має комерційну мету: залучити якомога більше клієнтів і, відповідно, збільшити свій прибуток.

Простота та доступність сучасних технічних засобів, які надають їх власникам фактичну можливість безперешкодного використання результатів інтелектуальної діяльності в сфері музики, зокрема можливість їх «цифрового» копіювання в необмеженій кількості, призвели до масштабного збільшення випадків порушення законодавства про авторське право та суміжні права. Підприємці повинні розуміти, що музичні твори у комерційних відносинах виступають у якості товару з відповідним ціновим еквівалентом, а отже їх протиправне використання може завдати не тільки моральну шкоду а й значний матеріальний збиток правовласникам.

Мета статті. Дослідження поняття музичного твору, як об'єкта авторського права; аналіз та оцінка його використання суб'єктами господарської діяльності; висвітлення питання управління майновими правами автора. і внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Авторське право та суміжні з ним права є об'єктами досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Бааджи Н.П., Бондаренко С.В., Ізбаш О.О., Кулініч О.О., Лазаренко Т.Л., Надельман Э.А., Підопригора О.Б., Севастьянова О.В., Ульянова Г.О., Харитоновна О.І.

Відповідно до ст. 433 Цивільного кодексу України та ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі Закон) об'єктами авторського права є твори у галузі науки, літератури і мис-

тецтва. В цей перелік законотворцем включено і музичні твори. Проте самого визначення поняття «твір» немає. Спираючись на нормативні положення можна зазначити, що для визнання твору об'єктом авторського права, потрібно, щоб він був наділений певними ознаками, а саме: мати творчий характер, бути оригінальним та мати об'єктивну форму вираження.

Прогалина щодо визначення загального для всіх окремих об'єктів поняття – «твір», частково заповнена в юридичній науці за допомогою вчених-цивілістів, тож існує багато варіантів визначення, які так чи інакше розкривають його суть.

За визначенням Бондаренка С.В., твір – це сукупність ідей, думок, міркувань, образів, наукових положень, оцінок, висновків, пропозицій тощо, які виникли у процесі творчої діяльності автора і знайшли своє відображення у певній об'єктивній формі [1, с. 54].

Складнішим на даний час є питанням з визначенням музичного твору, адже відповідне поняття не закріплене на законодавчому рівні. Щодо науковців, вони теж не розкривають зміст цього поняття у своїх працях.

Враховуючи обов'язкові ознаки, якими має володіти об'єкт авторського права, зазначимо наступне. Музичний твір – як об'єкт авторського права – є, насамперед, результатом творчої діяльності. Він складається зі сполучень звуків, створюваних музичними інструментами і (чи) голосом. В унікальному поєднанні цих складників полягає наступна обов'язкова ознака: оригінальність музичного твору.

Відповідно до ч. 3 ст. 8 Закону правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі. Ця норма поширює свою дію на всі без винятків види творів. Проте треба зауважити, що форма вираження музичного твору може бути різноманітною: нотний запис, звукозапис, публічне виконання, публічне сповіщення.

Загалом музичний твір можна визначити як сукупність ідей та образів, отриманих в результаті творчого процесу, що виражені для об'єктивного сприйняття за допомогою звуків людського голосу, музичних інструментів або їх звукових комбінацій, та зафіксовані на матеріальному носії.

Усі передбачені діючим законодавством авторські права виникають внаслідок факту створення твору. Відповідно ж до ч. 2 ст. 37 Закону суміжне право виникає внаслідок факту виконання твору, виробництва фонограми, виробництва відеограми, оприлюднення передачі організації мовлення. Хибним є уявлення про те, що відсутність фактів використання твору або об'єкта суміжних прав виключає ці об'єкти з правової охорони. Майнове авторське або суміжне право діє протягом строку, встановленого Законом, незалежно від наявності фактів використання твору або об'єкта суміжних прав відповідними суб'єктами. Будь-яка особа, яка після закінчення строку охорони авторського права по відношенню до неоприлюдненого твору вперше його оприлюднює, користується захистом, що є рівноцінним захисту майнових прав автора. Строк охорони цих прав становить 25 років від дати, коли твір був вперше оприлюднений [2].

Заявки про реєстрацію авторського права на твір та договорів, які стосуються права автора на твір, а також документи про передачу прав на об'єкти права інтелектуальної власності, що охороняються на території України, та про видачу ліцензій на використання об'єктів права інтелектуальної власності з травня 2017 року приймає Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. У зв'язку з опублікуванням Постанови Кабінету Міністрів України від 11.05.2017 № 320, Державна служба інтелектуальної власності України (ДСІВ) з 19 травня 2017 року припинила виконувати функції з реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності: діяльність, пов'язану з їх виконанням, відтепер здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Відповідно до ст. 440 ЦК України до майнових прав інтелектуальної власності на твір відносяться: право на використання твору; виключне право дозволяти використання твору; право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [3].

Як зазначено у Законі, виключним правом є майнове право особи, яка має щодо твору (його виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми) авторське право і/або суміжні права на використання цих об'єктів лише нею, а також право на видачу лише цією особою дозволу чи заборони на їх використання іншими особами у межах строку, встановленого цим Законом. Публічним є виконання або надання (за згодою суб'єктів авторського права) фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, гри, співу, танцю та іншим способом, як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передачі в ефір чи по кабелях) у місцях, де присутні особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї. У ч. 3 ст. 15 Закону зазначено, що виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти деякі дії, зокрема публічне виконання і публічне оприлюднення творів.

У Постанові пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» роз'яснено, що використання твору вважається, поза іншим, його публічне використання різними способами, а саме: публічний показ, публічне виконання (як у реальному часі («наживо»), так і за допомогою технічних засобів); публічне сповіщення (радіо, телебачення); публічна демонстрація аудіовізуального твору (зі звуковим супроводом чи без такого) у місці, відкритому для загального відвідування, або в іншому місці (приміщенні), де присутні особи, які не належать до кола однієї сім'ї чи близьких знайомих цієї сім'ї – незалежно від того, чи сприймається твір публікою безпосередньо у місці його публічної демонстрації (публічного показу), чи в іншому місці одночасно з такою демонстрацією (показом) (ст. 441 ЦК України).

Суб'єкту господарювання для використання музичного твору у громадському закладі, окрім отримання дозволу автора, необхідно також сплатити винагороду власнику суміжних прав (фонограм) – за умови їх комерційного використання. Адже зі змісту статей 435, 440, 441, 443 ЦК України та статей 7, 15, 31-33 Закону вбачається, що право на використання твору належить автору або іншій особі, яка одержала відповідне майнове право у встановленому порядку; використання твору здійснюється лише за згодою автора або особи, якій передано відповідне майнове право (за виключенням випадків, вичерпний перелік яких встановлено законом).

Законом встановлено, що якщо фонограми, відеограми чи їх примірники, введені у цивільний обіг самим виробником чи за його згодою шляхом їх першого продажу в Україні, то допускається їх наступне розповсюдження шляхом продажу, дарування тощо без згоди виробника фонограми (відеограми) чи його правонаступника і без виплати йому винагороди. Проте й у цьому випадку право здавання таких примірників фонограм (відеограм) у майновий найм чи комерційний прокат залишається виключно правом виробника фонограми (відеограми) [2].

Винагорода автору (володільцю суміжних прав) виплачується у формі паушального (разового) платежу чи то у формі роялті, а також може складатися з комбінованих платежів.

Використання твору без дозволу правовласника є порушенням авторського права (суміжних прав), передбаченим ст. 50 Закону, за яке, згідно з ст. 52, передбачена можливість притягнення винної особи до відповідальності у вигляді сплати компенсації в розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат.

Питанню управління майновими правами присвячено окремий IV розділ Закону – «Управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав». Визначено способи управління майновими правами суб'єктів авторського права та суміжних прав: особисто, через свого повіреного, через організацію колективного управління. Оптимальним для правовласника та найбільш розповсюдженим у практичній діяльності є управління майновими правами шляхом організації колективного управління.

Як зазначено в Законі, організація колективного управління (організація колективного управління майновими правами) – організація, що управляє на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права і/або суміжних прав і не має на меті одержання прибутку (ст. 1). Відповідно до ч. 3 та 4 ст. 48 Закону, повноваження на колективне управління майновими правами передаються організаціям колективного управління авторами та іншими суб'єктами авторського права і/або суміжних прав на основі договорів, укладених у письмовій формі; організації колективного управління можуть управляти на території України майновими правами іноземних суб'єктів авторського права і/або суміжних прав на основі договорів з аналогічними іноземними організаціями, включаючи взаємне представництво інтересів.

Згідно зі ст. 49 Закону, організації колективного управління виконують відповідні функції від імені суб'єктів авторського права і/або суміжних прав і на основі одержаних від них повноважень. Зокрема, зазначені організації укладають договори про використання прав, погоджують з користувачами розмір винагороди під час укладання договору, збирають винагороду, розподіляють і виплачують зібрану винагороду суб'єктам авторського права і/або суміжних прав [4].

До функцій організацій колективного управління входять дії, передбачені чинним законодавством для захисту прав, які здійснює організація, в тому числі звертання до суду за захистом прав суб'єктів авторського права і/або суміжних прав відповідно до статутних повноважень та доручення цих суб'єктів [5].

У відповідності до п. 49 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» організації колективного управління, які здійснюють управління майновими правами на твори, повинні довести наявність у них прав на управління авторськими майновими правами певного кола осіб. Отже у разі звернення організації колективного управління до суду з позовом про захист прав суб'єктів авторського права суд повинен з'ясувати обсяг повноважень цієї організації згідно з договорами, укладеними цією організацією та суб'єктом авторського права. Якщо у організації колективного управління відсутні повноваження на управління майновими правами суб'єкта авторського права, зокрема, щодо конкретного твору, судам слід відмовляти у задоволенні позову цієї організації. Документами, що підтверджують право організації на звернення до суду із заявою про захист автор-

ського права та/або суміжних прав, є: видане Міністерством освіти і науки України свідоцтво про облік організацій колективного управління; свідоцтво про призначення організації уповноваженою організацією колективного управління згідно із ст. 42, 43 Закону; статут організації, що управляє майновими правами на колективній основі; в інших випадках, що не передбачені згаданими статтями Закону, – договір з особою, якій належать відповідні права, на управління майновими правами на колективній основі, та/або договір з іноземною організацією, що управляє аналогічними правами, і документи, що підтверджують наявність у неї відповідних повноважень.

Варто зауважити, що Закон України «Про авторське право та суміжні права», який передбачає функціонування організацій колективного управління майновими авторськими та суміжними правами, докладно не висвітлює правовий статус, особливості функціонування організацій колективного управління, порядок їх взаємодії із суб'єктами авторського права та суміжних прав, користувачами, іншими організаціями і органами державної влади, контролю за діяльністю організацій колективного управління тощо. Це, в свою чергу, призводить до неефективної діяльності існуючих організацій колективного управління, широкого поля для зловживань з боку посадових осіб вказаних організацій, відсутності прозорої системи збору і розподілу винагороди на користь суб'єктів авторських та суміжних прав, відмови користувачів від здійснення виплат в рамках системи колективного управління і, як наслідок, масового порушення авторських та суміжних прав.

На сьогодні у Верховній Раді зареєстровано проект Закону України «Про колективне управління майновими авторськими та суміжними правами». Необхідність реформування сфери колективного управління в Україні неодноразово підкреслювалась у щорічних звітах торговельного представника США (USTR) («Спеціальна доповідь 301»), які видаються згідно з підсумками огляду стану охорони і захисту прав інтелектуальної власності в торговельних партнерів США по всьому світу. Проект Закону України «Про колективне управління майновими авторськими та суміжними правами» розроблено з метою імплементації положень ст. 158, 168, 170, 179, 190, 192 Глави 9 «Інтелектуальна власність» Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони, у відповідності з пунктом 125 Плану заходів з імплементації розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої сторони, на 2016-2019 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 217-р [6].

Як зазначають автори у пояснювальній записці, законопроект розроблено у відповідності до чинних світових стандартів з урахуванням положень Директиви Європейського парламенту та Ради № 2014/26/ЄС від 26.02.2014 «Про колективне управління авторським та суміжними правами та мультитериторіальне ліцензування прав на музичні твори з метою он-лайн використання на внутрішньому ринку» [6].

За використання об'єктів авторського права п. 21, 22 Додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 18.01.2003 № 72 передбачена мінімальна ставка авторської винагороди у разі виконання творів виконавцями та виконання примірників творів у запису у місцях з платним і безплатним входом (у тому числі в кафе, барі, ресторані та нічному клубі). Наприклад, у місцях з платним входом мінімальна ставка винагороди складає 4% від суми валового збору, одержаного від продажу квитків, а у місцях з безплатним входом – 1% доходів, одержаних з того виду діяльності, у процесі якої відбувається використання творів, а у разі відсутності таких доходів – 2,5% від загальної суми витрат організатора на проведення заходу [7].

Згідно з пунктом 3 розділу II додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 18.01.2003 № 71 «Про затвердження розміру, порядку та умов виплати винагороди (роялті) за комерційне використання опублікованих з комерційною метою фонограм, відеограм, їх примірників та зафіксованих у них виконань» до числа суб'єктів, які здійснюють комерційне використання фонограм віднесені суб'єкти господарювання (підприємці), які здійснюють свою діяльність з використанням (програванням, звучанням) записів музики, пісень та отримують прибуток (доход), у тому числі за рахунок прямого чи опосередкованого використання у своїй діяльності фонограм, відеограм та зафіксованих у них виконань [8]. Поза іншими, до них належать суб'єкти господарювання, що є власниками закладів культури, кінотеатрів і відеосалонів, казино, нічних клубів та інших грально-розважальних закладів, виставкових залів, барів, кафе, ресторанів та інших підприємств громадського харчування, пансіонатів, готелів, дискотек, танцювальних і концертних майданчиків, парків, стадіонів, спортивних залів, підприємств та організацій торгівлі, побутового обслуговування, пасажирського транспорту і так далі (повний перелік міститься у постанові).

Побутує уявлення про те, що під час трансляції телевізійних чи радіопередач немає необхідності виплати авторської винагороди. Однак таке твердження є помилковим, оскільки трансляція телепередач чи радіопередач підпадає під визначення публічного виконання. Відповідно, наявність у кафе лише договору про надання йому послуг кабельного телебачення дає можливість виключно персоналу скористатися відповідними можливостями, без доступу відвідувачів [9].

Кожен окремий факт протиправного використання об'єктів авторського права та/або суміжних прав становить самостійне порушення і може бути підставою для застосування відповідальності у вигляді стягнення компенсації. Кожний суб'єкт авторського права, порушуючи це право, в тому числі на один твір, має право на компенсацію в розмірі не менше 10 мінімальних заробітних плат. Розмір компенсації визначається судом у межах заявлених вимог в залежності від характеру порушення, ступеню вини відповідача та інших обставин. Зокрема, враховується такі моменти: тривалість порушення та його обсяг (одно- або багаторазове використання об'єкта авторського права); передбачуваний розмір збитків потерпілої особи; розмір доходу, отриманого внаслідок правопорушення; кількість потерпілих осіб; наміри відповідача; наявність раніше вчинених відповідачем порушень виключного права даного позивача; можливість відновлення попереднього стану та необхідні для цього зусилля тощо. Відповідні мотиви визначення розміру компенсації мають бути наведені в судовому рішенні. Наведена правова позиція викладена у постанові Верховного Суду України від 11.11.2015 р. у справі № 910/29116/14 [10].

Висновки. Не дивлячись на чітко прописану законодавцем схему узаконення публічного використання музичних творів, не всі суб'єкти комерційного використання останніх виконують дані приписи, в результаті чого від збитків потерпає як безпосередньо автор, так і вся мистецька сфера загалом. Це є свідченням того, що культура дотримання прав інтелектуальної власності в музичній сфері в Україні знаходиться на низькому рівні. Можливо, такий правовий нігілізм у аналізованій сфері пов'язаний зі значною кількістю варіантів вибору контрагента задля заключення договору щодо музичного оформлення бізнесу. З метою спрощення процедури сплати авторської винагороди та задля чіткішого розуміння, з ким слід укладати відповідний договір, суб'єктам господарської діяльності з одного боку та охорони авторських прав державою з іншого, було б доцільним обрати одну організацію з управління правами на колективній основі та наділити її статусом державної, що надало б подібній організації більше повноважень у сфері захисту авторських та суміжних прав, закріпити за даною колективною організацією право збирати винагороду за будь-яке бездоговірне публічне виконання музичних творів, включаючи плату за звучання музичних творів в ефірі. В результаті таких нововведень система збору коштів за публічне виконання музичних творів в місцях, які знаходяться у вільному доступі для необмеженого кола осіб, стала б більш зрозумілою для суб'єктів підприємницької діяльності та підконтрольною для авторів та власників суміжних прав.

Література:

1. Бондаренко С.В. Авторське право та суміжні права: Курс лекцій. Київ: Інститут інтелектуальної власності і права, 2008. 288 с.
2. Рекомендації щодо застосування винятків та обмежень у сфері авторського права і суміжних прав. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6d893940-fc40-45ef-8d37-bfa07d987cbc&title=RekomendatsiiSchodoZastosuванняViniativTa>
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
4. До відома підприємців – власників кафе, барів, ресторанів та нічних клубів. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&isSpecial=True&id=bb49fa4e-981f-41e7-80d3-677470256aca&title=DoVido>
5. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 13. Ст. 64.
6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про колективне управління майновими авторськими та суміжними правами» // Офіційний портал Верховної ради України. 17 серпня 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62411.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав» № 72 від 18.01.2003 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/72-2003-%D0%BF>.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження розміру, порядку та умов виплати винагороди (роялті) за комерційне використання опублікованих з комерційною метою фонограм, відеогам, їх примірників та зафіксованих у них виконань» від 18.01.2003 № 71. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-2003-%D0%BF>.
9. Музичний супровід та авторське право. Корпорація рішень. 10 лютого 2012 р. URL: <http://www.infodopomoga.com.ua/2012/02/muz-suprovid-avtorske-pravo/>.
10. Постанова Верховного Суду України від 11.11.2015 у справі №910/29116/14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS151002.html.

ВОЗМОЖНЫ ЛИ АДМИНИСТРАТИВНЫЕ СУДЫ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ?

Буренко Р. И.,
магистр права,
докторант Института административного судебного права
Факультета права и администрации
Варшавского университета

В данной статье читателю предлагается ознакомиться с краткой историей развития судебной системы Беларуси, с различными моделями административной юстиции, приводятся статистические сведения о количестве административных жалоб в Беларуси в 2014-2017 гг., а также проблематики образования административных судов в Беларуси и разного подхода в законодательстве Беларуси по разрешению административных споров, а именно в Гражданско-процессуальном и Хозяйственно-процессуальном кодексах. Исследуются правовые возможности образования специализированных административных судов в Республике Беларусь. Сделан вывод о необходимости правовой основы образования специализированных административных судов в Беларуси: разработки и утверждения Парламентом Беларуси законов об образовании административных судов и административном судопроизводстве.

У статті досліджуються правові можливості утворення спеціалізованих адміністративних судів в Республіці Білорусь. Вивчається проблематика різного підходу в законодавстві Білорусі по вирішенню адміністративних спорів, а саме в Цивільно-процесуальному і Господарсько-процесуальному кодекси Білорусі. Зроблено висновок про необхідність правової основи утворення спеціалізованих адміністративних судів в Білорусі: розроблення та затвердження Парламентом Білорусі законів про створення адміністративних судів та адміністративне судочинство.

The legal possibilities of the formation of specialized administrative courts in the Republic of Belarus are explored. The problems of a different approach in the legislation of Belarus on the settlement of administrative disputes, namely in the Code of Civil Procedure and Economic Procedural Codes of Belarus, are being studied. In the concluding part of the article the author makes a reference to the need for a legal basis for the formation of specialized administrative courts in Belarus: the drafting and approval by the Parliament of Belarus of laws on the formation of administrative courts and administrative proceedings.

Ключові слова: Республіка Білорусь, історія судової системи, моделі адміністративної юстиції, статистика адміністративних скарг, адміністративні суди, Цивільний-процесуальний кодекс Білорусі, Господарсько-процесуальний кодекс Білорусі.

Постановка проблемы. В Республике Беларусь споры, вытекающие из административных правоотношений, рассматриваются в общих или хозяйственных судах. В вышеупомянутых судах не созданы ни специальные коллегии, ни специальный институт судей, которые бы рассматривали данную категорию споров. Иными словами, в Республике Беларусь отсутствует административная юстиция, которая уполномочена рассматривать и разрешать в судебной процессуальной форме споры, возникающие в сфере административного управления между гражданами или юридическими лицами, с одной стороны, и административными органами – с другой, с привлечением юрисдикционных органов, специально созданных для разрешения правовых споров. Отсутствие такой юстиции вызывает определенные сложности, а именно:

- поскольку дела, возникающие из административно-правовых отношений, сегодня рассматриваются в рамках общих и хозяйственных судов, то в результате этого возникает множественность судебной подведомственности таких дел.

- в последние годы параллельно со снижением числа дел искового и особого производств возросло число дел, возникающих из административно-правовых отношений, что в итоге привело к перегруженности судебной системы

Исходя из этого, следует отметить, что необходимость создания системы административных судов в Республике Беларусь представляется очевидной и возможной.

Цель исследования. Изучение правовой возможности образования в Республике Беларусь системы специализированных административных судов по рассмотрению споров, вытекающих из административно-правовых взаимоотношений органа государственной власти и гражданина на основе законодательства Республики Беларусь, а также опыта зарубежных государств. Исследование проблематики разного подхода в законодательстве Беларуси по разрешению административных споров, а именно в Гражданско-процессуальном и Хозяйственно-процессуальном кодексах. Проведение анализа развития судебной системы Республики Беларусь, систематизация знаний по исследуемой теме на основе нормативных правовых актов Республики Беларусь и учебной литературы.

Историческая справка. 30 марта 1923 года Центральный Исполнительный Комитет (далее – ЦИК) во II сессии принял постановление о создании Верховного Суда Беларуси (далее – ВС). В этом же году утвердил правовые нормы, касающиеся судебного устройства Белорусской Советской Социалистической Республики (далее – БССР), которые вошли в жизнь 15 апреля 1923 года.

На этапе становления Верховный Суд осуществлял надзор за всеми судами БССР, кроме военных и транспортных трибуналов.

Верховный Суд рассматривал кассационные жалобы, действовал в составе Президиума, Пленума, а также коллегий по уголовным и гражданским делам.

Согласно статье 43 Конституции Союза Советских Социалистических Республик (далее – СССР) от 1924 года: «В целях укрепления революционного порядка на территории СССР при ЦИК создается ВС...».

Согласно данной норме по заявлению ЦИК к компетенции ВС СССР принадлежало право рассмотрения дел о соответствии постановлений союзных республик СССР – Конституции СССР [1].

В 1924-1925 годах принимается новое устройство судебной системы, которым устанавливалось, что ВС мог выступать как суд первой инстанции в делах особой важности.

28 марта 1924 года председателем ВС стал Евгений Волановский.

19 сентября 1924 было осуществлено первое заседание Пленума ВС БССР.

В 1931 году было изменено законодательство об устройстве судебной системы, согласно которому ВС БССР имел право законодательной инициативы, а Президиум ВС БССР имел право надзора над приговорами и кассационными постановлениями ВС БССР.

10 июля 1934 года принимается постановление ЦИК и Совета Народных Комиссаров (далее – СНК) СССР «О создании в СССР Народного Комиссариата Внутренних Дел», которым в ВС БССР были созданы специальные судебные коллегии в составе председательствующего и двух членов суда (так называемые «тройки») по вопросам рассмотрения преступлений против власти (контрреволюционных и против осуществления советской власти). К сожалению, деятельность таких коллегий привела к серьезным массовым нарушениям прав и свобод граждан во времена репрессий в СССР 1934–1940.

В 1936 году была принята новая конституция СССР, которая полностью приняла предыдущее судебное устройство. В этом же году компетенция ВС СССР была установлена иным образом. ВС, согласно статьи 104 Конституции СССР 1936 года, осуществлял надзор над всеми судами СССР [2].

В развитии административной юстиции в БССР важное значение имело постановление ЦИК и СНК СССР от 11 апреля 1937 года, которым отменялся административный порядок и устанавливался судебный порядок при конфискации имущества в случаях задолженности оплаты государственного налога или же местного, обязательного страхования, а также обязательного расчёта продовольствия в колхозах, совхозах и отдельных категорий граждан [3].

16 августа 1938 года был принят закон, направленный на централизацию судебной системы СССР. Право законодательной инициативы принадлежало только ВС СССР, а не как раньше – Верховным Судам союзных республик. Также согласно данному закону перестают функционировать Пленум и Президиум ВС. Остались только коллегии по уголовным и гражданским делам в качестве суда I, II и надзорной инстанций [4].

В 1944 году ВС БССР после освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков, снова продолжает свою деятельность, которая была направлена на укрепление правопорядка на территории Беларуси, ликвидации последствий немецкой оккупации, борьбы с кражами и служебными преступлениями.

В 50-х годах в ВС союзных республик были созданы Президиумы по рассмотрению дел в порядке надзора. Президиум имел возможность изменять приговоры коллегий по уголовным делам, поскольку ранее не было возможности обжалования приговоров коллегий. Также была осуществлена значительная работа по рассмотрению дел незаконно осужденных граждан за так называемые «политические» преступления во времена массовых репрессий 1934-1940. Многие осужденные были оправданы и реабилитированы.

В 1956 году ликвидируется Министерство Юстиции СССР, а в 1960 году ликвидируется Министерство Юстиции БССР. Функции руководства судами I и II инстанций, нотариусов и судебной ста-

тики перешли к ВС, который выполнял данные функции до 1970 года, когда снова было создано Министерство Юстиции БССР [5].

25 декабря 1958 был принят закон СССР о судебном устройстве СССР [6]. С принятием закона от 25 декабря 1958 года, закона от 8 декабря 1961 года о гражданском судопроизводстве в СССР [7], а также Конституции СССР от 1977 года [8] начинается новый этап развития административной юстиции в БССР. Так, при рассмотрении уголовных, административных и гражданских дел в судах БССР существовал принцип посредственного контроля деятельности администрации. Этот контроль основывался на том, что суд мог исследовать, имеющиеся в деле нормативные акты органов администрации. Однако сами нормативные акты не могли быть предметом спора. В тех случаях, когда суд установит, что нормативный акт администрации противоречит праву, он издавал определение об осуществлении проверки компетентными органами [9].

26 ноября 1981 года был принят закон о судебном устройстве в БССР [10], согласно которому ВС БССР осуществлял деятельность в составе Пленума, судебных коллегий по уголовным и гражданским делам, а с 1989 года – в составе Президиума, в компетенции которого было рассмотрение дел в качестве суда надзорной инстанции и организация ВС.

Следующим этапом развития административной юстиции было принятие закона СССР от 30 июня 1987 года, согласно которому граждане имели право обжалования в суде действий (бездействий) руководителей государственных органов власти [11]. Однако, согласно части 2 статьи 1 закона, граждане не имели право обжаловать в суде законность нормативных актов.

В 1992 году в ВС Республики Беларусь (далее – РБ) начинает свою деятельность специализированная коллегия по военным делам. Также Парламент Беларуси утверждает концепцию судебной реформы, целью которой является независимость судебной власти, развитие судебного контроля, прав и свобод граждан, изменения в законодательстве в соответствии с международными нормами, укрепление организации и системы судов в Беларуси.

В январе 1995 года принят закон РБ «Об судостроительстве и статусе судей», которым установлена новая система судостроительства [12]. Так, согласно статье 17 данного закона, судостроительство в Беларуси состоит из Конституционного Суда, Верховного Суда, областных судов, районных (городских) судов общей юрисдикции, Белорусского Военного Суда, Высшего Хозяйственного Суда. ВС РБ начал свою деятельность в составе 4 судебных коллегий – по уголовным, гражданским, интеллектуальным и военным делам, а также Президиума, Пленума, который анализирует практику применения законодательства и судебную статистику. Постановления Пленума ВС приобрели силу нормативно-правового акта. Президиум ВС стал наивысшим органом при рассмотрении дел в порядке надзора.

К сожалению, Конституция РБ 1994 года не наделила правом законодательной инициативы Верховный Суд – статья 99 Конституции [13].

15 июля 1998 года был принят закон РБ, согласно которому была создана специализированная судебная коллегия по интеллектуальным делам [14].

29 июня 2006 года вступает в силу кодекс РБ «О судостроительстве и статусе судей». Очень важно отметить, что согласно статье 28 кодекса предусматривается возможность создания специализированных судов в системе судов общей юрисдикции, таких как: по делам несовершеннолетних, семейных, земельных, административных и других [15].

1 июля 2014 года, согласно Декрету Президента РБ № 6 от 29 ноября 2013, Высший Хозяйственный Суд РБ был объединён с Верховным Судом РБ [16]. Областные хозяйственные суды были переименованы в экономические. Кроме того, согласно пункта 10.1 Декрета подлежала ликвидации коллегия ВС РБ по военным делам, а согласно пункта 10.2 ликвидировался Белорусский Военный Суд, а также межгарнизонные военные суды.

В настоящее время Верховный Суд Республики Беларусь действует в составе 4 судебных коллегий – по уголовным, гражданским, интеллектуальным и экономическим делам, Пленума, Президиума и аппарата судебной статистики.

Изложение основного материала. С исторической точки зрения административную юстицию можно разделить на четыре фундаментальных модели.

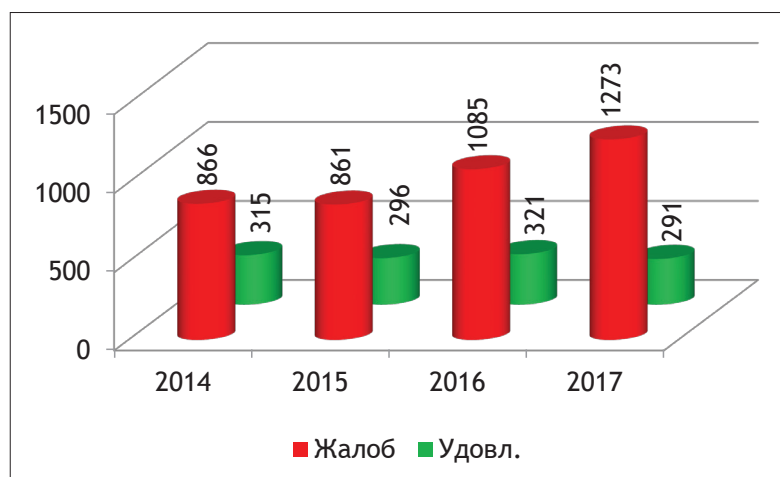
Первая модель основывается на том, что вышестоящий орган государственной администрации контролирует деятельность нижестоящего органа, в том числе и издаваемые им нормативно-правовые акты. Такая модель реализуется во Франции или Италии и пропагандирует идею разделения власти. Это означает, что органы административной исполнительной власти независимы от законодательной и судебной. Органы юрисдикции административно-правовых споров образуются в рамках исполнительной ветви власти. Суды общей юрисдикции не имеют права рассмотрения таких споров [17]. Следует заметить, что при такой модели административной юстиции принципы независимости и объективности при рассмотрении подобного рода споров между органом власти и гражданином не могут реализовываться в полной мере, поскольку лица, уполномоченные в рассмотрении таких споров – являются работниками вышестоящих органов.

Вторая модель, «quasi-судебная», основывается на том, что при рассмотрении административно-публичных споров в государственных органах создаются специальные судебно-административные органы по рассмотрению жалоб граждан. Такая модель существует в Великобритании, США, Канаде, Австралии. Однако законодательство этих стран не запрещает направлять жалобы на действия органа государственной власти в суд. Главный недостаток этой модели заключается в том, что руководитель такого органа не имеет «судейской» независимости и в любой момент может быть отозван. Выходит, что администрация в таких спорах как бы сама себе судья. Это нарушает главный принцип справедливости – никто не может быть судьёй в собственном же споре [18].

Третья модель, «административно-судебная», основывается на принципе образования специализированных административных судов, деятельность которых происходит отдельно от судов общей юрисдикции. Такая модель реализуется в Германии, Австрии, Польше, Украине. Рассмотрение административно-публичных споров осуществляется в рамках процесса административного судопроизводства. Минусы этой модели в том, что система судов становится более разветвлённой, в связи с чем, могут возникать споры о подсудности, а система судов для государства становится более затратной [19].

Четвёртая модель, «общая», основывается на том, что споры, вытекающие из административно-публичных взаимоотношений органа государственной власти и гражданина, рассматриваются в судах общей юрисдикции. Однако необходимо отметить, что в таких судах нет судей с такой специализацией или же специализированных коллегий по рассмотрению таких споров. Такая модель реализуется в Российской Федерации, Республике Беларусь.

На данный период в Республике Беларусь особенности разрешения споров, вытекающих из административно-правовых взаимоотношений гражданина и органа государственной администрации, регулируются главой 29 Гражданско-процессуального кодекса РБ (далее – ГПК РБ) [20].

На указанном графике представлена информация о количестве административных жалоб в Беларуси за 2014-2017 гг. Так, в 2014 году было рассмотрено 866 административных жалоб, из них с удовлетворением – 315. В 2015 году – 861, с удовлетворением – 296. В 2016 году – 1085, с удовлетворением – 321. В 2017 году – 1273, в том числе на действия должностных лиц государственных органов – 944, с удовлетворением – 291 [21].

Необходимо отметить, что согласно статьи 29 Закона РБ «О судостроительстве и статусе судей» [14] существует правовая возможность образования специализированных административных судов, в том числе и для нескольких районов. Данную возможность предлагаем рассматривать как «полшага» в сторону образования специализированных административных судов.

В настоящее время в Беларуси растёт количество различных органов государственной администрации, что и влечёт за собой административные споры. Однако такие споры рассматриваются как дела, вытекающие из административно-правовых взаимоотношений в соответствии с гражданско-процессуальным законодательством (глава 29 ГПК РБ). Согласно статье 335 ГПК РБ к данной категории дел относятся:

- жалобы на действия Центральной Избирательной Комиссии по выборам и проведению республиканских референдумов, комиссии по проведению голосования об отзыве депутата, отзыве депутата и члена Совета Республики Национального Собрания РБ;
- жалобы на отказ органов, регистрирующих акты гражданского состояния, внесении исправлений или изменений;
- жалобам на нотариальные действия или их отказ;

– жалобам на действия (бездействие) государственных органов и юридических лиц, а также организаций;

– по жалобам на решения Апелляционного совета при патентном органе.

В экономических судах рассматривают хозяйственные (экономические) споры, возникающие из административных, земельных, финансовых и иных публичных правоотношений в рамках хозяйственного процесса. Согласно статье 42 Хозяйственно-процессуального кодекса (далее – ХПК) РБ относятся дела об/о:

– обжаловании ненормативного правового акта, действий, бездействия административного органа, которыми затрагиваются права заявителя в сфере предпринимательской и иной хозяйственной (экономической) деятельности;

– взыскании с юридических лиц, индивидуальных предпринимателей и граждан, осуществляющих предпринимательскую и иную хозяйственную (экономическую) деятельность, налогов, иных обязательных платежей, если иной порядок их взыскания не установлен законодательными актами;

– признании не подлежащим исполнению исполнительного или иного документа, по которому взыскание производится в бесспорном порядке;

– возврате из бюджета денежных средств, списанных в бесспорном порядке с юридических лиц и индивидуальных предпринимателей;

– отказе в выдаче (продлении срока действия) специального разрешения (лицензии);

– спорах о создании, реорганизации и ликвидации юридических лиц, организаций, не являющихся юридическими лицами, прекращении деятельности индивидуальных предпринимателей;

– спорах об отказе в государственной регистрации юридических лиц, организаций, не являющихся юридическими лицами, и индивидуальных предпринимателей [22].

В соответствии с ГПК РБ жалоба на действия (бездействие) административного органа, кроме случаев, когда законодательством установлен иной порядок, подается в суд после обжалования вышестоящему в порядке подчиненности органу, должностному лицу, который обязан рассмотреть ее и о результатах рассмотрения сообщить гражданину в месячный срок. Таким образом, обжалование в административном порядке для граждан является обязательным перед обращением в суд.

В то же время в ХПК РБ такое требование отсутствует. Есть только правило, что если законодательными актами для определенной категории споров установлен досудебный (претензионный) порядок урегулирования спора, спор может быть передан на рассмотрение хозяйственного суда лишь при условии соблюдения такого порядка.

Судебный процесс по административным спорам инициируется путем подачи жалобы (в общий суд) или заявления (в экономический суд). Частное лицо и административный орган не признаются сторонами (истцом и ответчиком), а поэтому мирового соглашения между ними достигнуто не может быть.

Дела по первой инстанции в общих судах, независимо от уровня, рассматриваются судьями единолично. Только споры, возникающие в связи с созданием, правовой охраной и использованием объектов промышленной собственности, – рассматриваются в Верховном Суде в составе трех судей.

Экономические суды по первой инстанции рассматривают дела как в коллегиальном составе, так и единолично. Коллегию может создать председатель хозяйственного суда или его заместитель. При этом в нее должны входить не менее трех (нечетное количество) судей экономического суда, один из которых является председательствующим.

Подача жалобы или заявления, по общему правилу, не приостанавливает действия оспариваемого акта. Но законом или судом по собственной инициативе в некоторых случаях может быть установлен запрет на исполнение действий административного органа до истечения срока на судебное обжалование или обязательное приостановление исполнения обжалованного действия.

ХПК РБ предусматривает, что подача заявления об оспаривании ненормативного правового акта в хозяйственный суд и принятие его к рассмотрению не приостанавливают действия оспариваемого ненормативного правового акта.

Жалоба в общий суд может быть подана в месячный срок со дня получения гражданином отказа вышестоящего органа в удовлетворении жалобы или со дня истечения месячного срока после подачи жалобы, если заявителем не был получен на нее ответ, а при отсутствии обязательного внесудебного порядка обжалования, то есть со дня, когда гражданину стало известно о нарушении его права. Пропущенный по уважительным причинам срок для подачи жалобы может быть восстановлен судом. Заметим, что специальные сроки обращения в суд по административным спорам ХПК РБ не предусматривает.

Что касается доказывания, то в ГПК РБ есть лишь требование к административным органам предоставить суду материалы, послужившие основанием для соответствующих действий, бездействий.

ХПК РБ устанавливает более детальные правила: при рассмотрении заявления об оспаривании решения административного органа на такой орган возлагается обязанность доказывания:

- соответствия этого решения законодательному или иному нормативному правовому акту,
- а также наличия в органе надлежащих полномочий на издание оспариваемого решения.

Обязанность доказывания законности действий или бездействия органа, которые обжалуются, также возлагаются на такой орган.

Выводы. Следует отметить, что наличие двух не унифицированных между собой актов (ГПК РБ и ХПК РБ), регулирующих административное судопроизводство, а также двух отдельных систем судов, разрешающих административные споры, свидетельствует о разных и не всегда обоснованных подходах к защите физических лиц и юридических лиц. На наш взгляд, физические лица находятся в более ущемленном положении. Также необходимо обратить внимание, что в суде нормативные правовые акты не могут быть предметом обжалования. Мы считаем, что граждане вправе самостоятельно выбирать возможность направления ими жалобы: либо в вышестоящий орган по подчиненности, либо же непосредственно в суд. Каких-либо ограничений в подаче жалобы в суд Конституция Беларуси не предусматривает [13].

Всё это свидетельствует о слабовыраженной правовой процедуре проверки актов органов государственной администрации, об ограниченной возможности граждан, индивидуальных предпринимателей, юридических лиц, общественных объединений реализовать своё право в административно-правовом споре с органом государственной администрации; реализовать напрямую своё право на судебную защиту проверки законности действий администрации.

Мы уверены, что создание административных судов в Республике Беларусь позволило бы усилить гарантии прав и законных интересов граждан при принятии решений органами государственной администрации.

Для создания специализированных административных судов в Республике Беларусь необходима правовая основа, а именно:

1. Разработка и утверждение Парламентом РБ Закона РБ «Об административных судах в РБ»;
2. Разработка и утверждение Парламентом РБ Кодекса РБ «Об административном судопроизводстве».

3. Исключения из ГПК РБ дел, вытекающих из административно-правовых взаимоотношений (глава 29, ст. 335 ГПК РБ) и включение данной категории дел в Кодекс об административном судопроизводстве РБ.

4. Исключения из ХПК РБ дел, вытекающих из экономических административно-правовых взаимоотношений (ст. 42 ХПК РБ) и включение данной категории дел в Кодекс об административном судопроизводстве РБ.

5. С учётом европейского опыта к компетенции административных судов мы бы отнесли и следующие категории дел:

- об отмене ненормативных актов Президента и Правительства РБ, если не возникнет вопроса о признании их неконституционными;
- об отмене решений избирательных комиссий;
- о приостановлении (прекращении) деятельности республиканских и местных общественных объединений, а также международных организаций, которые действуют на территории РБ;
- об отмене решений органов государственной администрации;
- прочие публично-правовые споры, вытекающие из административно-правовых взаимоотношений.

Следует заметить также, что в работах над законодательством о создании административных судов и кодекса РБ об административном судопроизводстве в Республике Беларусь необходимо учесть опыт таких стран как Германия, Франция, Польша, Украина.

Литература:

1. Конституция СССР от 31.01.1924 г. Раздел 1 «Декларация об образовании СССР». Статья 43. Вестник ЦИК и СНК СССР. 1924. № 2. Ст. 24.
2. Конституция СССР от 05.12.1936 г., статья 104. Конституция и конституционные акты СССР 1921–1936. Москва, 1940 г. С. 179–182.
3. Свод Законов Союза ССР 1937 г. № 30. Ст. 120.
4. Закон СССР от 16.08.1938 г. «О судостроительстве в СССР, республиках СССР, автономных республик». Ведомости Верховного Совета СССР. 1938 г. № 11.
5. Официальный интернет-сайт Верховного Суда Республики Беларусь. URL: http://www.court.gov.by/justice_RB/history/vehi/f476b697aac55a11.html.
6. Закон СССР от 25.12.1958 г. «Об утверждении основ законодательства о судостроительстве в СССР, союзных и автономных республиках». Ведомости Верховного Совета СССР. 1959 г. № 1. С. 12.

7. Закон СССР от 08.12.1961. «Об утверждении основ гражданского судопроизводства в СССР и союзных республиках».
8. Конституция СССР от 07.10.1977. Ведомости Верховного Совета СССР. 1977. № 41. Ст. 617.
9. Новосёлов В.Н. Судебный контроль в советском государственном управлении. Вопросы теории и истории государства и права в государственном строительстве. Томск. 1964. С. 134.
10. Свод Законов БССР. 1981. № 33. № 671.
11. Ведомости Верховного Совета СССР. 1987. № 26. Ст. 388; № 42. Ст. 692.
12. Закон Республики Беларусь от 13.01.1995. №3514-XII «О судостроительстве и статусе судей». Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. 1995. № 11. Ст. 120.
13. Конституция Республики Беларусь от 15.03.1994. Закон № 2875-XII / Зарегистрировано в Национальном реестре правовых актов РБ. 1999. № 1. 1/0.
14. Закон Республики Беларусь от 15.07.1998. №189-з «О внесении изменений и дополнений в «Кодекс о судостроительстве и статусе судей». Ведомости Верховного Совета РБ, 1998. № 28. Ст. 463.
15. Кодекс Республики Беларусь от 29.06.2006. № 139-з «О судостроительстве и статусе судей». Зарегистрировано в Национальном Реестре Правовых Актов 5.07.2006. № 2/1236.
16. Декрет Президента Республики Беларусь от 29.11.2013. № 6 «О совершенствовании судебной системы в Республике Беларусь». Зарегистрировано в Национальном Реестре Правовых Актов 29.11.2013 № 1/14651.
17. Чечот Д.М. Административная юстиция (теоретические проблемы). Л.: Издательство Ленинградского университета, 1973. С. 132.
18. Старилов Ю.Н. Административная юстиция: проблемы в теории. Воронеж: Издательство Воронежского Государственного Университета. 1998. 118 с.
19. Административное право зарубежных стран / Л.М. Гудошников, А.А. Жданов, А.Н. Козырин и др.; под ред. А.Н. Козырина. М.: СПАРК, 1996. С. 39.
20. Гражданско-процессуальный кодекс РБ от 11.01.1999 г. № 238-з.
21. Статистические данные Верховного Суда Республики Беларусь. URL: http://www.court.by/justice_RB/statistics/ [доступ 07.05.2018].
22. Хозяйственно-процессуальный кодекс РБ от 15.12.1998. № 219-з.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ВЧИНЕННЯ ПРОСТУПКІВ ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ

Комісаров С. А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
Сєверодонецького інституту
ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

У статті досліджено концептуальні підходи адміністративного провадження, проаналізовано основні наукові розвідки у досліджуваній сфері, розкрито сучасні концептуальні підходи та особливості застосування в чинному законодавстві України норм щодо проступків проти публічного порядку, піднято ряд проблемних питань розвитку доктрини адміністративного права та процесу.

В статье исследованы концептуальные подходы административного производства, проанализированы основные научные исследования в исследуемой сфере, раскрыты современные концептуальные подходы и особенности применения в действующем законодательстве Украины норм проступков против общественного порядка, поднят ряд проблемных вопросов развития доктрины административного права и процесса.

The article explores the conceptual approaches of administrative production, analyzes the main scientific researches in the field under investigation, reveals the current conceptual approaches and specifics of the application of the norms of misconduct against public order in the current legislation of Ukraine, raised a number of problematic issues in the development of the doctrine of administrative law and process.

Ключові слова: адміністративне провадження, адміністративний процес, вчинення проступків, провадження, публічний порядок.

Постановка проблеми. Побудова демократичного суспільства – вимагає від громадянина виконання своїх обов'язків перед державою, а від держави – забезпечення законних прав та свобод особистості. Вирішення проблем забезпечення правопорядку в країні великою мірою залежить від чіткої, злагодженої, прогресивно організованої роботи всіх державних та суспільних інституцій. На продовження в Україні демократичного курсу спрямована загальнодержавна програма «Стратегія реформ – 2020», яка включає реформування державних інституцій у тому числі тих, які відповідають за публічний порядок та наближення українського суспільства до європейських стандартів [1].

Серед різноманітних проблем в сучасній правоохоронній діяльності посідають правопорушення проти публічного порядку. Основним нормативно-правовим документом в сфері забезпечення публічного порядку є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [2]. У процесі розбудови та реформування українського суспільства в умовах незалежності держави важливе місце посідає адміністративно-правова реформа, проведення якої є життєво необхідним внаслідок змін в економічному, соціальному та політичному житті країни. Окрім реформаторських процесів, поява нових управлінських суб'єктів, актуальною є політична ситуація в українському суспільстві, проведення антитерористичної операції (АТО) тощо.

Певної гостроти дана проблематика набула із прийняттям в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, прогресивним моментом якого вважається запровадження інституту кримінального проступку, що в свою чергу направлено на дотримання прав та свобод людини й громадянина тощо. Окрім позитивних чинників виникли і певні дискусійні питання серед істориків, соціологів, юристів. Для прикладу можемо звернути увагу на одну із новітніх розвідок, а саме працю професора С.В. Петкова «Термін «кримінальний проступок» – відголосок репресій проти українського народу 30-х рр. XX ст.» [3, с. 13–15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам адміністративного провадження у справах про вчинення проступків проти публічного порядку присвятили свої праці ряд вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, серед них В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, В.В. Галунько, П.В. Діхтієвський, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Н.Р. Нижник, В.І. Курило, С.В. Петков,

Ю.С. Шемшученка та ін. У той же час певні аспекти означеної проблематики залишаються не достатньо дослідженими.

Мета статті. Таким чином, мета статті – з'ясування сучасного стану розвитку адміністративного законодавства України в сфері адміністративних проваджень у справах про вчинення проступків проти публічного порядку, а також визначення науково-доречних пропозицій в обраній сфері.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи адміністративно-правові засади адміністративних правопорушень в сфері публічного порядку, важливо вказати на те, що відповідний стан суспільства, який має відповідати європейським стандартам, можна досягнути завдяки взаємозалежним групам складових елементів, які досліджуються в руслі нашого дослідження.

С.С. Гнатюк зазначає, що сучасні підходи щодо нормативного регулювання структури адміністративного провадження потребують і теоретичного, і практичного вдосконалення. Так, за даними проведеного опитування, 58% опитаних вважають існуючу систему застарілою і такою, що не відповідає демократичним стандартам, 28% з наведеної кількості зазнали утисків від процесуальної невизначеності [4, с. 4–5].

Водночас проблема злочинності завжди була й залишається однією з найбільш важливих у суспільстві. Аналіз статистичних даних останніх років свідчить про стрімке збільшення кількості злочинів та правопорушень. Так, в Україні у 2008 р. було порушено 390,2 тисяч кримінальних проваджень, а в 2016 р. їх кількість зросла до 592,6 тисяч [5]. У зв'язку з цим, з метою зниження рівня правопорушень та створення ефективної системи запобігання їй в умовах реформування правоохоронної системи, необхідно, насамперед, створити дієву законодавчу базу в цій сфері, а також удосконалити існуючі форми, методи й заходи попереджувальної діяльності, яку здійснюють правоохоронні органи.

Важливо виокремити принципову відмінність, що існує між поняттями «адміністративно-процесуальне право», «адміністративний процес», «судовий адміністративний процес», «адміністративне провадження», «адміністративна юстиція», «публічно-правовий процес» і таке інше. Водночас слід погодитися, що в сучасній адміністративно-правовій теорії відсутній єдиний підхід щодо розуміння окресленої проблематики.

На думку І.О. Кравцова та П.Г. Новаковського, які, розмірковуючи над проблемами адміністративних проваджень, зазначають, що у загальному розумінні розвиток можна визначити, як процес або дію, що займає великий проміжок часу і полягає у зміні певних якостей об'єкта, що розвивається, його переході від одного якісного стану до іншого. Причому такий новий стан об'єкта має ставити його на щабель вище порівняно зі старим [6].

Термінологічні варіації також не можуть не позначитися на практичній складовій частині загальної проблематики. Правоохоронна реформа в цілому позитивно сприймається в українському суспільстві, бо дає можливість проаналізувати та виправити юридичні колізії, усунути законодавчі «білі плями» тощо. Водночас інститут адміністративного провадження потребує і теоретичного, і практичного вдосконалення. Згадана проблематика є не тільки правовою, а набагато ширшою і потребує залучення науковців із інших галузей.

Говорячи про адміністративні провадження у справах або щодо осіб, які скоїли проступки проти публічного порядку, нам доводиться використовувати науково-методологічну базу, яка переважно була розроблена у радянський і пострадянський період розвитку права і не завжди відповідає аксіомам теорії права. Водночас дана ситуація не завжди відповідає європейській практиці процедурної діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення публічного порядку.

Питання об'єднання та визначення сукупності системи проваджень у справах про проступки (як правового процесуального порядку притягнення до відповідальності) стають дедалі актуальнішими, оскільки першочергове завдання, що стоїть перед цим процесуальним інститутом, полягає у встановленні процесуального порядку [7, с. 1–2]. З іншого боку, у зв'язку із цим є доречною думка Ю.А. Тихомирова про те, що демократичний потенціал адміністративно-процесуальних норм потрібно використовувати повніше, особливо виявляючи їх соціальну орієнтацію на забезпечення прав усіх учасників публічного управління, на захист прав громадян як в публічній сфері, так і в приватній [8].

Основою нормативно-правового забезпечення діяльності органів державної влади є ті положення, які містяться в нормативних актах, що регулюють здійснення адміністративно-процедурних дій. Ці дії поділяються на внутрішньосистемні (які регулюють відносини між членами певного органу, установи, відомства) та зовнішньосистемні відносини (між державними органами та іншими особами (фізичними та юридичними)).

Законодавство встановлює сферу дії органу, взаємодію з іншими державними і недержавними організаціями, контрольні повноваження, юрисдикцію тощо. Адміністративні процедури: контрольні перевірки, адміністративне провадження, накладення покарання на особу, яка вчинила проступок, – є базовими елементами публічної діяльності владних інституцій. У цьому контексті є хибним поняття адміністративного процесу, яке наводиться в Кодексі адміністративного судочинства України як таке,

що звужує сферу адміністративного процесу. Так, ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України встановлює, що адміністративний процес – це правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства [9].

Можемо відзначити, що в адміністративно-правовій теорії щодо цього питання не існує єдиної точки зору. Так, представники вузького розуміння процесу, яке отримало назву «юрисдикційна концепція», розглядають процес як юрисдикційну діяльність органів державного управління, що має своїм завданням лише вирішення спорів та застосування в разі необхідності заходів публічного примусу, тобто публічний процес трактується аналогічно до судового процесу.

А.Ю. Якімов розглядає процес як юрисдикційну діяльність, однак зазначає, що юрисдикційний процес – це сукупність юридичних дій, що торкаються розгляду і вирішення справ про проступки проти публічного порядку, а юрисдикційне провадження – це нормативно встановлений порядок і форми здійснення зазначених дій, а також юридичні форми результатів відповідних процесуальних дій [10, с. 5].

Більш обґрунтованою та такою, що відображає сучасну дійсність нашої держави, видається думка науковців, які розглядають адміністративний процес як державну виконавчо-розпорядчу діяльність у вирішенні будь-яких індивідуальних, а не лише юрисдикційних справ. Це так звана «управлінська» концепція. Водночас, на нашу думку, таку діяльність слід визначати як публічно-розпорядчу.

Д.М. Бахрах вважає, що адміністративний процес стоїть в одному ряді з такими юридичними процесами як: кримінальний, цивільний, законодавчий. З одного боку, він є видом юридичного процесу, тому йому притаманні всі його ознаки, проте з іншого – це вид управлінської діяльності з такими властивостями: 1) він являє собою різновид владної діяльності суб'єктів виконавчої влади, коли вони розглядають справи про адміністративні правопорушення; 2) він спрямований на вирішення певних управлінських справ, досягнення юридичних результатів; 3) він урегульований нормами публічного права. Особливість адміністративного права як галузі полягає в тому, що в ній співіснують матеріальні і процесуальні норми. Завдяки останнім, управлінські процедури та реалізація виконавчої влади набувають більшої визначеності, науковості, стають більш демократичними. Отже процес регулювання сприяє підвищенню ефективності владної діяльності. На думку Д.М. Бахраха, державний (публічний) адміністрації доводиться використовувати владні повноваження під час вирішення найрізноманітніших справ [11, с. 154].

О.В. Кузьменко визначає, що процес – це урегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на реалізацію норм відповідних матеріальних галузей права в ході розгляду і вирішення індивідуально-конкретних справ [12, с. 127].

На думку С.М. Гусарова, специфіка процесу полягає в тому, що він розглядається як єдине ціле за своїми завданнями та функціями, і як сукупність окремих спеціальних проваджень, особливості яких визначаються змістом та характером відповідних правових відносин у галузях матеріального права [13, с. 84]. Процес є сукупністю проваджень, провадження це вид процесу. При цьому, якщо процес – це поняття широкіше, яке охоплює юридично значущу діяльність публічної адміністрації, то провадження – це вже діяльність, пов'язана з вирішенням певної, порівняно вузької групи однорідних справ [14, с. 128].

Умовно до «управлінської» концепції можна зарахувати і підхід щодо дослідження проблематики адміністративного процесу, висвітлений у монографічних працях, де запропоновано розглядати адміністративний процес як органічний комплекс функціональних елементів (правотворчість органів виконавчої влади, позитивне та юрисдикційне правозастосування).

На сьогодні відсутнє єдине розуміння поняття провадження у справах про адміністративні правопорушення, складовою частиною якого (в умовах дії КУпАП) є провадження у справах про проступки проти публічного порядку. Зокрема, В.К. Колпаков спочатку визначає провадження у справах про адміністративні правопорушення як правовий інститут, у межах якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини і забезпечується вирішення адміністративних справ, а також попередження адміністративних правопорушень, а потім розглядає його як різновид виконавчо-розпорядчої діяльності [15, с. 337–338].

Слід погодитися і з думкою Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука та іншими, які визначають адміністративно-деліктне провадження через поняття адміністративно-процесуальної діяльності, тобто як низку послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках дій інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності [16, с. 460].

Так само З.Р. Кисіль, М.В. Ковалів, О.І. Остапенко зазначають, що публічне провадження – це врегульований правом порядок вчинення процесуальних дій, що забезпечує винесення законного й об'єктивного рішення в індивідуальних справах, об'єднаних спільністю предмета [17, с. 87].

Таким чином, публічне провадження – це вид процесу, який об'єднує послідовно здійснювані уповноваженим суб'єктом (публічною адміністрацією) процесуальні дії щодо розгляду та вирішення індивідуальних справ. Ієрархічно систему публічного процесу в загальному вигляді можна відобра-

зити так: «публічний процес» – «публічне провадження» – «провадження з розгляду конкретної справи щодо проступку проти публічного порядку» [14, с. 128-129].

Провадження у справах про публічні проступки визначається як ряд послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках – інших суб'єктів, що відповідно до норм адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на застосування щодо правопорушників передбаченої відповідальності і забезпечення виконання винесеної постанови. Або, іншими словами, провадження у справах про публічні проступки – це діяльність уповноважених суб'єктів із застосування адміністративних стягнень, здійснена в адміністративно-процесуальній формі. Це провадження – складова частина адміністративно-юрисдикційного процесу [18, с. 367].

Викладені положення дають змогу визначити, що провадження у справах про проступки проти публічного порядку являють собою врегульовану нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів, спрямовану на притягнення до відповідальності осіб, які вчинили протиправні діяння, що посягають на публічний порядок [19, с. 78]. Така діяльність базується на певних принципах – основних засадах, вихідних ідеях, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення, на яких базується провадження у справах про публічні проступки [12, с. 147].

Висновки. Отже існує декілька наукових підходів щодо наукового розуміння категорії «адміністративне провадження у справах про вчинення проступків проти публічного порядку». Водночас вони відрізняються за формою і змістом. Треба зауважити, що не сприяє однозначності (чіткості) визначення цього поняття і діюче законодавство. До того ж суспільні процеси, наприклад проведення АТО, викликають додаткові правові труднощі та ускладнення, які можуть бути викоренені шляхом ґрунтовних теоретичних напрацювань.

Узагальнюючі наведені у статті матеріали, доходимо висновку, що адміністративний процес – це врегульована адміністративно-процесуальними нормами діяльність встановлених суб'єктів публічної адміністрації, спрямована на реалізацію норм відповідних галузей права під час розгляду і вирішення конкретних індивідуальних адміністративних справ. Адміністративний процес є складовою частиною загальної проблематики адміністративного провадження та в цілому відноситься до проблем адміністративного права та процесу [20, с. 5–10].

Оновлення бачення місця адміністративного провадження у справах про адміністративні проступки, що посягають на публічний порядок є необхідною умовою його ефективного реформування відповідно до вимог сьогодення. Також вищевказана інформація створює підґрунтя для подальшого дослідження внутрішньої будови цього провадження.

Література:

1. Програма розвитку України «Стратегія–2020». URL: <http://www.unian.ua/politics/989833-poroshenko-oprilyudniv-tezi-strategiji-2020.html>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Петков С.В. Термін «кримінальний проступок» – відголосок репресій проти українського народу 30-х рр. XX ст. Проблеми забезпечення прав людини у світлі Загальної декларації прав людини: матеріали X всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 08 грудня 2017 року). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 13–15.
4. Гнатюк С.С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури: монографія / під ред. С.С. Гнатюк Львів: ЛьвДУВС, 2011. 156 с.
5. Про кількість виявлених злочинів (за даними Генеральної прокуратури України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/pp_rik/pp_u/90-2002.html.
6. Кравцов І.О. Новаковський П.Г. Актуальні проблеми адміністративного судочинства. URL: <http://radako.com.ua/news/aktualni-problemi-administrativnogo-sudochinstva>.
7. Строцький Р.Є. Особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення: теоретичний аспект. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів. 2008. Ч. 3. С. 1–8. С. 1–2.
8. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс. Полный курс. URL: <http://yourlib.net/content/category/19/103/112/>.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. / Верховна Рада України. 2005. № 35–36.
10. Якимов А.Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство. Государство и право. 1999. № 3. С. 5–10.

11. Бахрах Д.Н. Административное право: учебник для вузов. М.: БЕК, 1997. 368 с. С. 154.
12. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій; за ред. О.В. Кузьменко. К.: Атіка, 2008. 416 с.
13. Гусаров С.М. Особливості адміністративної юрисдикції та реалізації відповідних повноважень органами державного управління і посадовими особами в Україні. Право України. 2009. № 2. С. 80–87.
14. Кузьменко О.В. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій; за ред. О.В. Кузьменко. К.: Атіка, 2008. 416 с.
15. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
16. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
17. Адміністративне право України: навч. посіб. / О.І. Остапенко, З.Р. Кисіль Р.В. Кисіль, М.В. Ковалів. К.: Правова єдність: Всеукраїнська асоціація видавців, 2008. 533 с.
18. Бахрах Д.Н. Административное право России: учебник для вузов. М.: НОРМА, 2002. 44 с.
19. Манжула А.А. Поняття та сутність провадження у справах про проступки проти громадського порядку. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць Донецького юридичного інституту. 2012. № 1 (48). С. 74–80.
20. Рябченко О.П. Проблемні питання розвитку сучасної доктрини адміністративного права і процесу. Проблеми адміністративного права і процесу. 2011. № 1 (14). С. 5–10.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ У ТЕОРІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ

Попівняк О. І.,

аспірант

Національного університету державної фіскальної служби України

У статті проведено аналіз та узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття митної безпеки, деяких її складових частин та особливостей. Розкрито місце, роль та мету митної безпеки. Розглянуто роль суб'єктів забезпечення митної безпеки. Запропоновано визначати митну безпеку з позицій особливого правового порядку діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення виконання учасниками митних відносин загальнообов'язкових правил у сфері державної митної справи. Доведено необхідність виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз митній безпеці.

В статье проведен анализ и обобщены теоретические подходы к определению понятия таможенной безопасности, некоторых ее составляющих и особенностей. Раскрыто место, роль и цели таможенной безопасности. Рассмотрена роль субъектов обеспечения таможенной безопасности. Предложено определять таможенную безопасность с позиций особого правового порядка деятельности уполномоченных субъектов по обеспечению исполнения участниками таможенных отношений общеобязательных правил в сфере государственного таможенного дела. Доказана необходимость установления внешних и внутренних угроз таможенной безопасности.

The article analyzes and summarizes theoretical approaches to the definition of the concept of customs security, some of its components and features. The place, role and goals of customs security are revealed. The role of subjects of ensuring customs security is considered. It is proposed to determine the customs security from the perspective of a special legal order of the activities of authorized subjects to ensure compliance by participants of customs relations all obligatory rules in the sphere of state customs affairs. It has been proven the need to establish threats to customs security, both external and internal.

Ключові слова: митна безпека, суб'єкти забезпечення, митна сфера, митні інтереси, державна митна справа.

Постановка проблеми. Під час формулювання визначення поняття «митна безпека» слід враховувати сучасні умови, у яких перебуває Україна – військовий конфлікт на Сході, надання безвізового режиму з країнами ЄС, набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Зміни у геополітичній обстановці у світі змінюють підходи до визначення поняття національної безпеки. Саме тому Верховною Радою України 5 квітня 2018 року у першому читанні прийнято проект закону України «Про національну безпеку України». Відповідно до положень цього законопроекту поняття «національна безпека» розуміється як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України (життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави) від реальних та потенційних загроз. Саме тому сьогодні необхідно змінювати підходи до визначення поняття «митна безпека».

Зокрема, слід переглянути підхід до формулювання визначення поняття митної безпеки як стану захищеності певних інтересів, як правило таких, які науковці називають митними інтересами, що впливають на забезпечення безпеки у сфері економічної діяльності. На думку автора, за умов, що склалися, динамічний характер поняття «безпека» проявляється у трансформації його змісту за різних умов та відповідно до змін у наявних загрозах. Отже, вказане поняття доцільно характеризувати з позицій захищеності від загроз. Крім того, необхідно ретельно підійти до визначення поняття «митна безпека».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз досліджень, вивченням поняття митної безпеки та її забезпечення займалися такі вітчизняні науковці, як І.Г. Бережнюк, Л.О. Бицька, А.О. Брачук, А.А. Вірковська, А.Д. Войцешук, Л.О. Врублевська, Н.І. Гавловська, А.І. Калініченко, О.В. Комаров, М.І. Кулешина, М.М. Левко, О.О. Недобега, К.І. Новікова, І.В. Новосад, Н.В. Осадча, О.В. Осадчук, П.В. Пашко, П.Я. Пісной, Д.В. Пудрик, М.В. Разумей, Є.М. Рудніченко та інші.

Сьогодні більшість науковців визначає поняття «митна безпека» як стан захищеності держави в економічній та митній сферах.

Метою статті є виокремлення нового підходу до формування поняття митної безпеки на основі проаналізованого, узагальненого та систематизованого досвіду інших науковців, а також надання авторського визначення поняття митної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Митного кодексу України митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України [1], тобто національних інтересів, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи.

У ст. 2 параграфу 1 частини 1 Митного кодексу Європейського Союзу основними завданнями митних адміністрацій є, окрім інших, забезпечення безпеки Європейського Союзу та його громадян, а також захист навколишнього середовища у тісній взаємодії з іншими органами влади [2].

У ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначено термін національної безпеки як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, зокрема у сфері податково-бюджетної та митної політики, під час виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [3].

Отже, поняття митної безпеки є похідним від категорії національної безпеки, а його суть полягає у захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз національним інтересам у сфері податково-бюджетної та митної політики.

П.В. Пашко та П.Я. Пісний митну безпеку розуміють як стан захищеності економічних інтересів держави в митній галузі. Вони наголошують, що визначення понять митної безпеки та суміжних з нею категорій зумовлює можливість детального розкриття системи понять, пов'язаних із зовнішньоекономічною та економічною безпекою, а також дозволяє визначити чітку систему дій суб'єкта забезпечення митної безпеки України – митної служби України та інших державних органів у напрямі попередження та ліквідації причин виникнення митних загроз [4].

Як вважає П.В. Пашко, з одного боку, митна безпека впливає із зовнішньоекономічної безпеки та є її складовою частиною, з іншого боку – митна безпека, яка забезпечується виконанням митної справи, перебуває на зіткненні силових і несилових складових частин національної безпеки й може бути виділена в окреме поняття [5].

Однак П.В. Пашко вважає, що митну безпеку можна вважати станом захищеності національних інтересів, забезпечення та реалізацію яких покладено на митні органи країни [6].

На думку П.В. Пашка та І.Г. Бережнюка, метою системи митної безпеки є досягнення стабільної роботи митної системи, належного рівня сприяння зовнішньоекономічній діяльності, забезпечення зниження ризиків, а також нейтралізації ризик-чинників, які безпосередньо впливають на стан реалізації [7].

У своєму дослідженні Л.О. Бицька приходять до висновку, що митна безпека є не лише складовою частиною економічної безпеки держави, а тому під час її вдосконалення необхідно застосовувати та переймати досвід функціонування митних систем світу та виділити захист національних інтересів як пріоритетне завдання [8].

А.О. Брачук вважає, що митна безпека включає в себе забезпечення безпеки під час здійснення міжнародної торгівлі та безпеки, пов'язаної з боротьбою проти контрабанди з порушенням митних правил [9]. На її думку, митна безпека повинна забезпечити недопущення контрабанди та порушення митних правил, створення умов сприяння міжнародній торгівлі, прискорення та спрощення митних процедур, подальше вдосконалення українського митного законодавства відповідно до міжнародних та європейських стандартів тощо.

У своїх наукових дослідженнях Л.О. Врублевська приходять до висновку, що головною метою митної безпеки є забезпечення захисту економічних інтересів країни, захисту життєво важливих потреб, інтересів і цінностей людини, населення, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, джерелом яких є зовнішньоекономічні зв'язки [10].

На думку Н.І. Гавловської, О.В. Осадчук та Є.М. Рудніченко, митна безпека є комплексом ефективних економічних, правових, політичних заходів держави із захисту її інтересів та населення у митній сфері [11].

Науковець А.І. Калініченко робить висновки про те, що завданням митної політики у державній політиці національної безпеки є забезпечення економічних інтересів та безпеки України, а об'єктом митної безпеки є митні інтереси держави, які забезпечують як зовнішньоекономічну, так і митну безпеку [12].

Як вважає М.М. Левко, митна безпека є сукупністю ефективних економічних, правових, політичних та інших механізмів, спрямованих на захист інтересів суб'єктів господарювання та держави в зовнішньоекономічній сфері і, зокрема, у митній сфері [13].

О.О. Недобєга та М.І. Кулєшина вважають, що митна безпека є невід'ємною складовою частиною економічної безпеки, насамперед, завдяки спрямованості на захист національних економічних інтересів та захист національного виробника [14].

У своїх дослідженнях К.І. Новікова розглядає митну безпеку як стан захищеності митних інтересів держави, який забезпечується митними органами. На її думку, сьогодні теоретико-методологічна база дослідження механізмів забезпечення митної безпеки є недостатньо розробленою та потребує подальшого доопрацювання. Тому необхідне концептуальне визначення складників митної безпеки та розробка способів її забезпечення шляхом розробки проекту Концепції митної безпеки [15].

На думку І.В. Новосад, митна безпека є невід'ємною складовою частиною економічної безпеки, що відіграє важливу роль у захисті національних економічних інтересів у зовнішньоекономічній сфері [16]. Науковець дає визначення митної безпеки як стану захищеності національних інтересів України в митній галузі, який дозволяє за різних умов та незалежно від загроз забезпечити ефективне проведення митного оформлення, регулювання, контролю та здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з контрабандою та порушеннями митних правил [17].

Д.В. Пудрик визначає митну безпеку як стан захищеності митних інтересів від будь-яких загроз, що виникають під час здійснення державної митної справи [18].

Як вважає М.М. Разумей, митну безпеку можливо подати як сукупність таких складників: експортна безпека, імпортерна безпека та безпека, яка забезпечується боротьбою з контрабандою та порушеннями митних правил [19].

Більшість науковців у визначенні поняття «митна безпека» досить часто використовують поняття «інтерес».

Відповідно до Митного кодексу України митні інтереси – це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи [1].

Конституційний Суд України у одному зі своїх рішень дає таке визначення: «поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальним правовим засадам» [20].

П.В. Пашко вважає, що митні інтереси держави слід розуміти як специфічні національні інтереси держави, забезпечення та реалізація яких досягаються провадженням митної справи [21]. На його думку, митні інтереси забезпечують як митну, так і зовнішньоекономічну безпеку. До митних інтересів, які забезпечують зовнішньоекономічну безпеку, він відносить підвищення рівня зовнішньоекономічного співробітництва, експортного потенціалу, активізації розвитку економічних суб'єктів, збереження та відтворення природних, трудових, енергетичних ресурсів тощо. У сфері забезпечення митної безпеки до митних інтересів він відносить фінансові, торгівельно-економічні, регульовані, правоохоронні та інші питання [22].

На думку А.Д. Войцешука та А.А. Вірковської, сфера національних економічних інтересів перебуває під дією чинників та викликів не тільки національного, але й глобального характеру. Саме тому митна складова цих інтересів набуває актуальності, зважаючи на процеси гармонізації митних процедур, спрощення тарифних умов переміщення товарів у контексті глобальної лібералізації міжнародної торгівлі та переорієнтації функцій митної політики з фінансової на регульовану [23].

У своїх дослідженнях Н.В. Осадча приходиться до висновку, що митні інтереси держави слід визначати поточним станом зовнішньоекономічних відносин, ступенем реалізації установлених стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку, задоволенням матеріальних потреб громадян і ступенем захисту культурного середовища держави [24].

З урахуванням викладеного вище можливо констатувати, що поняття «митні інтереси» має тимчасово-змінний характер, а з огляду на умови сьогодення до їх наповнення слід внести геополітичні зміни, що відбуваються, врахувати переорієнтацію функцій митної політики з фінансової на регуляторну. З урахуванням змін, можливо, необхідно внести зміни до суб'єктів забезпечення митної безпеки України, які захищають митні інтереси нашої держави.

Також, окрім самого поняття митної безпеки, важливу роль відіграє розуміння поняття забезпечення митної безпеки України.

Поняття «забезпечення митної безпеки» А.О. Брачук розглядає як застосування сукупності засобів, методів та інструментів, здатних протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам під час здійснення державної митної справи, забезпечити досягнення балансу між спрощенням митних процедур та необхідним рівнем захищеності митних інтересів та надійності [9].

На думку О.В. Комарова, пріоритетним напрямком державного управління в митній сфері у контексті гарантування державної безпеки є забезпечення митної безпеки на основі адміністрування ризиків [25].

У своїх наукових дослідженнях І.В. Новосад приходить до висновку, що забезпечення митної безпеки слід розуміти як упровадження в митній справі сукупності заходів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері зовнішньоекономічних відносин [16].

Професор П.В. Пашко вважає, що поняття «забезпечення митної безпеки» слід розглядати як здатність управлінських рішень в рамках створеної системи захисту економічних інтересів держави протидіяти можливим небезпекам у митній галузі. Головною метою забезпечення митної безпеки він вважає досягнення необхідного рівня надійності митної системи [5]. П.В. Пашко наголошує на тому, що процес забезпечення митної безпеки зумовлений організаційними, технологічними, економічними, трудовими аспектами митного процесу [22].

Як вбачається із наведеного переліку поглядів та підходів, більшість науковців схиляються до думки про те, що митна безпека є частиною зовнішньоекономічної безпеки та входить до складу економічної безпеки. Цікавою є думка професора П.В. Пашка, який вважає, що митна безпека перебуває на стику силових і несилових складових частин національної безпеки й може бути виділена в окреме поняття. Також науковці визначають поняття митної безпеки як стан захищеності митних, економічних та зовнішньоекономічних інтересів. Метою митної безпеки більшість вважає забезпечення захисту економічних інтересів країни, стабільну роботу митної системи.

Безпека як категорія сприймається у свідомості як забезпечувальна функція держави щодо дотримання встановлених нею правил. Забезпечення митної безпеки уповноваженими суб'єктами сприймається як їх правова можливість і спроможність якісно та професійно реалізовувати ті функції, які на них покладені державою. Такий підхід дозволяє сформулювати поняття митної безпеки в іншому аспекті, ніж той, який вже сформований і передбачає розкриття змісту через стан захищеності митних, економічних, зовнішньоекономічних та інших інтересів.

Висновки. Отже, митна безпека – це, насамперед, особливий правовий порядок діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення виконання учасниками митних відносин загальнообов'язкових правил у сфері державної митної справи.

У чинному законодавстві ці правила вже встановлені Митним кодексом України, іншими законами, кодексами та нормативно-правовими актами. Проте не можна стверджувати про ефективність та належне врегулювання завдань, функцій, компетенції суб'єктів забезпечення митної безпеки. Також доцільно зауважити про необхідність визначення сучасних зовнішніх та внутрішніх загроз митній безпеці з метою формування моделі протидії, складовою частиною якої є правові процедури діяльності суб'єктів забезпечення митної безпеки.

Література:

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2012. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page>.
2. Union Customs Code 09.10.2013 р. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0952&rid=1>.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Пашко П.В., Пісной П.Я. Митна безпека України. Вісник НАДУ при Президентові України. 2006. № 2. С. 138–143. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/479/1/435_IR.pdf.
5. Пашко П.В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки. Митна справа. 2010. № 1 (67). С. 5–16. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=13994&chapter=1>.
6. Пашко П.В. Системоутворювальні чинники митної безпеки. Стратегічна панорама. 2007. № 2. С. 44–49. URL: <http://www.niss.gov.ua/panorama/p2007-2.pdf>.
7. Пашко П.В., Бережнюк І.Г. Митна політика та митна безпека України. Державний науково-дослідний інститут митної справи. Серія «Митна справа в Україні». Хмельницький. 2013. 338 с. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4862/1/Mytna_polityka.pdf.
8. Бицька Л.О. Основні тенденції розвитку та стан митної політики як складової економічної безпеки України. Митна політика та актуальні проблеми економічної безпеки України на сучасному етапі: збірник тез доповідей та матеріалів учасників круглого столу студентського Науково-практичного гуртка митної справи кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка (4 квітня 2017 р. Львів: ФУФБ), 2017. 145 с. С. 20–24. URL: http://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Zbirnyk_Mytn.4.04.2017.pdf.
9. Брачук А.О. Особливості забезпечення митної безпеки та митних процесів в умовах спрощення митних процедур. Lex Portus. № 1 (3). 2017. С. 156–167. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7798/Brachuk%20LP1-2017.pdf?sequence=1>.

10. Врублевська Л.О. Митна безпека як важлива складова економічної безпеки держави. Митна політика та актуальні проблеми економічної безпеки України на сучасному етапі: збірник тез доповідей та матеріалів учасників круглого столу студентського Науково-практичного гуртка митної справи кафедри державних та місцевих фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка (4 квітня 2017 р. Львів: ФУФБ), 2017. 145 с. С. 33–38. URL: http://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Zbirnyk_Mytn.4.04.2017.pdf.
11. Гавловська Н.І., Осадчук О.В., Рудніченко Є.М. Вплив митних органів на економічну безпеку держави. Митна безпека. 2011. № 1–2. С. 52–56. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/2043/1/7.pdf>.
12. Калініченко А.І. Митна безпека як складова національної безпеки України. Право та інновації. 2015. № 2. С. 14–18. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=apir_2015_2_4.
13. Левко М.М. Системний підхід до визначення ролі та місця митної безпеки у забезпеченні економічної безпеки держави. Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 26.2. С. 95–103. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemniy-pidhid-do-viznachennya-rol-i-ta-mistsya-mitnoyi-bezpeki-u-zabezpechenni-ekonomichnoyi-bezpeki-derzhavi.pdf>
14. Недобіга О.О., Кулешина М.І. Митна безпека як складова економічної безпеки України. URL : https://www.researchgate.net/publication/301494496_Mitna_bezpeka_ak_skladova_ekonomichnoi_bezpeki_Ukraini_Customs_Security_as_a_Component_of_Economic_Security_of_Ukraine.
15. Новікова К.І. Глобалізаційні виклики митній безпеці держави. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 4 (16). С. 174–180. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/econo-4-2012/174-180.pdf>.
16. Новосад І.В. Митна безпека як важлива складова економічної безпеки держави. Світ фінансів. 2015. № 2. С. 145–155. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/3758/1/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%20%D0%86..pdf>.
17. Новосад І. Роль митної безпеки в захисті національних інтересів держави. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. № 14. С. 20–25. URL: <http://fmv-visnyk.pp.ua/wp-content/uploads/2016/2014-14/6.pdf>.
18. Пудрик Д.В. Поняття «митна безпека» в сучасній юридичній науці. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2016. № 24. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc24/29.pdf>.
19. Разумей М. Зовнішньоторговельна безпека держави: управлінський аспект. Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць. 2010. № 2 (5). С. 18–26. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10rmmdua.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10rmmdua.pdf).
20. Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 01.12.2004 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
21. Пашко П.В. Митна безпека: моногр. О.: АТ «Пласке», 2009. 628 с.
22. Пашко П.В. Передумови та принципи побудови системи управління забезпечення митної безпеки України. Регіональна економіка. 2009. № 2. С. 182–191. URL: http://ird.gov.ua/pe/re200902/re200902_182_PashkoPV.pdf.
23. Войцешук А.Д., Вірковська А.А. Митні аспекти захисту національних економічних інтересів країни. Економічний аналіз. 2016. Том № 24. № 1. С. 106–113. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1162>.
24. Осадча Н.В. Процес забезпечення митного інтересу. Управління економікою: теорія та практика. 2012. С. 128–150. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-obespecheniya-tamozhennogo-interesa.pdf>.
25. Комаров О.В. Забезпечення митної безпеки на основі адміністрування ризиків як пріоритетний напрям гарантування державної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. Дніпровський державний аграрно-економічний університет. 2012. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=496>.
26. Положення про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.
27. Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України № 375 від 20.08.2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Починок К. Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри господарського права та процесу

Національного університету державної фіскальної служби України

У статті досліджується правова природа господарського права як галузі права, як галузі законодавства, як науки й навчальної дисципліни на основі аналізу відомих вчених-господарників з наведеної тематики. З'ясовано, що господарське право як галузь права розглядають як несамостійну, самостійну та комплексну галузь права. Під час дослідження господарського права як галузі законодавства було встановлено, що воно є категорією господарського права, яка охоплює основні закони та нормативно-правові акти, які мають відношення до здійснення господарської діяльності та регулюють правовідносини у цій сфері. Господарське право як науку було розглянуто через предмет та завдання. Господарське право розглядають як навчальну дисципліну, яку умовно поділяють на загальну та особливу частини. На основі виконаного аналізу наукових підходів стосовно визначення правової природи місця господарського права в системі права України було сформовано визначення господарського права.

В статье исследуется правовая природа хозяйственного права как отрасли права, как отрасли законодательства, как науки и учебной дисциплины на основе анализа известных ученых-хозяйственников по данной тематике. Выяснено, что хозяйственное право как отрасль права рассматривают как самостоятельную, самостоятельную и комплексную отрасль права. При исследовании хозяйственного права как отрасли законодательства было установлено, что она является категорией хозяйственного права, которая охватывает основные законы и нормативно-правовые акты, имеющие отношение к осуществлению хозяйственной деятельности и регулирующие правоотношения в этой сфере. Хозяйственное право как наука была рассмотрена через предмет и задачи. Хозяйственное право рассматривают как учебную дисциплину, которую условно разделяют на общую и особенную части. На основе выполненного анализа научных подходов к определению правовой природы места хозяйственного права в системе права Украины было сформулировано определение хозяйственного права.

The article investigates the legal nature of economic law, namely, as a branch of law, as a branch of legislation, as a science and an academic discipline on the basis of the analysis of well-known scholars of economics on the aforementioned topics. It was found out that economic law as a branch of law is considered as an independent, independent and complex branch of law. In the study of commercial law as an area of law it was established that it is a category of economic law, which covers the main laws and regulations that are relevant to the implementation of economic activities and regulate legal relations in this area. Economic law as a science was considered through subject and tasks. Commercial law is regarded as a discipline, which is conventionally divided into general and special. On the basis of the performed analysis of scientific approaches regarding the definition of the legal nature of the place of economic law in the system of law of Ukraine, the definition of economic law was formed.

Ключові слова: галузь права, господарське законодавство, господарське право, господарські правовідносини, право.

Постановка проблеми. У вітчизняній правовій науці є проблема, яка не втрачає своєї актуальності й досі, незважаючи на те, що вона обговорювалася у наукових колах протягом багатьох десятиріч. Це проблема визначення правової природи господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідженням правової природи господарського права займалися А.Г. Бобкова, Р.П. Бойчук, О.М. Вінник, В.М. Гайворонський, Л.А. Жук, Д.В. Задихайло, Г.Л. Знаменський, В.В. Лаптев, В.К. Мамутов, В.С. Мілаш, В.М. Пашков, О.П. Подцерковний, О.П. Світличний, М.Л. Шелухін, В.С. Щербина та багато інших.

Враховуючи надзвичайно велику кількість напрацювань видатних вчених-господарників з наведеної тематики, хотілося констатувати, що в науковій літературі вона доволі ґрунтовно розглянута. Проте думки науковців щодо правової природи господарського права відрізняються.

Взагалі ж господарське право (господарське право України) варто розглядати у 4-х основних аспектах – як галузь права, як галузь законодавства, як науку і як навчальну дисципліну.

Як зауважив доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Г.Л. Знаменський, у кожній з цих сфер був накопичений чималий законотворчий науковий та виховний потенціал [1, с. 91].

Мета статті – дослідити правову природу господарського права як галузі права, як галузі законодавства, як науки й навчальної дисципліни на основі аналізу відомих наукових підходів до вирішення цієї наукової проблеми та спробувати викласти своє бачення стосовно розв'язання цього питання.

Одним із основних завдань викладення матеріалу у цій статті є уникнення категоричності стосовно будь-якого коментування поглядів науковців на предмет визнання чи невизнання господарського права самостійною галуззю права.

Виклад основного матеріалу. Юридичні джерела пропонують досить багато дефініцій терміна «право».

Так, С.С. Алексєєв, спираючись на загальносуспільну сутність права, пише, що воно становить зумовлену природою людини систему регулювання суспільних відносин, яка виражає свободу особистості. Цій системі притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [2, с. 196].

На думку О.Ф. Скакун, право – це система норм (правил поведінки) і принципів, установлених або визнаних державою регуляторами суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни і які забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [3, с. 217].

Наведені погляди вчених-правників на поняття «право» свідчать, що особливості формулювання його дефініції залежать від того, який підхід до праворозуміння використовує автор. В одних випадках науковці акцентують увагу на тому, що право становить регулятор суспільних відносин, що формується під впливом об'єктивного розвитку суспільства; в інших – їх увага приділяється переважно нормативному складнику терміна, тобто концентрується на тому, що право – це система правил, установлених і забезпечених державою. Зокрема, О.Ф. Скакун у визначенні цього поняття поєднує природно-правовий і позитивістський підхід до праворозуміння.

Таке різноманіття поглядів на сутність поняття «право» відобразилося на його формулюванні в окремих правових галузях, зокрема й у господарському.

Починаючи розгляд господарського права як галузі права, наведемо спочатку значення поняття «галузь права».

Юридичний енциклопедичний словник визначає галузь права як відносно автономну в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини [4, с. 645].

Як зауважує професор, член-кореспондент НАПрН О.М. Вінник, у вітчизняній юридичній науці щодо питання про господарське право як галузі права сформувалися три основні позиції.

Перша з них негативна. Її прихильники (С.М. Братусь, Р.О. Халфіна, Г.К. Матвеев, Я.М. Шевченко, А.С. Довгерт та інші) вважають господарське право не самостійною галуззю права, а простим поєднанням цивільно-правових та адміністративно-правових норм, що діють у сфері господарювання. Однак господарські правовідносини, на думку О.М. Вінник, не можна розкласти на цивільно-правові й адміністративно-правові, хоча історичне коріння господарського права лежить у сфері і публічного, і приватного права. Крім того, господарське право має значний за обсягом власний нормативний матеріал, що не належить ні до цивільного, ні до адміністративного права. Одним з таких інститутів, що зумовили виділення господарського (торгового, комерційного) права в окрему галузь права, є інститут банкрутства.

Друга позиція щодо господарського права – позитивна – полягає у визнанні господарського права самостійною галуззю права, яка не має нічого спільного з іншими галузями (В.В. Лаптев, В.К. Макутов, І.Г. Побірченко та інші). Однак господарське право, хоча і є специфічним явищем, проте пов'язане з іншими галузями права, наприклад, з цивільним, оскільки згідно з усталеною думкою підпорядковується, скажімо, загальним засадам зобов'язального права; з адміністративним, оскільки використовує, зокрема, такі методи правового регулювання, як метод владних приписів та правові форми керівництва економікою – управління у вузькому розумінні (видача дозволів, ліцензій), контроль [5, с. 45–46].

Як зауважує В.С. Мілаш, господарське право як самостійна галузь права є цілісною системою норм, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на господарські відносини для забезпечення ефективного функціонування господарського обігу та соціальної спрямованості суспільного виробництва з метою утвердження та підтримання суспільного господарського порядку [6, с. 4].

Згідно з третьою позицією, яка, на переконання О.М. Вінник, найбільше відповідає життєвим реаліям (її прихильниками є Ю.К. Толстой, О.А. Пушкін, С.С. Алексеев, Г.В. Пронська) та є, на наш погляд, найпоширенішою, господарське право є комплексною галуззю права, в якій зібрані правові норми основних галузей права, приурочені до одного предмета правового регулювання – господарської діяльності. Господарське право, за словами О.М. Вінник, крім запозиченого з інших галузей, має досить об'ємний власний (оригінальний) нормативний матеріал (інститут внутрішньогосподарських, зокрема і корпоративних, відносин, інститут банкрутства, інститут антимонопольного регулювання господарської діяльності, інститут державного замовлення тощо) [5, с. 44–46].

Таку позицію має також і авторський колектив навчального посібника «Господарське право», виданого під загальною редакцією Л.А. Жука, автори якого вважають, що господарське право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері управління економікою, виробництва та реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг з метою отримання прибутків. Господарське право, на їхню думку, є комплексною галуззю права, що базується на нормах цивільного права щодо правоздатності фізичних і юридичних осіб, цивільно-правових угод, конкретизує їх, а також містить норми адміністративного, фінансового, трудового права, які регулюють господарську діяльність, господарське право і найближче до нього за змістом цивільне право, співвідносяться як загальне та спеціальне. Цивільне право зумовлює загальні основи регулювання майнових і особистих немайнових відносин, а господарське право конкретизує цивільно-правові норми щодо конкретних сфер і видів господарської діяльності [7, с. 4].

Розглядаючи господарське право як галузь законодавства, більшість науковців та фахівців у галузі господарського права погоджується із загальною тезою, що господарське законодавство є категорією господарського права, яка охоплює основні закони та нормативно-правові акти, які мають відношення до здійснення господарської діяльності та регулюють правовідносини у цій сфері.

Термін «законодавство» є одним із базових в юридичній науці та практичній правничій діяльності, а його застосування досить широко використовується у текстах нормативно-правових актів для виокремлення сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують певну сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права [8, с. 25].

Так, наприклад, В.К. Мамутов зазначає, що як галузь законодавства господарське законодавство є «визначеною нормативною системно-структурною організацією», яка передбачає поєднання господарсько-правових норм у галузеву систему законодавства на засадах єдності предмета господарсько-правового регулювання та охоплює господарсько-правові норми, що містяться в таких джерелах права, як закони і підзаконні акти, які цілком або частково належать до предмета господарсько-правового регулювання [9].

В.С. Щербина наголошує, що господарське законодавство загалом можна визначити як систему нормативних актів, які згідно із законом є інституційними джерелами господарського права [10, с. 77].

Поняття «господарське право» розглядають також і як науку.

На думку учасників авторського колективу підручника «Господарське право» (Д.В. Задихайла, В.М. Пашкова, Р.П. Бойчука), господарське право як наука є належно систематизованою сукупністю знань про господарсько-правове регулювання суспільних відносин, про законність функціонування та розвитку господарського законодавства, про способи досягнення його ефективності та про засоби отримання нових знань, необхідних для удосконалення господарського права [11, с. 19].

Наука господарського права, як справедливо визначає заслужений діяч науки і техніки України Г.Л. Знаменський, завжди тримала в центрі уваги таку проблематику, виконуючи при цьому функції теорії господарського законодавства. Наука господарського права створює і такі інструменти, які закладають міцну наукову основу для практичного вивчення дієвості, результативності, корисності, а в цілому й ефективності господарського законодавства [12, с. 408].

Господарське право як наука вивчає історію становлення та розвитку системи правового регулювання господарських відносин в Україні та за кордоном, виявляє закономірності, тенденції, прогалини правового регулювання господарських відносин та напрацьовує рекомендації щодо вдосконалення як правового регулювання, так і правозастосовної практики, використовуючи різноманітні наукові методи: аналіз, синтез, історичний, порівняльно-правовий, евристичний, синергетичний методи тощо [13, с. 7].

Предметами науки господарського права, на думку М.Л. Шелухіна, є такі: 1) правове регулювання господарської діяльності (формування та реалізація господарського законодавства, господарське законодавство і господарське право); 2) історія розвитку господарського законодавства і науки господарського права; 3) закордонні системи господарського права; 4) методи вивчення чинного господарського права [14, с. 53].

Завданнями науки господарського права є такі: забезпечення обґрунтованості та ефективності нормотворчого процесу; визначення критеріїв оцінки відповідності господарського права (як галузі права) закономірностям і принципам правового регулювання; розробка найбільш оптимальних меха-

нізмів реалізації норм господарського права; створення єдиного понятійного апарату господарського права; пояснення правотворчих та правозастосовних рішень та прогнозування наслідків порушення закономірностей правового регулювання.

Правові проблеми науки господарського права є об'єктом досліджень юридичних науково-дослідних установ, насамперед, академічного рівня: Національної академії наук України, Інституту держави і права імені В.І.Корецького, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Інституту приватного права і підприємництва АПрН України, Академії правових наук України та галузевих академій. Широкий спектр господарсько-правових досліджень проводиться у вищих юридичних навчальних закладах та юридичних факультетах (інститутах), у яких є відповідні кафедри.

У науковому просторі господарське право прийнято також розглядати як навчальну дисципліну.

Як вважає Т.І. Швидка, господарське право як навчальна дисципліна – це сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності і використання відповідних правових норм у практиці господарювання під час здійснення професійної юридичної діяльності [13, с. 7].

Вчені-господарники зазначають, що навчальну дисципліну «господарське право» поділяють на 2 частини – загальну та особливу, хоча це є дещо умовним поділом.

До загальної (першої) частини належать загальні положення про господарське право (поняття господарського права, господарські правовідносини, господарське законодавство, суб'єкти господарських правовідносин, майнова основа господарювання тощо).

Особлива частина розкриває зміст та особливості правового регулювання окремих видів господарських відносин (правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, спеціальні режими господарювання, правове регулювання цін та ціноутворення, правове регулювання господарсько-торговельної діяльності, правове регулювання біржової торгівлі, правове регулювання комерційного посередництва, правове регулювання діяльності транспорту, правове регулювання капітального будівництва, правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, правове регулювання банківської діяльності, правове регулювання страхової діяльності, правове регулювання аудиторської діяльності, правове регулювання комерційної концесії тощо) [15, с. 16].

На думку А.Г. Бобкової, призначена для студентів навчальна дисципліна «Господарське право» має на меті дати їм ґрунтовні знання з господарського права з урахуванням особливостей основних положень правового регулювання господарських відносин, законодавства, теоретичних знань та набуття практичних навичок, які необхідні для застосування норм господарського права [16, с. 5].

Таке розуміння господарського права як навчальної дисципліни показує на те, що метою останньої є проведення лекційних і семінарських занять для освоєння господарських правовідносин.

Навчальна дисципліна «Господарське право» ґрунтується на надбанні господарсько-правової науки (щодо історії становлення, правових засобів функціонування господарського права, тенденцій його розвитку та вдосконалення тощо), передбачає аналіз і вивчення основних засад правового регулювання господарських відносин і практики застосування актів господарського законодавства.

Як зауважує О.М. Вінник, обсяг і зміст господарського права як навчальної дисципліни залежить від профілю підготовки (для нотаріусів, суддів, слідчих – у загальному вигляді, для юрисконсультів, адвокатів-господарників, суддів господарських судів – максимально широко) [5]. Аналогічної думки дотримується у своїй статті О.П. Світличний [17].

Наведена позиція науковців розглядається нами як досить обґрунтована. Вона фактично окреслює всі основні завдання господарського права як навчальної дисципліни, що спрямована на подолання правового регулювання серед тих, хто вивчає сферу господарських правовідносин.

Висновок. На основі виконаного аналізу наукових підходів стосовно визначення правової природи місця господарського права в системі права України можна сформулювати таке визначення: господарське право є узагальненою системою загальнообов'язкових правил поведінки для суб'єктів господарської діяльності, якими врегульовуються правовідносини, що виникають між ними під час здійснення господарської діяльності.

Отже, господарське право розглядають як галузь права, як законодавство, як науку і як навчальну дисципліну. Господарське право як правову галузь потрібно розуміти як галузь права, предметом якої є господарські відносини, що формуються у сфері організації та здійснення господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання. Господарські відносини можуть стосуватися захисту прав та законних інтересів учасників господарських відносин, їх регулювання й відповідальності за їх порушення.

Ми підтримуємо думку В.І. Лебеденко, що господарське законодавство України є комплексним сегментарним інститутом господарського права, який складається із значного масиву взаємопов'язаних законодавчих та нормативно-правових актів різної юридичної сили та галузевої належності, які в цілому або окремі положення яких безпосередньо або опосередковано регулюють господарські відносини [8, с. 27].

Господарське право як наука є теоретичним висновком і оцінним судженням, які стосуються будь-яких господарських правовідносин. Господарське право як наука має якнайповніше відображати всі аспекти суспільного життя, інакше як наука воно регресує.

Як навчальна дисципліна господарське право є завданням навчального процесу, завдяки якому можна здобути знання, що стосуються господарського права і як галузі права, і як науки. Мета цієї дисципліни – навчити студентів застосовувати набуті теоретичні знання у вирішенні практичних питань та конкретних професійних ситуацій у сфері регулювання господарських відносин.

Література:

1. Знаменський Г. Господарське право України: сучасний стан та перспективи. Юридична Україна. 2015. № 10–12. С. 91–97.
2. Алексеев С.С., Архипов С.И. Теория государства и права. М.: Норма, 2005. 496 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1.: А-Г / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл. 1998. 672 с.
5. Вінник О.М. Господарське право: курс лекц. К.: Атіка, 2004. 624 с.
6. Мілаш В.С. Господарське право: навч. посіб. для підгот. до іспитів. 4-те вид., змін. Харків: Право, 2017. 328 с.
7. Жук Л.А. Господарське право: навч. посіб. / Л.А. Жук, І.Л. Жук, О.М. Неживець. К.: Кондор, 2003. 400 с.
8. Лебеденко В.І. Господарське законодавство: комплексний сегментарний інститут господарського права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2013. № 6–2. Том 2. С. 24–27.
9. Мамутов В.К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственной правовой мысли в суверенной Украине: научный доклад. Институт экономико-правовых исследований НАН Украины. Донецк, 2004. 40 с.
10. Щербина В.С. Господарське право: підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.
11. Задихайло Д.В., Пашков В.М., Бойчук Р.П. Господарське право: підручник / за заг. ред. Д.В. Задихайла, В.М. Пашкова. Х.: Право, 2012. 696 с.
12. Проблеми господарського права і методика його викладання: зб. наук пр. / ред. кол.: Мамутов В.К. (відп. ред.) та ін. НАН України. Ін-т економіко правових досліджень. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2006. С. 408–410.
13. Швидка Т.І., Кузміна М.М. Господарське право (в схемах та таблицях): навч. посіб. для студентів та аспірантів юридичних та економічних спеціальностей. Харків: Юрайт, 2017. 114 с.
14. Шелухін М.Л. Господарське право: навчальний посібник у схемах і таблицях. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
15. Несинова С.В., Воронко В.С., Чебікіна Т.С. Господарське право України: навч. посіб. / за заг. ред. С.В. Несиної. К.: Центр учбової літератури, 2012. 564 с.
16. Бобкова А.Г., Моїсєєв Ю.О., Павлюченко Ю.М. Господарське право: практикум / за заг. ред. А.Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.
17. Світличний О.П. Господарське законодавство України як навчальна дисципліна: сучасний стан і перспективи підвищення якості викладання у навчальних закладах Національного університету біоресурсів і природокористування України. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 156–161.

ФІЗИЧНІ ОСОБИ В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ВІДПОВІДНО ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД НА ПИТАННЯ

Шевченко А. М.,

*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Стаття присвячена аналізу статусу фізичної особи як учасника корпоративних правовідносин за Цивільним кодексом України. Основний зміст дослідження становить характеристика способів набуття фізичною особою статусу учасника корпоративних відносин, зокрема, створення юридичної особи та придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи. Особлива увага зосереджена на можливості участі у діяльності корпорації осіб з частковою та неповною дієздатністю та реалізації їх корпоративних прав.

Статья посвящена анализу статуса физического лица как участника корпоративных правоотношений по Гражданскому кодексу Украины. Основное содержание исследования составляет характеристика способов приобретения физическим лицом статуса участника корпоративных отношений, в частности, создание юридического лица и приобретение или получение в наследство, а также через дарение доли уже созданного юридического лица. Особое внимание сосредоточено на возможности участия в деятельности корпорации лиц с частичной и неполной дееспособностью и реализации их корпоративных прав.

The article is devoted to the analysis of the status of an individual as a participant in corporate legal relations under the Civil Code of Ukraine. The main content of the study is a description of the ways of acquiring the status of a person as a participant in corporate relations, namely: the creation of a legal entity; and acquisition or acquisition by inheritance, by giving the share of the already established legal entity. Particular attention is paid to the possibility of participation in the activities of the corporation of persons with partial and incomplete ability, and the realization of their corporate rights.

Ключові слова: фізична особа, дієздатність, корпоративні правовідносини, неповнолітня особа, малолітня особа.

Постановка проблеми. Корпоративні правовідносини за своєю сутністю є доволі складними, їх розуміння викликає чималі труднощі у тлумаченні навіть найпростіших понять. Зокрема, існує багато підходів до визначення поняття «корпоративні права». Так, відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК) корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [1]. Цивільний кодекс України взагалі не застосовує поняття «корпоративне право», проте у ньому містяться поняття «право участі у товаристві», «частка в статутному капіталі». Сьогодні поняття «корпоративні права», окрім Господарського кодексу України, міститься у законах України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 року та «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 року.

Що стосується визначення поняття «корпоративні права» у юридичній літературі, то серед науковців існує безліч протиріч щодо розуміння його змісту.

Так, О.Р. Кібенко розглядає корпоративне право як право осіб вступати в об'єднання, створюючи у такий спосіб нові суб'єкти права, а також як право особи, що виникає із її членства (участі) у тій чи іншій корпорації [7, с. 14].

І.В. Спасибо-Фатеева визначає корпоративне право як право конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією (корпорація – юридична особа корпоративного типу, відносно якої діють корпоративні права – А. Ш.), будучи її учасником, одержувати певні блага [12, с. 188].

В.М. Кравчук пропонує визначення корпоративних прав як сукупності правових можливостей учасників юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами [9, с. 51].

С.С. Кравченко корпоративне право розуміє як право особи, яка перебуває у правовідносинах із господарським товариством як її учасник, одержувати від цього певну користь, для чого їй надаються можливості щодо участі в управлінні товариством [8, с. 33].

Н.С. Глусь корпоративне право в суб'єктивному значенні розуміє як сукупність прав, які виникають у акціонера чи учасника корпорації внаслідок набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації [6, с. 13].

Відносно природи корпоративних прав висловлювалися М.В. Оприско, Ж.Л. Чорна, О.М. Вінник, В.А. Васильєва та інші, проте єдиного підходу до визначення поняття «корпоративне право» сьогодні немає.

Отже, з поняттям «корпоративні права» пов'язані проблеми теоретико-прикладного характеру, досі тривають дискусії щодо розуміння змісту цього терміна. Проте однозначно можна сказати, що корпоративні права виникають там, де є корпорація, тобто єдиний механізм. Вченими-юристами мало звертається увага на те, що будь-яку корпорацію представляє саме фізична особа.

Юридична особа є особливим суб'єктом корпоративних відносин, оскільки вона завжди підпорядковується меті, визначеній засновниками (учасниками), і саме в меті та змісті діяльності юридичної особи полягає реалізація суб'єктивного права засновника (учасника).

Тому на практиці важко визначити, коли саме учасник виступає від імені юридичної особи, а коли від свого власного, коли його права стають суб'єктивними та який необхідний обсяг цивільної дієздатності повинна мати фізична особа, щоб стати учасником (засновником) корпорації. Необхідність вирішення цих питань і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням досліджуваного питання займалися В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, Н.С. Глусь, М.В. Оприско, Ж.Л. Чорна, В.М. Кравчук, С.С. Кравченко, В. Спасибо-Фатеева та інші. Однак через стрімкий розвиток корпоративних правовідносин правовий статус фізичної особи як учасника корпоративних правовідносин потребує детальнішого аналізу, оскільки деякі аспекти участі фізичної особи у діяльності корпорації залишаються не до кінця визначеними та зрозумілими.

Мета статті. Метою статті є аналіз Цивільного кодексу України для визначення статусу фізичних осіб в корпоративних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами будь-яких правовідносин є певні особи. Поняття «особа» є загальним, а поняття «фізична особа» має яскраво виражені особливості, які виділяють її серед інших осіб. Так, фізична особа має ім'я, громадянство, вік, які її персоніфікують як особливого суб'єкта правовідносин. Будь-яка фізична особа є особистістю, яка самостійно формує свою волю, виражає її у відповідних діях та самостійно вступає у корпоративні правовідносини, проте реалізація такого права фізичною особою може бути обмежена.

Можливість участі фізичної особи у корпоративних правовідносинах варто визначати саме через призму правосуб'єктності, оскільки, керуючись положеннями Цивільного кодексу України, головною передумовою, за якої будь-яка фізична особа може стати учасником правовідносин, є правосуб'єктність, яка складається з правоздатності та дієздатності.

Правоздатність законодавець розуміє, насамперед, як здатність володіти цивільними правами та обов'язками, яка (за загальним правилом) виникає у фізичної особи з моменту народження і припиняється зі смертю.

А що ж стосується дієздатності, то варто зазначити, що у випадках, передбачених законом, деякі права та обов'язки можуть виникати у фізичної особи лише після досягнення нею певного віку (повна дієздатність, дієздатність фізичних осіб у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх), дієздатність фізичних осіб у віці до 14 років (малолітніх)). Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним кодексом України і обмежується виключно у випадках і в порядку, визначених законом.

Як відомо, учасником корпоративних відносин можна стати двома шляхами:

- 1) створення юридичної особи;
- 2) придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи.

Аналізуючи процедуру створення юридичної особи, необхідно врахувати той факт, що створити корпорацію можуть не лише підприємства, установи, організації, тобто юридичні особи, а й фізичні особи.

Громадянин, який бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, ні в якому разі не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого він набув з моменту народження, а лише набуває до нього додаткових прав як засновник юридичної особи.

У контексті зазначеного привертає увагу питання, чи засновником корпорації може бути будь-яка фізична особа, чи тільки фізична особа – підприємець, оскільки основна мета підприємництва, як і діяльності корпорації, саме в отриманні прибутку.

На це питання намагалась дати відповідь Державна фіскальна служба України, якою було визначено, що враховуючи той факт, що фізична особа – підприємець не має можливості бути власником нерухомого чи рухомого майна, а отже, й придбання, спорудження, будівництво такого майна та операції з передачі права власності на таке майно фізичною особою – підприємцем можуть реалізовуватись виключно як фізичною особою [4]. З вищевказаного випливає, що фізичні особи – підприємці не можуть зробити внесок до статутного капіталу корпорації, оскільки вони не є власниками ні нерухомого, ні рухомого майна. Проте така позиція є досить суперечливою, оскільки учасниками повних товариств і повними учасниками командитних товариств можуть бути саме фізичні особи – підприємці, які реалізують своє право на участь у корпорації шляхом здійснення вкладів до складеного капіталу.

Аналізуючи другий спосіб набуття статусу учасника корпорації, зокрема придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи, необхідно відзначити, що частка в статутному капіталі є, насамперед, об'єктом цивільних прав, тому може бути предметом будь-яких правочинів та вільно переходити від однієї особи до іншої.

На особливу увагу заслуговує питання набуття корпоративних прав внаслідок отримання частки у статутному капіталі особою, яка не має можливості розпоряджатись нею, враховуючи обсяг її цивільної дієздатності, що характерно для осіб з неповною та частковою дієздатністю.

Статтею 32 Цивільного кодексу України встановлено, що фізична особа з неповною цивільною дієздатністю, тобто особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, може бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи [2].

Реалізація фізичною особою з неповною цивільною дієздатністю її корпоративних прав не є чітко визначеною, проте можливість такої участі законодавцем передбачена.

Так, право неповнолітніх осіб бути учасниками (засновниками) корпоративних правовідносин передбачено і статтею 115 Цивільного кодексу України, яка визначає, що неповнолітні особи як учасники (засновники) юридичної особи можуть передати своє майно у власність як вклад до статутного капіталу корпорації [2]. Набуваючи цих прав неповнолітня особа фактично стає учасником корпорації.

З огляду на положення Цивільного кодексу України бачимо, що неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатись своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Проте незрозумілим є, чи до інших доходів належить отримання дивідендів неповнолітньою особою [11, с. 238].

Цікавим питанням є право неповнолітніх осіб бути учасниками повного товариства та повними учасниками командитного товариства, оскільки учасниками повного товариства можуть бути лише фізичні особи – підприємці, що унеможливорює реалізацію права особи з неповною цивільною дієздатністю стати учасником повного товариства або повним учасником командитного товариства. Проте, керуючись положеннями Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань», фізичною особою – підприємцем може стати фізична особа з повною цивільною дієздатністю або фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але лише у встановленому законом порядку [3].

Аналізуючи можливість участі неповнолітніх осіб у корпоративних правовідносинах, необхідно згадати про той аспект, що неповнолітня особа не має повної цивільної дієздатності і на деякі її дії необхідна згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників (а у окремих випадках і згода органу опіки та піклування). Така згода необхідна і в корпоративних правовідносинах [5, с. 130].

Таким чином, аналізуючи положення Цивільного кодексу України, бачимо, що неповнолітня особа має встановлене законом право бути учасником (засновником) юридичної особи. Крім того, можна зробити висновок, що особи, наділені неповною цивільною дієздатністю, набувають корпоративні права, а не лише частку в статутному капіталі, якщо це не заборонено актами цивільного законодавства або установчими документами юридичної особи корпоративного типу.

Також на увагу заслуговує питання участі у діяльності корпорації осіб з частковою цивільною дієздатністю, тобто осіб віком до чотирнадцяти років.

Аналізуючи положення статті 31 Цивільного кодексу України, необхідно звернути увагу на те, що особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має доволі обмежений обсяг цивільної дієздатності, зокрема, має право лише вчиняти дрібні правочини та здійснювати особисті немайнові права, але в обмежених сферах діяльності.

Як відомо, більшість правочинів за малолітню дитину вчиняють її батьки (усиновлювачі), опікуни або ж орган опіки та піклування. З огляду на це можна припустити, що представництво інтересів малолітньої особи можуть здійснювати вказані особи і в корпоративних правовідносинах.

Варто зазначити, що прямої заборони законодавцем щодо можливості участі малолітньої особи у діяльності юридичної особи не встановлено, у деяких корпоративних підприємствах така можливість є обмеженою, зокрема, малолітня особа не може стати учасником фермерського господарства (лише з 14 років) та виробничого кооперативу (лише з 16 років).

Законодавцем обмежено можливість малолітніх ставати учасниками повного товариства та повними учасниками командитного товариства, оскільки така участь передбачає здійснення підприємницької діяльності від імені товариства (ст. 119 ЦК України). А з положень ст. 35 Цивільного кодексу України випливає, що підприємницькою діяльністю можна займатися за відповідних умов лише із досягненням шістнадцяти років [2].

Цікавим є питання права участі особи з частковою цивільною дієздатністю у діяльності акціонерного товариства.

Так, акція є окремим об'єктом права власності, який надає її власнику право на участь у діяльності корпорації, отримання частини прибутку корпорації та навіть на право управління корпорацією. У цьому аспекті важливо зазначити, що участь в загальних зборах учасників є правом акціонера, а не його обов'язком. Крім того, така участь можлива через представника, що надає можливість малолітній особі бути власником акції, але права, які випливають з акції, здійснюватиме її представник в інтересах такої малолітньої особи.

Дослідженням цього питання займався М.В. Оприско, який визначив, що від імені та в інтересах малолітніх осіб батьки (усиновлювачі) можуть вчиняти такі правочини щодо набуття корпоративних прав: 1) створювати корпоративні товариства або брати участь у їх створенні; 2) вступати до корпоративних товариств; 3) придбати частки (акції) у корпоративних товариствах або їх учасників [10, с. 188].

Як відомо, одним із способів виникнення корпоративних прав у учасника корпорації є їх набуття у порядку спадкування. Так, з положень статті 1268 Цивільного кодексу України вбачається, що малолітня особа має право прийняти спадщину і є такою, що її прийняла, за винятком, коли батьки (усиновлювачі) чи опікуни відмовляються від її прийняття з дозволу органу опіки та піклування. З цього випливає, що малолітня особа може стати учасником корпорації у разі спадкування частки в статутному капіталі навіть без вчинення правочинів її батьками (усиновлювачами) чи опікунами [13]. Проте на практиці виникає питання, чи малолітня особа в порядку спадкування отримує лише частку в статутному капіталі, чи набуває разом із часткою і корпоративні права. З приводу здійснення корпоративних прав малолітніх осіб прослідковується чітка позиція, згідно з якою малолітні особи не можуть самостійно здійснювати корпоративних прав, які за них здійснюють їх законні представники (батьки, опікуни, усиновлювачі).

Висновки. Отже, фізична особа є особливим суб'єктом корпоративних правовідносин, а її правовий статус потребує детальнішого аналізу з боку законодавців та науковців. Аналізуючи шляхи, за якими особа може стати учасником корпоративних правовідносин, зокрема, створення юридичної особи та придбання або отримання у спадщину, а також через дарування частки вже створеної юридичної особи, доходимо до висновку, що правове положення фізичної особи як учасника (засновника) корпорації залежить, насамперед, від її правосуб'єктності. Так, особа з неповною цивільною дієздатністю має право створювати та бути учасником корпорації, якщо це не заборонено законом або установчими документами, причому у більшості випадків і без згоди батьків (усиновлювачів), опікунів чи органу опіки та піклування. Що стосується особи з частковою цивільною дієздатністю, то вона може стати власником частки статутного капіталу, але невизначеним натеper залишаються питання, чи може малолітня особа розпоряджатись своєю часткою у статутному капіталі і вчиняти активні дії (правочини) щодо неї, що потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 31–32. Ст. 263.
4. Про розгляд звернення: Лист Державної фіскальної служби від 28.04.2015 р. № 4000/Б/99-99-17-02-02-14. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DFS00551.html (дата звернення: 15.03.2018).
5. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. Київ: Атіка, 2003. 352 с.

6. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. 23 с.
7. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины: учебное пособие. Харьков: Эспада, 2001. 288 с.
8. Кравченко С.С. Юридична природа корпоративних прав: монографія. Київ: Видавництво Європейського університету, 2010. 180 с.
9. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. 464 с.
10. Оприско М.В. Особливості набуття та здійснення корпоративних прав неповнолітніми та малолітніми. Актуальні проблеми юридичної науки: матеріали Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 186–189.
11. Чорна Ж.Л. Особливості правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників майнових відносин. Вісник Львівського університету. Львів, 2004. № 40. С. 237–241.
12. Спасибо-Фатеева І.В., Кибенко О.Р., Борисова В.І. Корпоративне управління: монографія / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків: Право, 2007. 500 с.
13. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо правового регулювання обігу корпоративних прав). URL: http://www.zakonoproekt.org.ua/viewhtm.aspx?hn=Pojasnjuvaljna_zapyska_21_11_20133 (дата звернення: 17.03.2018).

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЗЛОЧИНУ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ СЕЗОННОСТІ

Школьний О. В.,

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри вищої математики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Хаврук В. О.,

студент II курсу магістратури

кафедри вищої математики

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Проведений аналіз злочинів-крадіжок на сезонні коливання. Розраховані індекси сезонності за трьома способами. Наведена математична модель прогнозування злочинів-крадіжок з використанням методів складної екстраполяції на основі поліноміального рівняння регресії. Визначений прогнозований рівень злочинів-крадіжок на 2018 рік, а також нижня і верхня межа прогнозу з огляду на тенденції рівня цього виду злочинів за 2016–2017 рр. Математичні методи аналізу сезонності злочинів та модель прогнозування з урахуванням сезонності можуть бути реалізовані на програмному рівні і рекомендовані для використання в правоохоронній діяльності.

Проведён анализ преступлений-кражи на сезонные колебания. Рассчитаны индексы сезонности тремя способами. Представлена математическая модель прогнозирования преступлений-краж с использованием методов сложной экстраполяции на основании полиномиального уравнения регрессии. Определён прогнозируемый уровень преступлений-краж на 2018 год, а также нижняя и верхняя граница прогноза, исходя из тенденций уровня данного вида преступлений за 2016–2017 гг. Математические методы анализа сезонности преступлений и модель прогнозирования с учетом сезонности могут быть реализованы на программном уровне и рекомендованы для использования в правоохранительной деятельности.

The analysis of the crime of theft for seasonal fluctuations is carried out. Seasonal indexes are calculated in three ways. A mathematical model for prediction of theft crimes is presented using complex extrapolation methods based on the polynomial regression equation. The projected level of crimes of theft for 2018 is determined, as well as the lower and upper bounds of the forecast, based on the trends in the level of this type of crime for 2016–2017. Mathematical methods for analyzing the seasonality of crime and the seasonal forecasting model can be implemented at the program level and recommended for use in law enforcement.

Ключові слова: випадкова величина, злочин, значення, індекс сезонності, ймовірність, кількість, крадіжка, межа прогнозу, метод, місяць, параметр, показник, поліноміальне рівняння регресії, прогнозування, рік, ряд, сезонна хвиля, середньоарифметична формула.

Постановка проблеми. Сезонність злочинності характеризується такими істотними ознаками: по-перше, вона є частиною злочинності, тобто сукупністю злочинів за певний відрізок часу; по-друге, сезонним коливанням злочинності властива циклічність в зменшенні (збільшенні) кількості відповідних діянь. Також слід виділити низку чинників, що безпосередньо впливають на сезонність злочинності:

- біологічні чинники, пов'язані зі станом психічного або фізичного здоров'я, функціонуванням організму залежно від певного сезону;
- соціально-економічні чинники, найбільш значимими з яких є структура населення за доходами з урахуванням розміру і джерел доходу в певний період часу, інфляція, дефіцит товарів і послуг;
- розвиток конкретних галузей промисловості, конкуренція;
- приватизація, сезонні підрядні бригади, приховане і явне безробіття;
- забезпечення найнеобхідніших потреб людей, важливих для їх виживання і відтворення в певний період;
- соціально-політичні періоди виборів і іншого політичного протистояння, робота виборчих комісій, вступ в учбові заклади і проведення екзаменаційних сесій;

– природно-кліматичні чинники, до яких належать часи низької або високої температури, життєві цикли тварин і рослин, періоди можливого видобутку корисних копалин відкритим способом, періоди розливів водних об'єктів і затоплень місцевості;

– соціально-культурні чинники, до яких можна віднести число і структуру періодичних культурних і спортивних заходів, характер їх діяльності і міру охоплення ними населення.

Спираючись на ознаки, особливості і чинники, що впливають на сезонність злочинності, можна подати таке визначення цього поняття: «Сезонна злочинність – це частина злочинності, що характеризується циклічним (що повторюється) характером по кількостях досконалих суспільно небезпечних діянь за однакові за термінами проміжки (періоди) часу, що зіставляються усередині більшого тимчасового періоду. Це сукупність злочинів, яка має закономірності зменшення (збільшення) в кількості залежно від таких періодів».

В.В. Лунєєв, вивчаючи сезонність, вказує на те, що сезонні коливання притаманні більшості юридично значущих явищ і зауважує: «Сезонні «піки» злочинності в цілому (деякі види діянь мають свої «піки») найчастіше припадають на весну і осінь, а точніше, на березень і жовтень, а «провали» реєструються взимку (грудень – січень), тобто у кінці і на початку звітного періоду. У літні місяці (липень) рівні злочинності нижчі, ніж навесні і восени. Можна припустити, що рівень злочинної діяльності якось корелює з активністю роботи правоохоронної системи, на яку помітний вплив робить період відпусток [1, с. 286].

Цілком закономірно деякі кримінологи вважають, що врахована злочинність – це не просто її реальний рівень, але і реальний рівень активності правоохоронних органів. Що він вищий, то вищий і рівень врахованих діянь. В усякому разі цього не можна виключати. На криву сезонності злочинності впливає сезонна динаміка інших обставин: кримінальна мотивація, працездатність поліції, оприлюднення інформації кварталних і річних (звітні періоди) успіхів боротьби із злочинністю, «розслаблення» правоохоронних органів на початку року тощо.

Дослідження сезонних коливань окремих видів злочинів має важливе теоретичне і практичне значення. Основною проблемою є виокремлення саме тих злочинів, яким найбільше властиве явище сезонності. Для з'ясування «сезонності» на початковому етапі необхідно проводити розрахунки та аналіз індексів сезонності помісячно, за певними періодами (пори року, квартал), наступний етап – побудова математичної моделі прогнозування рівня злочинів з урахуванням сезонності.

Максимальне підвищення надійності кримінологічного прогнозування є одним з найосновніших завдань сучасної науки. Ступінь ймовірності кримінологічного прогнозу залежить від врахування комплексу факторів, які використовують у прогнозуванні. У процесі прогнозування необхідно врахувати не тільки статистичні дані про злочинність і осіб, які вчинили злочини, а й дані, що характеризують розвиток (зміну) інших соціальних процесів, які в будь-який спосіб впливають на злочинність. Факторів, що безпосередньо й опосередковано впливають на злочинність, дуже багато. Прогнозуючи злочинність, слід урахувувати такі фактори, як поява нових форм власності, підвищення або зниження рівня достатку населення, розшарування населення на багатих і бідних, безробіття, міграція, стан моралі, ставлення населення до норм права, діяльність правоохоронних органів. Важливою обставиною, що впливає на прогноз злочинності, є зміни, що вносяться у кримінальне законодавство.

Прогнозування злочинності передбачає відповіді на такі запитання:

– яких загальних тенденцій рівня, структури, характеру та динаміки злочинності слід чекати у майбутньому прогнозованому періоді;

– яка ймовірність змін у злочинності в цілому та її окремих категорій;

– які чинники і з якою інтенсивністю впливатимуть на злочинність;

– які категорії осіб можуть доповнити коло злочинців;

– які засоби найбільше придатні для боротьби зі злочинністю.

Саме практична спрямованість прогнозування злочинності вказує на особливу важливість досліджень і пошуків напрямів його проведення. Так, зокрема, дослідження сезонних коливань злочинності необхідне для працівників судових і правоохоронних органів. Також воно доцільне в інтересах адекватної організації управлінської діяльності. Вивчення сезонності злочинності, а також виявлення її ознак, особливостей, закономірностей, характеристик і чинників, що впливають на неї, дозволить попереджати і прогнозувати окремі види злочинів у той або інший період та вести ефективну загальносоціальну і правоохоронну діяльність по профілактиці злочинів. У такому контексті слід погодитись з думкою Г.А. Аванесова, що на основі кримінологічного прогнозування визначаються перспективні проблеми попередження злочинності і послідовність їх вирішення. Прогнозування визначає напрямки можливого розвитку правоохоронних органів та організацій, дозволяє безперервно удосконалювати їх діяльність, перелаштовувати роботу на основі новітніх досягнень науки і практики. Науковий аспект тут розглядається у тісному зв'язку з практичною діяльністю [2, с. 157].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що багатьма дослідниками юридичної сфери підтримується думка щодо сезонності злочинності. Незважаючи на те, що такі провідні кримінологи, як

Г.А. Аванесов, В.М. Гусаров, А.І. Долгова, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, В.В. Лунєєв, С.Г. Ольков та інші у своїх працях згадують поняття «сезонність злочинності», розгорнутого визначення цього терміна не дають.

Слід також зауважити, що названі автори розглядали це явище в юридичній науці у зв'язку з іншими питаннями, не піддаючи його самостійному дослідженню. В.В. Лунєєв справедливо зауважує, що вивчення сезонності в юридичній науці і практиці досі належно не відображено [1, с. 286] і тільки в посібнику для прокурорських працівників [3, с. 64–75] вказується на актуальність врахування сезонності злочинності. Крім того, натеper наукові публікації з дослідження сезонності злочинності в Україні з використанням методів складної екстраполяції також відсутні.

З огляду на такі обставини доцільно провести аналіз і обґрунтувати або спростувати явище сезонності для окремих видів злочинів.

Метою статті є аналіз статистичних даних по окремому виду злочинів (крадіжка), розрахунок сезонної динаміки, з'ясування основних способів розрахунку індексів сезонності та отримання математичної моделі прогнозування злочинів-крадіжок з урахуванням вказаних показників.

Виклад основного матеріалу. Як об'єкт дослідження для явища сезонності обраний такий вид злочинів, як крадіжка (злочинне діяння, яке визначене ст. 185 КК України). Крадіжка – це злочини проти власності, зокрема, таємне викрадення чужого майна [4, с. 280]. Цей вид злочину є найпоширенішим серед інших злочинних діянь у структурі злочинності України, наприклад, за 2017 р. на нього припадає 49,85%.

Дослідження сезонності злочинів-крадіжок необхідно розпочати із найпростішого статистичного методу виявлення та вимірювання сезонних коливань – розрахунку середнього рівня (середнього арифметичного) цього виду злочину за місяцями та порівняння місячних даних із середнім рівнем за рік. Це відношення рівнів, виражене у відсотках, називається індексом сезонності [1, с. 287]:

$$IC = \frac{P_M}{\bar{P}} \cdot 100\%, \quad (1),$$

де IC – індекс сезонності; P_M – рівень злочинів за місяцями (реальний); $\bar{P}$ – середній рівень ряду за рік.

Таблиця 1

Статистика кількості злочинів-крадіжок в Україні за 2017 р. [5]

Місяць	Злочини-крадіжки (ст. 185)	
	Рівень злочинності (P_M)	Індекс сезонності (IC)
Січень	29652	136,184
Лютий	25961	119,232
Березень	27936	128,303
Квітень	26134	120,027
Травень	27074	124,344
Червень	23345	107,217
Липень	22404	102,896
Серпень	22177	101,853
Вересень	15818	72,648
Жовтень	17319	79,542
Листопад	18997	87,248
Грудень	4465	20,507
разом:	$\sum = 261282$	–
середній рівень:	$\bar{P} = 21773,5$	100,000

Проведемо розрахунок IC , використовуючи статистику кількості злочинів-крадіжок (ст. 185 КК України) в Україні за 2017 р. (табл. 1). Статистичні дані свідчать, що «пік» злочину-крадіжки припадає на березень – травень 2017 р. (27936–6134–27074), в осінній період у вересні спадає до 15818, далі в жовтні – листопаді вже зростає до 17319 і 18997. «Провал» спостерігається в грудні (4465 крадіжок). Тобто в сучасних умовах України «пік» злочинів-крадіжок спостерігається в березні (128,303%), спадання рівня злочинів відбувається протягом червня – вересня (індекс сезонності 72,648%), зростання спостерігається в осінній період – індекси сезонності становлять 79,542%, 87,248%. Необхідно звернути увагу на великий рівень злочинів на початку року, зокрема в січні (29652) таке велике значення пояснюється тим, що в якості статистики обрано кількість облікованих злочинів на звітний період, що дещо розходиться із фактично вчиненими злочинами за січень.

Середньомісячний рівень ряду злочинів-крадіжки для України становить:

$$\bar{P} = \frac{\sum_{i=1}^{12} P_{M_i}}{12} = \frac{261282}{12} = 21773,5 \quad (2).$$

Індекс сезонності злочину-крадіжки для січня 2017 р. становить:

$$IC_1 = \frac{29652}{21773,5} \cdot 100\% \approx 136,184,$$

аналогічно розраховуються індекси сезонності для інших місяців (табл. 1).

Місячні дані одного року через низку випадкових причин недостатньо надійні для виявлення сезонних коливань. В.В. Лунєєв наголошує на доцільності використання місячних даних за три роки [1, с. 288], а розрахунок індексу сезонності проводиться за тією ж формулою (1), тільки місячні дані (P_M) беруться не за один рік, а середньоарифметичні по конкретних місяцях за три роки. Загальний середньомісячний рівень ($\bar{P}$) розраховується на основі даних за усі три роки (36 місяців). Розрахункові дані представлені в табл. 2.

Спочатку знаходимо середній рівень злочинів-крадіжок по кожному місяцю за три роки. Для січня він становить:

$$\bar{P}_{M_1} = \frac{30890 + 31577 + 29652}{3} = 30706,333.$$

Аналогічно знаходиться середній рівень злочинів-крадіжок по кожному місяцю (стовпець 5, табл. 2). Після цього розраховується середній рівень ряду ($\bar{P}$) (середньоарифметичний місячний за кожний рік) і середньоарифметичний місячний за всі три роки (23533,611). І якщо середній рівень ряду розраховується шляхом складання місячних рівнів за кожний рік і ділення на 12, то середньоарифметична місячна цифра за усі три роки (назвемо її середньомісячна загальна – $\bar{P}_{M3}$) може бути обчислена таким же шляхом на основі середніх арифметичних за три роки по кожному місяцю (стовпець 5, табл. 2) або на основі середніх рівнів ряду за три роки (останній рядок табл. 2).

Отже, за три роки:

$$\begin{aligned} \bar{P}_{M3} &= \frac{22813 + 26014,3 + 21773,5}{3} = \frac{1}{12} \cdot (30706,333 + 28165 + 30782 + 27863,667 + 26821 + \\ &+ 20997 + 24583,667 + 23046,3 + 16013,333 + 19165,333 + 19983 + 14276,667 + 282403,333) \\ &= 23533,611 \end{aligned}$$

Таблиця 2

Статистика кількості злочинів-крадіжок в Україні за 2015–2017 рр.

Місяць	Обліковані злочини-крадіжки (ст. 185) [5]			Злочини-крадіжки				
				Середній рівень за 3 роки, ($\bar{P}_{M_{\text{сер.}}}$)	Абсолютне відхилення від середнього рівня ($B_{\text{абс.}}$)	Індекс сезонності (IC_i), %		
	2015	2016	2017			$\frac{\bar{P}_{M_{\text{сер.}}}}{\bar{P}_{M3}} \cdot 100\%$	$\sum_{i=1}^3 \left(\frac{\bar{P}_{M_i}}{\bar{P}} \cdot 100\% \right) / 3$	$\left(1 + \frac{B_{\text{абс.}}}{\bar{P}} \right) \cdot 100\%$
Січень	30890	31577	29652	30706,333	+7172,722	130,479	130,991	130,479
Лютий	20393	38141	25961	28165	+4631,389	119,680	118,413	119,680
Березень	27707	36703	27936	30782	+7248,389	130,800	130,281	130,800
Квітень	24979	32478	26134	27863,667	+4330,055	118,399	118,281	118,399
Травень	24058	29331	27074	26821	+3287,389	113,969	114,184	113,969
Червень	13529	26117	23345	20997	-2536,611	89,221	88,972	89,221
Липень	23453	27894	22404	24583,667	+1050,056	104,462	104,309	104,462
Серпень	19734	27228	22177	23046,333	-487,278	97,929	97,674	97,929
Вересень	14696	17526	15818	16013,333	-7520,278	68,045	68,146	68,045
Жовтень	18997	21180	17319	19165,333	-4368,278	81,438	81,410	81,438
Листопад	24430	16522	18997	19983	-3550,611	84,913	85,949	84,913
Грудень	30890	7475	4465	14276,667	-9256,944	60,665	61,548	60,665
разом(Σ)	273756	312172	261282	282403,333	–	–	–	–
середній рівень ($\bar{P}$)	22813	26014,3	21773,5	23533,611	–	100,000	100,000	100,000

На основі отриманих даних знаходяться індекси сезонності злочину-крадіжки для січня:

$$IC_1 = \frac{\bar{P}_{M_1}}{\bar{P}_{M3}} \cdot 100\% = \frac{30706,333}{23533,611} \cdot 100\% \approx 130,479\% \quad (3).$$

Аналогічно обчислюється індекс сезонності злочину-крадіжки за кожний місяць (стовпець 6, табл. 2). Індекси сезонності злочину-крадіжки в Україні, розраховані на основі даних трьох років, відрізняються від індексів сезонності, розрахованих на основі даних одного року. Середні трирічні показники надійніші, ніж однорічні, оскільки в них *взаємопогашені* випадковості того або іншого року, хоча загальні закономірності динаміки до певної міри збереглися.

Під час розрахунку місячних індексів сезонності за декілька років їх можна обчислити спочатку по кожному року, а потім з цих індексів сезонності знайти середньоарифметичну за 2, 3 і більше років [1, с. 289]. Застосуємо цей підхід для злочинів-крадіжок для січня і лютого 2015–2017 рр.

$$\text{Для 2015 р. маємо: } IC_{1-2015} = \frac{\bar{P}_{M_{1-2015}}}{\bar{P}_{2015}} \cdot 100\% = \frac{30890}{22813} \cdot 100\% = 135,405\% ;$$

$$IC_{2-2015} = \frac{\bar{P}_{M_{2-2015}}}{\bar{P}_{2015}} \cdot 100\% = \frac{20393}{22813} \cdot 100\% = 89,392\% .$$

$$\text{Для 2016 р. маємо: } IC_{1-2016} = \frac{\bar{P}_{M_{1-2016}}}{\bar{P}_{2016}} \cdot 100\% = \frac{31577}{26014,3} \cdot 100\% \approx 121,383\% ;$$

$$IC_{2-2016} = \frac{\bar{P}_{M_{2-2016}}}{\bar{P}_{2016}} \cdot 100\% = \frac{38141}{26014,3} \cdot 100\% = 146,616\% .$$

$$\text{Для 2017 р. маємо: } IC_{1-2017} = \frac{\bar{P}_{M_{1-2017}}}{\bar{P}_{2017}} \cdot 100\% = \frac{29652}{21773,5} \cdot 100\% \approx 136,184\% ;$$

$$IC_{2-2017} = \frac{\bar{P}_{M_{2-2017}}}{\bar{P}_{2017}} \cdot 100\% = \frac{25961}{21773,5} \cdot 100\% = 119,232\% .$$

Середній індекс сезонності злочину-крадіжки за три роки становитиме:

$$IC_{1-(2015-2017)сеп.} = \frac{135,405\% + 121,385\% + 136,181\%}{3} \approx 130,99\% ;$$

$$IC_{2-(2015-2017)сеп.} = \frac{89,392\% + 146,616\% + 119,232\%}{3} = 118,413\% .$$

Аналогічно можуть бути розраховані індекси сезонності злочину для всіх місяців (стовпець 7, табл. 2). Загалом формула для обчислення має такий вигляд:

$$IC_i = \sum_{i=1}^3 \left(\frac{\bar{P}_{M_i}}{\bar{P}_{pi}} \cdot 100\% \right) / 3 \quad (4).$$

Результати розрахунків за формулою (4) мають збігатися з результатами попереднього розрахунку за формулою (3), але деякі значення не збігаються, а саме для перших 3-х місяців (січень, лютий, березень) і останніх 2-х місяців (листопад, грудень). Так, наприклад, для лютого отримані індекси сезонності 119,680 і 118,413, що можна пояснити неточністю округлення даних, оскільки деякі значення середнього рівня за три роки (стовпець 5, табл. 2) є десятковими періодичними дробами (наприклад, 24583,667; 19165,333), вони дають точні значення індексу сезонності для середини ряду (квітень – жовтень) але спотворюють значення індексу на початку і на кінці ряду.

Наступний спосіб розрахунку індексу сезонності проводиться через абсолютні відхилення від середнього рівня, взятого за всі місяці 3-х років (2015–2017 рр.), тобто за 36 місяців. Якщо додати статистичні дані кількості злочинів-крадіжок за кожний місяць для кожного року, тоді загальна кількість злочинів у 2015 р. становитиме 273756, в 2016 р. – 312172, в 2017 р. – 261282 (передостанній рядок табл. 2).

$$\bar{P} = \frac{\sum_{i=1}^{12} P_{M_{ip}}}{36} = \frac{273756 + 312172 + 261282}{36} = 23533,611 \quad (5),$$

де $P_{M_{ip}}$ – кількість облікованих злочинів-крадіжок за кожний місяць поточного року (стовпці 2–4 табл. 2).

Отже, отримано те саме середнє число, що і в останньому рядку стовпця 5 табл. 2, але у простіший спосіб. Використовуючи його і показники рівня злочину-крадіжки по місяцях одного року (або середні показники злочину-крадіжки по місяцях за три роки, які у нас вже розраховані, – стовпець 5 табл. 2), можна обчислити відхилення цих показників від загального середнього – 23533,611. Дані обчислень зведені в табл. 3.

Абсолютні відхилення самі собою несуть важливу інформацію про розподіл злочинів-крадіжок впродовж року по місяцях. Крім того, на їх основі можна розрахувати індекс сезонності у відсотках відхилення, що збільшить його показовість. Вказаний індекс розраховується за формулою:

$$IC = \left(1 + \frac{B_{абс.}}{\bar{P}} \right) \cdot 100\% , \quad (6),$$

де $B_{абс.}$ – абсолютне відхилення (стовпець 6, табл. 2); $\bar{P} = 23533,611$ – загальний середній рівень злочину-крадіжки, обчислений за формулою (5). Для січня індекс сезонності становить:

$$IC_1 = \left(1 + \frac{7172,722}{23533,611}\right) \cdot 100\% \approx 130,479; \quad IC_2 = \left(1 + \frac{4631,389}{23533,611}\right) \cdot 100\% \approx 119,680.$$

Аналогічно знаходяться індекси сезонності злочинів-крадіжок для решти місяців (стовпець 9, табл. 2). Значення індексів сезонності, отримані за формулою (3) повністю збігаються зі значеннями, отриманими за формулою (6).

Ознайомлення з трудомісткими розрахунками індексу сезонності може породити сумнів у його необхідності, оскільки і по ряду абсолютних показників в звітах видно «піки» і «провали» в ті або інші місяці. Але необхідно вказати, що абсолютні місячні відомості не можна порівнювати з сезонними коливаннями суміжних явищ і процесів, сезонними коливаннями минулих років і, зрештою, не можна вимірювати значення коливань і наявних розбіжностей. Як відомо, усі серйозні вивчення розпочинаються з вимірювань. Завдання порівняння і вимірювання легко вирішуються за допомогою індексів сезонності [1, с. 292].

Складнішим завданням на відміну від знаходження індексів сезонності злочинів є побудова математичної моделі з урахуванням сезонних коливань. Як зазначалось вище, наукові публікації із дослідження і застосування математичних моделей для прогнозування рівня злочинності в Україні, які б враховували сезонність злочинів, наразі відсутні.

Прогнозування будь-якого явища соціально-економічного характеру, зокрема і злочинності, передбачає використання сукупності прийомів, способів, які дозволяють на підставі аналізу минулих (ретроспективних) внутрішніх і зовнішніх зв'язків (даних) зробити висновки про можливий розвиток у майбутньому. Нині кількість відомих методів і прийомів прогнозування перевищує 150. Вибір методів прогнозування здійснюється відповідно до характеру об'єкта та вимог, які висуваються до інформаційного забезпечення прогнозів. Залежно від ступеня формалізації методи прогнозування можна об'єднати в три групи: 1) фактографічні (формалізовані); 2) експертні (інтуїтивні); 3) комбіновані.

Для прогнозування злочинів-крадіжок з урахуванням сезонності доцільно використовувати формалізовані методи, які на відміну від експертних і комбінованих дозволяють виключити фактори суб'єктивності і, використовуючи лише статистичні дані, відносно швидко сформувати математичну модель, не витрачаючи часу на збір та аналіз думок експертів. Фактографічні методи прогнозування ґрунтуються на достатньому інформаційному матеріалі про об'єкт прогнозування та його минулий розвиток. До них належить група методів прогнозування екстраполяції. Методи екстраполяції базуються на припущенні про те, що закономірність (тенденція) розвитку об'єкта в минулому буде незмінною протягом певного часу і в майбутньому. Залежно від особливостей змін рівнів у динамічних рядах екстраполяції можуть бути простими і складними. Методи простої екстраполяції базуються на припущенні відносної стійкості в майбутньому абсолютних значень рівнів, середнього рівня ряду, середнього абсолютного приросту, середнього темпу зростання. Методи складної екстраполяції базуються на визначенні основної тенденції, тобто використанні статистичних формул, які описують тренд. Тренд – це відображення певною функцією тенденції ряду динаміки. Його зображують у вигляді гладкої кривої (траєкторії). Тренд характеризує головну закономірність руху об'єкта в часі. Складні методи екстраполяції поділяються на два типи: адаптивні і аналітичні. До адаптивних методів прогнозування належать методи ковзної та експоненціальної середніх (ЕМА), метод гармонійних ваг, авторегресія. До аналітичних методів прогнозування (кривих зростання) належить метод найменших квадратів (МНК), метод найменших модулів (МНМ), метод максимальної правдоподібності (ММП) тощо.

Побудова математичної моделі прогнозування злочинів-крадіжок з урахуванням сезонності буде проведена з використанням методів складної екстраполяції на основі поліноміального рівняння регресії, який буде отриманий засобами Excel.

Для аналізу сезонних коливань розраховують індекси сезонності на основі усереднених значень досліджуваного показника. Для визначення показників сезонності необхідна нейтралізація еволюції тренду. Крім того, використання такої методики дозволяє здійснювати прогноз на перспективу з урахуванням сезонних коливань.

Аналіз сезонних коливань здійснюється у декілька етапів. На першому етапі розраховуємо індекси сезонності (сезонну хвилю) кількості злочинів за порами року (зима, весна, літо, осінь) за 2016–2017 рр. методом співвідношення простих середніх величин [6, с. 311]:

$$I_s = \frac{\bar{y}_i}{\bar{y}_{заг}} \times 100\% \quad (7),$$

де $\bar{y}_i$ – середні рівні, розраховані для кожної пори року за даними 2-х років; $\bar{y}_{заг}$ – середній загальний рівень, розрахований за даними 2-х років.

**Розрахунок індексів сезонності зареєстрованої кількості злочинів-крадіжок
в Україні за 2016–2017 рр.**

Пора року	Місяць	Зареєстрована кількість злочинів-крадіжок [5]		Середній рівень за 2 роки, $(\bar{P}_{M_{\text{сер.}}})$	Індекс сезонності по місяцях, % (IC_i)	Середній рівень сезонності за порою року, % $(\bar{y}_i)$	Індекс сезонності, % (I_s)
		2016	2017				
зима	грудень	7475	4465	5970	26,0941	68635,5	95,75031302
	січень	31577	29652	30614,5	133,813		
	лютий	38141	25961	32051	140,092		
разом (Σ)		77193	60078	–	–	–	–
середній рівень $(\bar{y})$		25731	20026	22878,5	100,000	68635,5	–
весна	березень	36703	27936	32319,5	107,9379481	89828	125,3150209
	квітень	32478	26134	29306	97,87371421		
	травень	29331	27074	28202,5	94,18833771		
разом (Σ)		98512	81144	–	–	–	–
середній рівень $(\bar{y})$		32837,33	27048	29942,66667	100,000	89828	–
літо	червень	26117	23345	24731	99,47775953	74582,5	104,0467064
	липень	27894	22404	25149	101,1591191		
	серпень	27228	22177	24702,5	99,36312138		
разом (Σ)		81239	67926	–	–	–	–
середній рівень $(\bar{y})$		27079,67	22642	24860,83333	100,000	–	–
осінь	вересень	17526	15818	16672	93,17263091	53681	74,88795963
	жовтень	21180	17319	19249,5	107,5771688		
	листопад	16522	18997	17759,5	99,25020026		
разом (Σ)		55228	52134	–	–	–	–
середній рівень $(\bar{y})$		18409,33	17378	17893,66667	100,000	53681	–
Всього		312172	261282	–	–	$\bar{y}_{\text{зар.}} = 71681,75$	100,000

Результати розрахунків наведені в табл. 3.

Як видно з табл. 3, найбільших значень індекси сезонності злочинності (125,315% і 104,0467%) набувають у весняно-літній період і знижуються в осінньо-зимовий період (74,8879% і 95,75%).

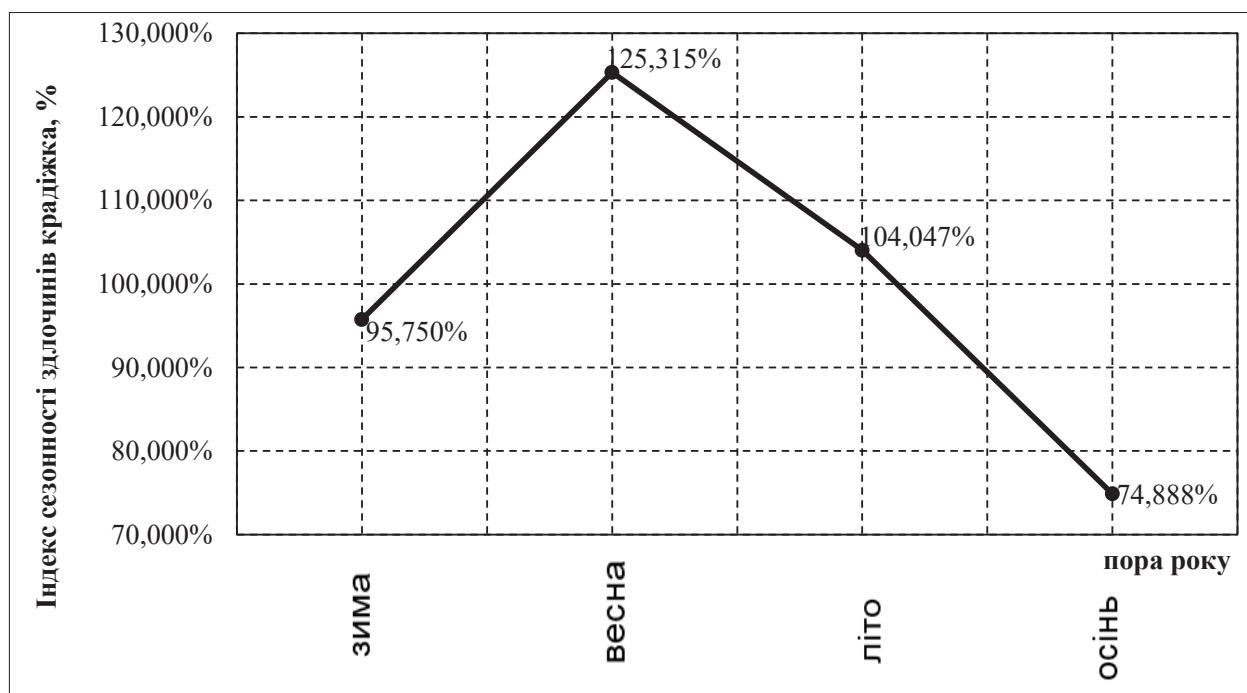

Рис. 1. Сезонна хвиля рівня злочинів-крадіжок в Україні за 2016–2017 рр.

Отримана сезонна хвиля рівня злочинності зображена на графіку (рис. 1).

Для здійснення подальшого прогнозу рівня злочинності з урахуванням сезонних коливань, використовуючи можливості табличного процесора Excel, можна підібрати інтерполяційний многочлен, який задається рівнянням полінома 6-го порядку і характеризується найбільшим значенням коефіцієнта детермінації R^2 , в результаті отримуємо поліноміальне рівняння регресії (рис. 2):

$$\hat{y}_t = 126,43t^6 - 3221,5t^5 + 31098t^4 - 140955t^3 + 300963t^2 - 269488t + 158676.$$

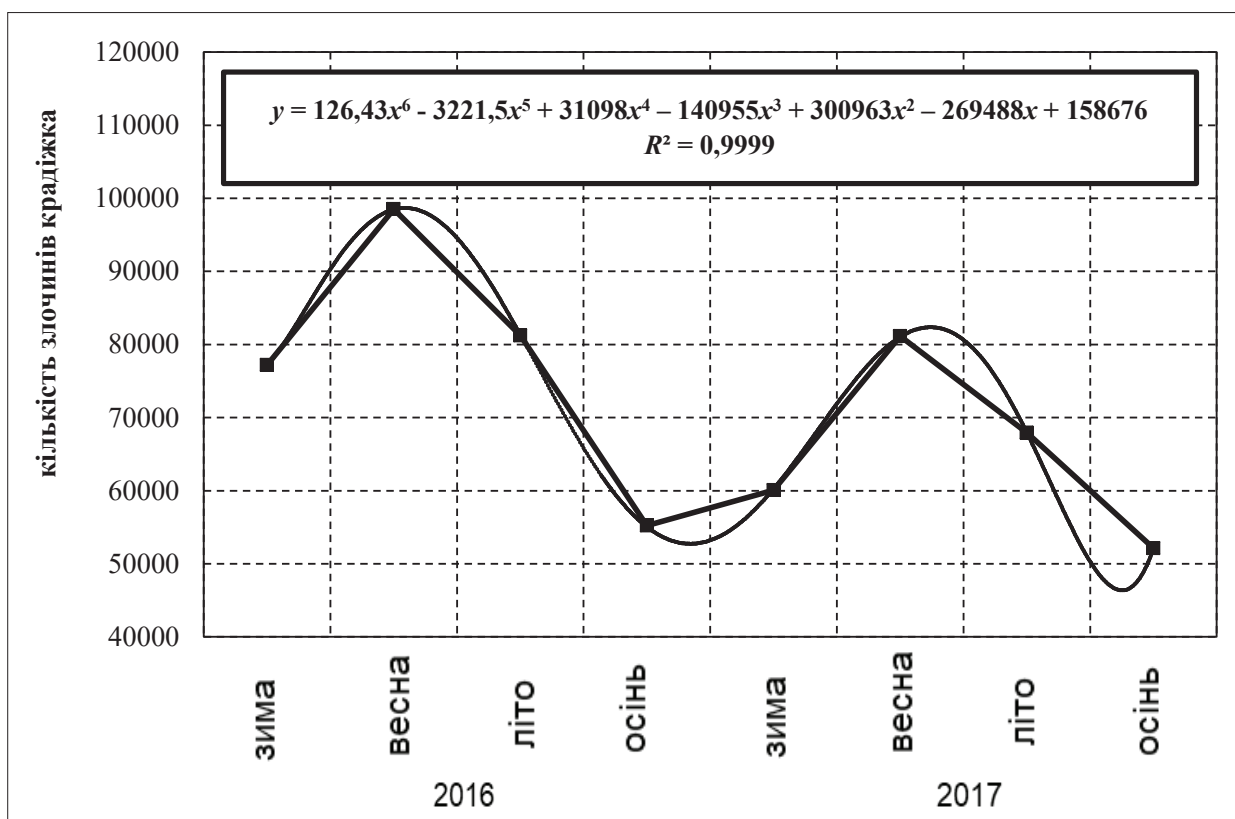

Рис. 2. Знаходження рівняння лінії тренда злочинів-крадіжок

Підставляючи в це рівняння послідовно значення t , отримали вирівняний ряд рівня злочинності (наведений в стовпці 4 табл. 4).

Індекси сезонності (сезонна хвиля) визначаються як процентне співвідношення емпіричних та теоретичних рівнів показника (результати розрахунків наведені в стовпці 5 табл. 4).

Для розрахунку прогнозних значень використовується модель прогнозу, яка має такий вигляд [6, с. 312; 7, с. 210]:

$$y_t = I_k \cdot \hat{y}_t + \varepsilon_t \quad (8),$$

де $\hat{y}_t$ – рівень злочинності в момент часу t ; I_k – середній індекс сезонності k – її пори року; $\hat{y}_t$ – оцінка рівня злочинності в момент часу t ; ε_t – випадковий компонент.

Таблиця 4

**Розрахунок індексів сезонності злочинів-крадіжок в Україні за 2016–2017 рр.
після виключення поліноміального тренда**

Рік	Пора року	Зареєстрована кількість злочинів-крадіжок [5]	$\hat{y}_t$	Індекси сезонності, % ($I_s = \frac{y_t}{\hat{y}_t} \times 100$)
2016	Зима	77193	77198,93	99,99231855
	Весна	98512	98483,52	100,0289185
	Літо	81239	81374,97	99,83290931
	Осінь	55228	55141,28	100,1572687
2017	Зима	60078	60467,25	99,3562631
	Весна	81144	81478,08	99,58997561
	Літо	67926	68792,57	98,74031454
	Осінь	52134	53605,92	97,25418387
Всього		573454	576542,52	-

З певною ймовірністю можна стверджувати, що прогнози значення рівня злочинності (кількості злочинів крадіжка) будуть відрізнятися від фактичних значень на величину $\varepsilon_t = t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$, де t – число, яке гарантує з певною ймовірністю межі прогнозу; $n = N - k = 4 - 1 = 3$; $N = 4$ (пори року) $k = 1$ – кількість параметрів поліноміального рівняння регресії; σ_{s_i} – середнє квадратичне відхилення випадкового компонента:

$$\sigma_{s_i} = \sqrt{\frac{\sum \sigma_{s_i}^2}{n-1}} \quad (9)$$

Величину $\varepsilon_t = t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$ для кожного періоду (пори року) визначаємо з ймовірністю 0,9545 ($t=2$), яка є оптимальною для таких розрахунків. Виправлений середній індекс сезонності I_k для кожного періоду можна визначити, трансформувавши рівняння (8):

$$I_k = \frac{y_t - \varepsilon_t}{\hat{y}_t} \quad (10)$$

Для пори року зими отримаємо:

$$I_{\text{зима}} = \frac{77193 + 60078 - 317,858173194691}{77198,93 + 60467,25} = 0,994820527647422$$

аналогічно розраховуються середній індекс сезонності I_k для решти періодів (пір року). Результати розрахунків наведено в табл. 5.

Таблиця 5

Розрахунок випадкової величини $\varepsilon_t = t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$ та середнього індексу сезонності I_k

Пора року	$\sigma_{s_i}^2 = (y_t - \hat{y}_t)^2$	$\sigma_{s_i} = \sqrt{\frac{\sigma_{s_i}^2}{n-1}}$	$\varepsilon_t = t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$	Виправлений середній індекс сезонності, I_k
зима	151550,7274	275,273252787117	317,858173194691	0,994820527647422
весна	112420,5568	237,087069238286	273,764566492207	0,996780621163115
літо	769431,4058	620,254546859594	716,208259190952	0,988554462174775
осінь	2174068,8448	1042,60942946052	1203,90166951734	0,976191555557136

Після здійснення розрахунків отримали моделі для прогнозу рівня злочинності в розрізі періодів (пори року):

$$\hat{y}_{\text{зима}} = 0,99482 \cdot (126,43t^6 - 3221,5t^5 + 31098t^4 - 140955t^3 + 300963t^2 - 269488t + 158676) + \varepsilon_t;$$

$$\hat{y}_{\text{весна}} = 0,99678 \cdot (126,43t^6 - 3221,5t^5 + 31098t^4 - 140955t^3 + 300963t^2 - 269488t + 158676) + \varepsilon_t;$$

$$\hat{y}_{\text{літо}} = 0,98855 \cdot (126,43t^6 - 3221,5t^5 + 31098t^4 - 140955t^3 + 300963t^2 - 269488t + 158676) + \varepsilon_t;$$

$$\hat{y}_{\text{осінь}} = 0,97619 \cdot (126,43t^6 - 3221,5t^5 + 31098t^4 - 140955t^3 + 300963t^2 - 269488t + 158676) + \varepsilon_t$$

Межі прогнозу знаходяться за формулою:

$$\hat{y}_{t+k} - t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}} \leq (\hat{y}_{t+k})_{\text{прог.}} \leq \hat{y}_{t+k} + t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}. \quad (11)$$

Визначимо прогнозований рівень злочинності для кожного періоду 2018 року, а також нижню і верхню межу прогнозу, використовуючи наведені вище поліноміальні рівняння регресії для кожної пори року (результати наведено в табл. 6 і на рис. 3).

Таблиця 6

Прогноз рівня злочинів-крадіжок в Україні на 2018 рік

Пора року	Прогноз на 2018 рік		
	Рівень злочинності $(\hat{y}_{t+k})_{\text{прог.}}$	Нижня межа $\hat{y}_{t+k} - t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$	Верхня межа $\hat{y}_{t+k} + t \cdot \frac{\sigma_{s_i}}{\sqrt{n}}$
зима	76799	76481	77117
весна	98166	97893	98440
літо	82104	81388	82820
осінь	54494	53290	55698

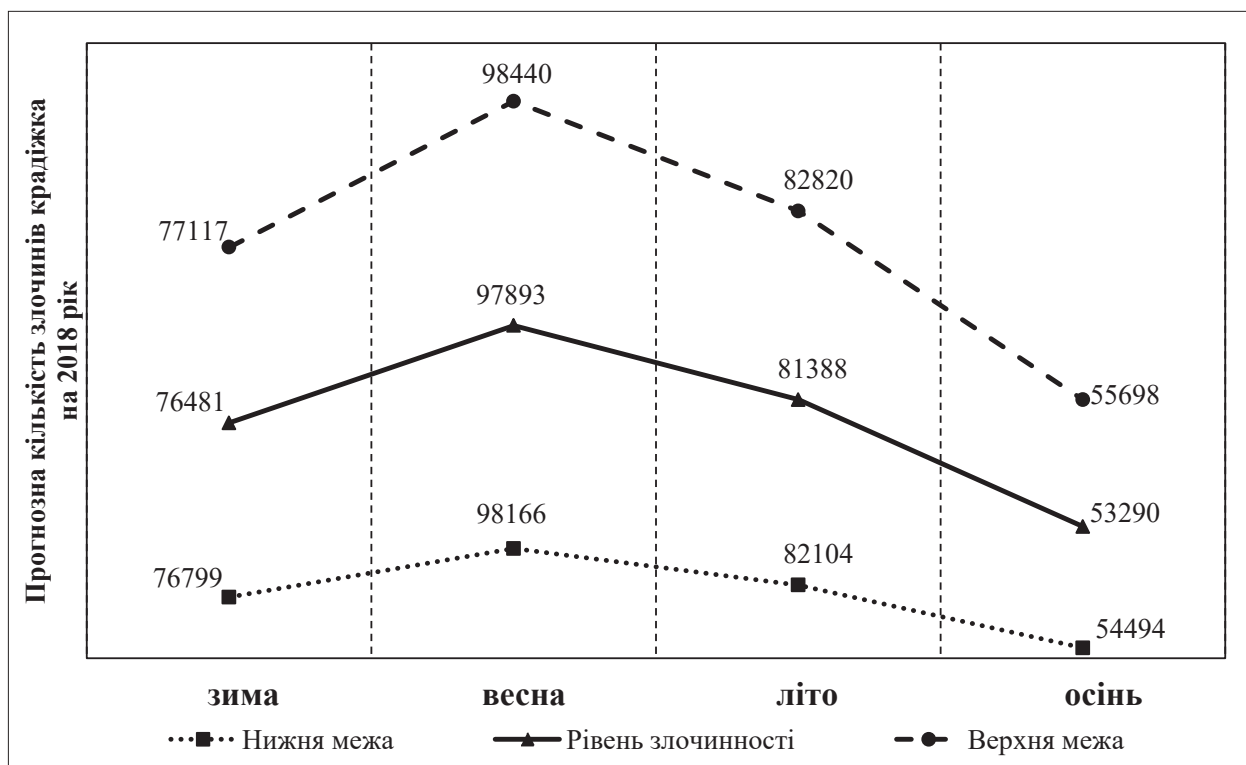

Рис. 3. Прогноз рівня злочинів крадіжка в Україні на 2018 рік

Результати розрахунків дають підставу зробити висновок про те, що якщо збережеться сформована в 2016–2017 рр. тенденція сезонних коливань рівня злочинів-крадіжок, то можна очікувати, що взимку 2018 р. кількість таких злочинів становитиме 76799, навесні 2018 р. – 98166, влітку 2018 р. – 82104, а восени 2018 р. – 54494.

Висновки. Отже, основною характеристикою, на основі якої проводиться аналіз злочинів на наявність сезонності, є індекс сезонності, який можна розрахувати трьома основними способами (стопці 7–9, табл. 2). Для виявлення сезонних коливань доцільно використовувати місячні статистичні дані кількості злочинів за три роки, оскільки середні трирічні показники є надійнішими, ніж однорічні, адже в них взаємопогашені випадковості того або іншого року.

На основі сезонності злочину-крадіжки за 2016–2017 рр. в Україні проведено прогнозування на 2018 р. Для цього були отримані чотири моделі (поліноміальні рівняння регресії) для прогнозу, на основі яких встановлено, що загальна тенденція збільшення кількості злочинів-крадіжок у весняно-літній період збережеться, а також визначено верхню і нижню межі прогнозування кількості злочинів.

Отже, дослідження сезонних коливань злочинності методологією, яка включає такі етапи: розрахунок індексів сезонності, знаходження рівняння для аналітичного вирівнювання сезонної хвилі, знаходження вирівняного ряду рівня злочинності та прогнозних значень кількості злочинів.

Застосування математичних методів аналізу сезонності та можливість здійснювати прогнозування рівня злочинності за окремими їх видами, підданими сезонним коливанням, дозволяє спланувати ефективніше використання всіх наявних правоохоронних ресурсів, а також спробувати зменшити сезонність шляхом проведення превентивних видів робіт проти злочинності у той час, коли сезонна хвиля йде вниз.

Необхідно також зауважити, що точність екстрапольованих прогнозів тим вища, чим коротший період прогнозування. Також вагоме значення має ступінь стабільності параметрів визначеного виду злочинів. А звідси і недоліки цього методу: його результати найімовірніше тільки у найближчому майбутньому (один – три роки). Зі збільшенням терміну прогнозування помилки в оцінках зростають.

Основні напрями подальших досліджень. Статистичні дані [5] свідчать, що кількість злочинів-крадіжок за період січень – лютий за 2018 рік становить 49971. Можна припустити, що в грудні 2018 р. кількість злочинів-крадіжок буде в межах 5000 – 8000. Отже, натеper (станом на кінець квітня 2018 р.) можна стверджувати, що отримана модель прогнозування на основі поліноміального рівняння регресії з урахуванням сезонності дає дещо завищені показники рівня злочинів-крадіжок. З огляду на такі обставини математичну модель прогнозування злочинів з урахуванням злочинності необхідно удосконалювати у такі способи:

- доцільно розширити статистичну базу – часовий проміжок з 2016–2017 рр. до 2014–2017 рр.;
 - у математичній моделі прогнозування (поліноміальному рівнянні регресії) передбачити та визначити випадковий компонент (ϵ_t);
 - знайти точніші способи визначення середнього індексу сезонності (I_k) для k – i пори року.
- Невирішеним залишається також питання врахування латентної злочинності в математичній моделі.

Перспективним напрямком отримання математичних моделей прогнозування є застосування спеціалізованого програмного середовища (Wolfram Mathematica, MATLAB).

Математичні методи аналізу сезонних коливань та прогнозування на короткотерміновий період можуть використовуватись для дослідження інших соціальних явищ, наприклад, попиту на окремі види продукції, обсягу надання окремих видів автосервісних послуг тощо, а також наявність невирішених питань щодо удосконалення математичної моделі прогнозування на основі поліноміальної регресії – саме ці обставини вказують на необхідність проводити додаткові подальші наукові пошуки і дослідження цієї проблематики.

Література:

1. Лунеев В.В. Юридическая статистика: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрист, 2007. 394 с.
2. Аванесов А.Г., Иншаков С.М., Лебедев С.А. и др. Криминология: учеб. для студ. / под ред. Г.А. Аванесова. Москва: ЮНИТИ-Дана, 2013. 576 с.
3. Быков Л.А., Бабаев М.М., Кузнецова Э.В. Изучение преступности (практическое пособие по криминологии для прокурорских работников): монография / отв. ред. В.К. Звирбуль. Всесоюзный ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва. 1973. 160 с.
4. Банах С.В., Буглак Ю.О., Глунько В.В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України станом на 20 січня 2018 року / за заг. ред. В.В. Глунька. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.
5. Генеральна прокуратура України: довідка про стан та структуру кримінальних правопорушень на території України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820 (дата звернення 14.03.2018).
6. Семенова К.Д. Оцінка сезонних коливань показників діяльності підприємств. Вісник соціально-економічних досліджень / за ред. М.І. Зверькова. 2007. Вип. 25. С. 311–315.
7. Вашків П.Г., Пастер П.І., Сторожук В.П. та ін. Статистика підприємництва: навч. посіб. / за ред. П.Г. Вашківа, В.П. Сторожука. Київ: «Слобожанщина», 1999. 600 с.

ABSTRACTS

POLITICAL SCIENCE

Hnatiuk V. Introduction to subnational policy: from warnings to approval

Today a comprehensive analysis of political processes is impossible without the use of a subnational comparative method. Subnational issue in political science passes three stages of development and now appears to be as an independent subject of scientific analysis.

During a long period of time researchers analyze political processes in the state exclusively at the national level. There is the idea that any manifestation of political life in a diminished spatial scale is only a projection of a national political life. It symbolizes the phenomenon of "the main bias" in the theory of political science. The main array of works in the second half of the XX century, which relating to democratization, are from a national point of view. Subnational issues have obliquely arisen in studies, which characterized by fragmentary comprehension, remarks or mentioning. This conceptual content characterizes the development of subnational issue at the first stage in the 70's and 80's of the XX century, a representation stage, that symbolizes the first "meeting" of the paradigm of that time and the phenomenon that did not adapt, but existentially is always alongside with it.

This "whole-national bias" in comparative political science changes in the last decade of the XX century, when it begins to explore various aspects of subnational politics, namely: the territorial extension of the processes of democratization. The first decade of the XXI century is characterized by the presence of research that represents an increased scientific and theoretical interest in subnational politics, supported by its own methods for measuring and classifying cases within subnational units of analysis. In the 90's of the XX century by the middle of the second decade of the XXI century, which is chronologically the second interval, the stage of contact, is outlined in developing a subnational issue in comparative political science. It is a moment of "communication" between the political practice and the conceptual "embryo" (subnational comparative method), which is trying to understand it. In addition to the approval of methodological issues and a large number of studies on subnational politics, the transformation of paradigm "bias" from the "whole-national bias" to "federative monism" becomes an important change. The "federative monism" is embodied in the thesis that the only unit of subnational analysis is the subject of federative states that have a certain legally defined political independence, as opposed to the administrative-territorial parts of the unitary countries.

The research trend of the last four years (2014-2018) reflects new practical implications for using the comparative methodology in subnational politics. Studies show that "federative monism" overcomes today because work concerns unitary states in one or another way. The "assertion" of a subnational issue crystallizes in comparative science today and enters into a stage, the stage of collaboration, which, firstly, is based on the dynamism of the methodological principles of a problem, and, secondly, on the autonomy of studying one's own subject.

Key words: subnational issue, subnational unit, subnational comparative method, whole-national bias, federative monism.

Ivasechko O., Khar O. Union for the Mediterranean: features of functioning and prospects of development

It has been done the complex study of the functioning and development prospects of the Union for the Mediterranean. Based on the analysis of national and foreign historiography it considers creation and development of organization, its goals and priorities, an attitude of European leaders about the necessity to cooperate with Mediterranean countries. It was found that the Union for the Mediterranean was established in order to support the overall immigration policy, economic and trade development, common law, the environment and common development. It has been researched the attitude of certain states to implementing the Union for the Mediterranean. The author identifies promising areas of cooperation within the Union for the Mediterranean, which includes energy sector, migration issues, economic and financial cooperation, social sphere, political and security, environmental protection etc. The author emphasizes that in order to

maintain the viability of the Union for the Mediterranean EU should use more differentiated and thematic approach, with based on security and cooperation, energy agreements, cooperation on food and more targeted financial assistance.

Key words: Union for the Mediterranean, European Union, Sarkozy, the Barcelona Process, EU Regional Policy, European Neighborhood Policy.

Minenkova P. Conceptual foundations and categorical definition of «think tanks»: academic rethinking of traditional approaches

Analytical and research organizations known in the world as think tanks have become increasingly influential actors on the political scene in recent decades. In a context of constant change and erosion of the borders between internal and external policies, they are able to respond promptly, providing timely, reliable, accessible and useful information for making substantiated political decisions. The definition of «think tanks», however, creates a conceptual gap that causes serious limitations on the development of this field of study. Excessive generality or inflexibility in the use of the concept raises questions about the validity of the category. Either way, the «trade offs» of the conceptual choices have delineated a not very useful concept of «think tanks» to both inter-contextual and inter-organizational comparability and to differentiate think tanks from overlapping organizations. The article revisits some of these dilemmas. To do so, the treatment in the specialized literature of the analytic category, highlighting both the insensitivity of the traditional North American approaches to different national contexts and its obsolescence to the changes in the context of «think tanks» action, including their own context of origin, is explained.

The reasons of «conceptual stretching» and separation of the analytic category «think tanks» from the evolution of the phenomenon as a whole are investigated.

In shedding light on promising conceptual contributions to the study of the phenomenon in its contemporary features, the main contribution of the present article is specifying the contents and the proposal of definition of «think tanks» with the peculiarities of their functioning in different national contexts.

Key words: «think tanks», think tanks «conceptual stretching», «ladder of abstraction», national contexts.

Olefir I. Genesis of the information society

Current century is the century of the global information society. It is characterized by events caused by the information and telecommunication revolution, introduction of information technology to all areas of public life, development of the global information economy, introduction of e-government to public and private sectors, formation of global network society.

But before developing into the global, the information society has progressed from the origins of theories on its formation to development and adjustment of information and communication technologies to the public life area of the world leading countries.

The article deals with the information society development in the globalized world. In particular, the first theories that characterized the birth of the information society and its formation in modern conditions have been considered.

It is indicated that in conditions of globalization, information and knowledge will become the most important means by which communications are taking place in modern society. While, due to spreading globalization processes, the global information society is emerging, characterized by integrating information systems into a single world economy.

Issues of information society development for several years have been on the agenda of such leading world countries as the United States, Japan and the countries of the European Union. Since the information society in modern conditions is responsible for raising the living standards of the population, more and more countries are beginning to engage into the building of this type of society. The same applies to Ukraine.

Key words: globalization, global information society, information society, informatization, information and telecommunication technologies.

Pashkov V. The system of higher education as an object of political management in the Third Reich: objectives and consequences

The article considers main directions, stages and instruments of transformation of the higher education system of Germany in condition of totalitarian regime. Author analyses educational changes, connected with policy of nazification, and their consequences for institutional development of universities in the Third Reich. After establishment of Hitler's dictatorship in 1933 totalitarian practices were put in internal life of universities, that led to the loss of academic autonomy and merge with the state. At the same time majority of academic community didn't resist policy of nazification and cooperated with Nazi regime.

In the article author considers row of political and organizational measures of power, which radically transformed German higher education system according to Nazi ideology. Firstly, new power started repressions within teachers and students to drop undesirable elements. In result of such policy during the 12 years of the totalitarian regime about 20% of teachers were fired, and the number of students decreased in more than twice. Access to the higher education began to determine not academic achievements or social origin, but cleanliness of race and political loyalty.

Secondly, Nazi regime abolished academic self-governance and integrated the higher education system in a model of corporate state. The principle of election of the university leadership has been replaced with nomenclature nomination. Academic space was covered by a net of political institutions designed to control the educational and research activity: the ruling party committees have been established in universities, membership in the National Socialist Union of Students and the National Socialist Union of Teachers has become compulsory. Finally, the power radically ideologized curricula and research topics. Educational programs began to display the Nazi views on society, state, history and culture.

Key words: the higher education, educational policy, The Third Reich, totalitarian regime, National Socialism, national community.

SOCIOLOGY

Weston C. The decline and fall of British power

The purpose of this paper is to examine the decline and fall of British power. "Power" is defined as the ability to influence another party and Michael Mann's four sources of social power is employed as an analytical tool.

While on the face of it Britain possesses a number of indicators which suggest that it is a major power, it is argued that those indicators may not reveal the full extent of the decline of British power over a period of time and which has been accentuated by the outcome of the Brexit referendum in June 2016.

The downward trajectory of power is examined through the prism of two examples. The first concerns Korea and Britain's involvement in the war of 1950-3 but also through the influence of Britain's then prime minister with the US President over the defence of Europe as well as lobbying the US on its threatened use of nuclear weapons. The contrast with the British stance on the latest crisis on the peninsular could not be starker and the silence of the British government reflects the fall of British influence notwithstanding claims to the contrary post referendum of a "Global Britain".

The second example concerns Britain's situation post fall of the Berlin Wall, post Gulf War and even post Masstricht Treaty (which saw Britain secure several opt outs from the European Union) and its role in 1994 in securing the territorial integrity of Ukraine. British influence might be viewed as still significant although the ejection from the Exchange Rate Mechanism - a blow to its Political Power and Economic Power - was a modest harbinger of its vulnerability to economic crises - an all too familiar theme of its modern history. The events post Crimean occupation and post invasion of Eastern Ukraine witnessed the UK absent from the ensuing negotiations which were led by Germany and France from the European side. The UK was already withdrawing into itself from its (relatively modest political although not insignificant defence) role in Europe, let alone a Global role it purported to aspire to.

The curves of both events intersect at a point on a downward trajectory.

The paper, in addition to Mann's Four Sources of Social Power, is supplemented by the introduction of his fifth "Leadership" as well as considering the use of the intelligence services, which constitute a blend of both political and military instrumentality employed to achieve a desired set out of outcomes to protect its interests and further its aims in the global order. The paper also considers the interstices of the various

sources. In particular, attention is drawn to the fifth source noted by Mann – that of “Leadership” and that British sources of social power had particularly diminished during the Cameron and May governments and with it, its strategic outlook.

The paper is the first in a series that will examine the Decline & Fall of British Power since 1945.

Key words: Britain, power, sources of social power, Leadership.

Kutuev P., Korzhov H., Piholenko I., Yakubin A., Melnichenko A., Akimova E., Ishchenko A., Kostiukevich S., Andros I., Kobiak O. Integration of engineering education and business education as a driver of the development of national economies of post-Soviet countries

The article is based on the analysis of sociological data from a survey carried out within the framework of the BRFFR-SFFRU international research project entitled The integration of engineering and business education in technical universities of Ukraine and Belarus as a factor of national economic development. The research demonstrates a high level of motivation and readiness of students specializing in engineering in National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kiev) and Belorussian National Technical University (Minsk) to engage in industrial entrepreneurship. The study convincingly proves that the technical students of the former Soviet countries can be a social base for the transition to a market-based innovation economy subject to the integration of engineering education and business education in technical universities for the training of entrepreneur-engineer (such integration already exists in Western countries). Taking into account the relevant international experience, it is argued that there is a high need for training an engineer-entrepreneur in the former Soviet countries, since this is a key social figure in the commercialization of technical creativity – a global trend launched in Western countries during the development of industrial capitalism and grounded in the concept of innovative economy by a famous Austrian-American economist J.Schumpeter.

Key words: integration of engineering education and business education, engineer-entrepreneur, commercialization of technical creativity, innovative economy.

Akulow M. From symmetric anthropology to political ecology: a dramatic history of the principle of generalized symmetry in actor-network theory

This article is devoted to the history of the principle of generalized symmetry in the actor-network theory (ANT), and, especially, in the particular, Bruno Latour's approach.

The starting points for generalized symmetry are the semiotic concept of the Paris Semiotician School (in particular, the concept of actants), D. Bloor's "strong program" (especially the principle of symmetry, which in actor-network theory was spread beyond the explanations of sciences to the explanations of human and non-human actors) and anthropology.

The principle of generalized symmetry allows us to give symmetrical explanations of the agency of human and nonhuman actors, describing them in the same terms. It also allows you to switch between the reducibility and the irreducibility of the same actant, or entity.

However, it brought some problems: the unification of heterogeneous actants, implicit preservation of the dichotomy "culture-nature", from which Latour tried to move back even in his earlier texts.

The rejection of generalized symmetry, however, does not solve the problems of actor-network theory, in particular, the role of human and non-human entities, in various texts (including Latour's), varies between dissolution of actions and self-referencing (which is a special case, and does not receive satisfactory conceptualization within ANT).

Key words: actor-network theory, principle of generalized symmetry, semiotics, "strong program" of sociology of knowledge, symmetry, self-reference.

Boiko N. Online civil activity: to sociological portrait of Ukrainian Internet users

In the article on the materials of the all-Ukrainian sociological survey, the features of the civil online activity of Ukrainians are considered and the sociological characteristics of the Ukrainian Internet user are

described, which today implements civil online activity. A study of cybercrime on the Internet has shown that the overwhelming majority of Ukrainians today show civic activity online. About 64.5% of Ukrainian Internet users use the network: to meet the needs for obtaining socio-political information; formal and informal online interaction with government bodies, non-state and international organizations (e-services, e-queries, etc.); informal communication in the network on civil-political issues; search for like-minded people, initiating and supporting socio-civic activities initiated online; public control over the activities of state institutions, officials and officials (e-reports, e-budget, etc.). And only 35.5% of users noted that they "do not do anything" listed on the network.

Today, the Internet is an instrument of democratization of modern society, providing active social actors with a variety of levers of influence on the social process in the modern world, enriching the arsenal of means of control over power and officials, expanding the possibilities of civil interaction. The research revealed certain social and demographic characteristics of users who display online civic activity - age, education, settlement and regional. In addition, certain features were identified in relation to the group of "activists" to democratic principles-the attitude towards the democratic system as a whole and the attitude to freedom of speech.

Key words: Internet, civic activity, online activity, Internet users.

LAW

Bachynskyi O. State of scientific research on carrying out special assignment to expose criminal activities of the organized group or criminal organisation

Nowadays, one of the important directions of ensuring the national security of Ukraine is the fight against organized crime, which, taking into account the complicated socio-political situation, economic instability and development of the criminal situation, appears to be escalating and spreading dramatically. That is of concern due to the possibility of using individual criminal organizations and organized groups by foreign secret services in order to carry out reconnaissance, subversion, terrorist and other illegal activities, provoke destabilization of public life and intimidation of citizens, cause damage to the state security of Ukraine.

That is why the article is devoted to a research of carrying out special assignment to expose criminal activities of the organized group or criminal organization that is one of the most effective measures of pre-trial investigation of the suppressed activities of organized crime. Despite the fact, that with the adoption of Criminal Procedure Code of Ukraine, investigative actions are being studied quite actively, mentioned above type of covert investigative (detective) actions is studied in sections of the general issues, and the works that would have considered the carrying out special assignment, or its problematic issues as a subject of self-study are practically absent. This is especially true when we talk about the carrying out special assignment by the Security Service of Ukraine.

So author draws attention to current issues of understanding the essence and content of carrying out special assignment to expose criminal activities of the organized group or criminal organization comparing it with the corresponding operational-investigative action. It is said that the current status of the legal regulation of carrying out special assignment, although it seems sufficiently complete, but at a thorough examination it appears to be in need of improvement. Furthermore, inter-branch relationships, correlation of concepts and definitions, the organization and tactics especially of law enforcement activities require deep consideration. Therefore it is offered to expand researches of the theory and practice issues of the mentioned above type of covert investigative (detective) action particularly conducted by the Security Service of Ukraine.

Key words: covert investigative (detective) actions, carrying out special assignment, organized crime, organized group, criminal organization.

Berezhna A. Peculiarities of the public use of musical works as an object of copyright: analysis of legislation

The simplicity and availability of modern technical aids that give their owners the real opportunity to seamlessly use the results of intellectual activity in music field, including the possibility of their "digital"

copying in an unlimited number, has led to a large increase in cases of copyright law violations and related rights. Musical works are both the result of creative activity and objects of copyright and related rights that in commercial relations act as a subject of sale and have their price equivalent, therefore, their illegal use causes not only moral damage but also considerable material damage to the copyright holders.

Business entity for the use of musical works in a public institution, in addition to obtaining the author's permission, must also pay the remuneration to the owner of the related rights (phonograms), provided that they are commercially used. After all, from the contents of Articles 435, 440, 441, 443 of the Civil Code of Ukraine and Articles 7, 15, 31-33 of the Law it is understood that the right to use the work belongs to the author or another person who has received the corresponding property right in the permitted manner; the use of the work is carried out only subject to the author's consent or the person to whom the corresponding property right has been transferred (except for cases, the limiting list of which is established by law). Use of work without the permission of the copyright holder is a breach of copyright (related rights) provided for in Article 50 of the Law, for which according to Article 52 the possibility of bringing a guilty person to responsibility is prescribed.

Investigating the theoretical provisions in the field of intellectual property, as well as the regulatory legal acts governing the relevant relations, it may be concluded that the practical application of the collective management of property rights transferred to the organizations of collective management by the authors and other subjects of copyright and (or) related rights based on agreements. At present, the operation of collective management organizations of property copyright and related rights is stipulated by the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights". However, unfortunately, the said Law does not cover the legal nature, special aspects of the functioning of collective management organizations, the order of their interaction with the subjects of copyright and related rights, users, other organizations and public authorities, control over the activities of collective management organizations, etc. This, in turn, leads to the ineffective operating of existing collective management organizations, a wide field for abuse by officials of the aforementioned organizations, the lack of a transparent system for collecting and distributing rewards in favor of copyright and related rights subjects, and the refusal of users to make payments in the framework of collective management systems and, as a result, mass breach of copyright and related rights.

Key words: copyright, adjacent rights, musical works, exclusive right, organization of collective management.

Burenko R. Are administrative courts in the Republic of Belarus possible?

In the scientific article the reader is invited to familiarize himself with the history of the development of the judicial system in the Republic of Belarus for the period from 1923 to the present, the transformation of the judicial system of Belarus, as well as the historical development of administrative justice in the USSR and Belarus.

The article describes various models of administrative justice that have evolved from the historical point of view: the first - administrative, the second - quasi-judicial, the third - the administrative and judicial, the fourth - the general.

The statistical information of the Supreme Court of the Republic of Belarus on the number of administrative complaints of citizens to actions (inaction) of officials of public authorities for 2014 - 2017, including information on the number of satisfied complaints for the specified period are given.

Legal possibilities of formation of specialized administrative courts in the Republic of Belarus on the basis of the Constitution of Belarus and the provisions of the Code of Belarus "On the Judicial System and Status of Judges" are explored.

The analysis of the development of the judicial system of the Republic of Belarus, the systematization of knowledge on the topic under study on the basis of normative legal acts of the Republic of Belarus and educational literature is carried out.

The problems of a different approach in the legislation of Belarus on the settlement of administrative disputes, namely in the Code of Civil Procedure and Economic Procedural Codes of Belarus, are being studied.

In the concluding part of the article the author makes a reference to the need for a legal basis for the formation of specialized administrative courts in Belarus: the drafting and approval by the Parliament of Belarus of laws on the formation of administrative courts and administrative proceedings.

Key words: the Republic of Belarus, the history of the judicial system, the model of administrative justice, the statistics of administrative complaints, administrative courts, the Civil Procedure Code, the Code of Economic Procedure.

Komissarov S. Features of administrative proceedings in the case of proceedings of sponsors against public order

The article states that the building of a democratic society requires a citizen to fulfill his duties before the state, and from the state - to ensure the legal rights and freedoms of the individual. Solving the problems of ensuring law and order in the country largely depends on a clear, coordinated, progressively organized work of all state and social institutions.

Among the various problems in modern law enforcement activities are offenses against public order. The main legal document in the field of public order is the Code of Ukraine on Administrative Offenses. In the process of building and reforming Ukrainian society in the conditions of independence of the state, the administrative-legal reform, which is vital in the result of changes in the economic, social and political life of the country, takes on an important place. In addition to reform processes, the emergence of new management entities, the political situation in Ukrainian society, the conduct of anti-terrorist operations, etc., is relevant.

Updating the view of the place of administrative proceedings in cases of administrative offenses in violation of public order is a prerequisite for its effective reform in accordance with the requirements of the present. Also, the foregoing provides the basis for further study of the internal structure of this proceeding.

The conceptual approaches of administrative proceedings are investigated, basic scientific investigations in the investigated sphere are analyzed, modern conceptual approaches and features of manifestation in the current legislation of Ukraine are revealed.

Key words: administrative proceedings, administrative proceedings, misdemeanors, proceedings, public order.

Popivniak O. Regarding the definition of the concept of customs security in theory and legislation

The concept of customs security today is defined by the Customs Code of Ukraine, other acts of the current legislation, as well as by domestic scientists as a status of protection of customs interests or economic interests of the state in the customs sphere. It is mentioned that there is a correlation between customs and national security. At the same time, there is no established scientific approach to the disclosure of the essence of the customs interest, although this concept is basic in determining the customs security.

Several aspects have been taken into account while developing a scientific approach to defining the concept of customs security. First of all, the right to understand security as a category which is perceived as a security function of the state in respect of compliance with its rules. The next aspect concerns the definition of the subjects ensuring the customs security of Ukraine from the standpoint of following the functions assigned to them by the state. It is emphasized the necessity of taking into account the current situation in Ukraine not only in the formation of the concept of "customs security", but also the definition of national security as a rising category and socio-legal phenomenon, which is directly related to customs security. The situation means the military conflict in the East, the provision of a visa-free regime with EU countries, the entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

The account of these aspects, current situation of Ukraine and the existing scientific thought has become the basis for the formation of the concept of customs security from a different position not the one which is supported and involves disclosing the content of this concept as the status of protection of customs, economic, foreign economic and other interests.

The author's definition of the concept of customs security is given in the article. According to it the customs security is a special legal order of the activity of authorized subjects towards ensuring the implementation by the participants of customs relations of obligatory for all rules in the field of state customs affairs.

Key words: customs security, subjects of ensuring, customs sphere, customs interests, state customs affairs.

Pochynok K. The modern status of legal nature of economic rights

The article investigates the legal nature of economic law, namely, as a branch of law, as a branch of legislation, as a science and an academic discipline on the basis of the analysis of well-known scholars of economics on the aforementioned topics.

It was found out that economic law as a branch of law is considered as: an independent branch of law, and a simple combination of civil and administrative legal rules operating in the field of economic activity; an independent branch of law, which has nothing in common with other branches; a complex branch of law in which the legal norms of the main branches of law are collected, are confined to one subject of legal regulation - economic activity.

Considering the economic as a branch of legislation it was established that it is a category of economic law, which covers the main laws and regulations that are relevant to the conduct of economic activity and regulate the legal relationship in this area.

Economic law as a science was considered through subject and tasks.

Economic law is regarded as a discipline, which is conventionally divided into 2 parts - general and special.

On the basis of the performed analysis of scientific approaches regarding the definition of the legal nature of the place of economic law in the system of law of Ukraine, the definition of economic law was formed.

Key words: branch of law, economic law, economic law, economic relations, law.

Shevchenko A. Individuals in corporate legal relationships under the Civil Code of Ukraine: look at issue

The article is devoted to the analysis of the status of an individual as a participant in corporate legal relations under the Civil Code of Ukraine.

Corporate legal relations are inherently complex and their understanding causes considerable difficulties in interpreting even the simplest concepts. In particular, there are many approaches to the definition of "corporate rights". According to Art. 167 of the Civil Code of Ukraine, corporate rights are the rights of a person whose share is determined in the statutory fund (property) of an economic organization, which includes the eligibility to participate in the management of an economic organization, obtaining a certain share of profit (dividends) of the organization and assets in the event of the liquidation of the latter in accordance with the law, as well as other powers are provided by law and statutory documents [1]. The Civil Code of Ukraine does not apply the concept of "corporate law" at all, but applies the following concepts: "the right to participate in a partnership", "share in the authorized capital". Today, the concept of corporate rights, in addition to the Commercial Code of Ukraine, is contained, among other things, in the laws of Ukraine "On the regime of foreign investment" of 19.03.1996 and "On Joint Stock Companies" of 17.09.2008.

Therefore, the concept of "corporate rights" involves problems of a theoretical and applied nature, and until now there are ongoing discussions about understanding the meaning of this term. However, definitely can say that corporate rights arise where there is a corporation. At the same time, scientists - lawyers do not pay enough attention to the fact that any corporation is represented by an individual.

A legal entity is a special subject of corporate relations, because it always obeys the purpose determined by the founders (participants) and exactly in the purpose and content of the legal entity the realization of the subjective right of the founder (participant) is.

Therefore, in practice, it is difficult to determine when a participant acts on behalf of a legal entity, and when it comes to its own, when its rights become subjective and the requisite volume of civilian capacity should be a natural person in order to become a participant (founder) of the corporation. The need to address these issues determines the relevance of the chosen topic.

An individual is a special subject of corporate legal relationships and his legal status requires a more detailed analysis by lawmakers and scholars. Analyzing the ways in which a person can become a participant in corporate legal relations, we conclude that the legal status of an individual as a participant (founder) of a corporation depends, above all, on its legal personality. Thus, a person with incomplete civil capacity has the right to create and to be a member of the corporation, if this is not prohibited by law or constituent documents, and in most cases, without the consent of the parents (adoptive parents), guardians or the guardianship. As for a person with partial civil capacity, he may become the owner of the share capital, but the question remains whether the young person can dispose of his share in the authorized capital and take active actions (transactions) concerning it, which requires further scientific research.

Key words: physical person, capacity, corporate legal relationships, minor, young person.

Seasonality of crimes is not sufficiently studied by scholars of the legal field. The study of seasonal fluctuations of certain types of crimes has an important theoretical and practical significance. The main problem is the allocation of those crimes, which are most typical phenomenon of seasonality. In this article, an attempt is made to find out the seasonality of the most common crime in Ukraine – theft.

The investigation of crimes of theft was carried out on the basis of a statistical method that involves the identification and measurement of seasonal variations - the calculation of the average (arithmetic mean) of this type of crime by months, the comparison of monthly data with the average level for the year. The main indicator that characterizes the seasonality of the crime is the seasonality index. The indices of the seasonality of theft crimes are calculated in three ways and are summarized in the corresponding table. Analysis of theft crimes over the seasonality indexes, using statistical data for 2017, allows to state that the peak is in March, the crime rate falls during June-September (seasonality index is 72.648%), growth is observed in the autumn period - seasonal indexes are respectively: 79.542%, 87.248%. The high level of crimes at the beginning of the year – in January (29,652) is explained by the fact that the number of recorded crimes for the reporting period is chosen as statistics, which is somewhat divergent from the crimes actually committed in January.

The statistical method makes it possible to reveal the seasonality of crimes for the past period, but does not allow the forecasting of seasonal fluctuations for the future period (calendar year). For prediction of crimes of theft, taking into account the seasonality, it is expedient to use formalized methods. For the construction of mathematical models of the seasonality of crime, the Excel software environment was used, as a result four equations were obtained – polynomials of the 6th order for each time of year (winter, spring, summer, autumn). The found boundaries of the prediction of crimes of theft in Ukraine in 2018. The results of calculations give grounds to conclude that if the trend of seasonal variations in the crime rate of theft is formed in 2016-2017, one can expect that in the winter of 2018 the number of such crimes will amount to 76,799, in the spring of 2018 – 98166, in the summer of 2018 – 82104, and in the autumn of 2018 – 54494.

Thus, the study of seasonal crime variability is a methodology that includes the following stages: calculation of seasonality indices; finding the equation for the analytical equalization of the seasonal wave; finding an aligned number of crime rates and projected values of the number of crimes.

Analysis of the latest crime statistics shows that the number of crimes of theft for the period January-February 2018 is 49971, it can be assumed that in December 2018 the number of crimes of theft will be in the range of 5000-8000, and thus, at present end of April 2018), it can be argued that the prediction model obtained on the basis of the polynomial regression equation, taking into account the seasonality, gives somewhat overestimated levels of the crime rate of theft. Given these circumstances, the mathematical model of crime prediction taking into account crime should be improved, namely: it is advisable to expand the statistical base – the time interval from 2016-2017 until 2014-2017; in the mathematical prediction model (polynomial regression equation) to provide and determine a random component; find more accurate ways to determine the average seasonality index for all seasons.

Key words: random value, crime, value, seasonality index, probability, quantity, theft, forecast boundary, method, month, parameter, indicator, polynomial regression equation, forecasting, year, row, seasonal wave, arithmetic mean, formula.

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 1 (37)
2018**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Підписано до друку 04.06.2018 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 14,18. Тираж 150. Замовлення № 0718/71.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.